
TÜRKİYE'DE 1950 -1960 ARASI DÖNEMDE HUKUKÎ GELİŞMELER VE FİİLİ UYGULAMA- LAR: "TÜRKİYE NE ORANDA DEMOKRATİKLE- ŞEBİLDİ"?

Adnan KÜÇÜK * Kırıkkale Üniversitesi

Abstract

The 1950s appears to be a decade which divides public opinion in Turkey. The elections held on May 14, 1950 led to a peaceful transfer of power, but there was still the problem of democratic instability. The policies of Democratic Party are criticized both on political and legal grounds. On the other hand, some observers appreciate the performance of Democratic Party and refuse this kind of criticism.

This essay will analyze the 1950s in the light of those considerations, and discuss whether the political system of that decade was a democratic one or not. The political developments of the decade will be considered. The role of the government party as well as the influence of the opposition in the dysfunctionments of the democratic regime will be discussed. In the analysis of legal aspects of the question, a special attention will be paid to the legal practice of the decade.

Keywords: Democratic Party, majority rule, democratic transition, Commission of Inquiry, the Constitution of 1924, subversive opposition.

---

* Yrd.Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

Özet

Türkiye’de en çok tartışılan dönemlerden birisi de 1950-1960 arası DP iktidarı dönemdir. 14 Mayıs 1950 günü yapılan genel seçimler neticesinde Türkiye’de demokrasiye geçilmiş, ama, on yıllık uygulama neticesinde demokrasiyi istikrarlı bir şekilde sürdürebilmek mümkün olamamıştır. Bu döneme ilişkin gerek hukuki gerekse siyasi zeminde çok katı eleştiriler ileri sürülmektedir. Bazıları da bu dönemin tamamen sorunsuz olduğunu; yapılan eleştirilerin büyük oranda abartılı olduğunu söylemektedirler. Peki bu iddialardan hangisi doğrudur; 1950-1960 arası dönemde tatbik edilen sistem bir demokrasi midir; şayet demokrasi ise nasıl bir demokrasidir; bu dönemde yaşanan temel sorunların kaynağında neler vardır; bu sorunların yaşanması salt iktidar menşeli midir; yoksa muhalefetin de bir katkısı söz konusu mudur? Bu yazıda, yaşanan sorunların tarihi kökleri de göz ardı edilmeksizin, bütün bu soruların cevaplarına ulaşılmaya çalışılacaktır. Ayrıca salt hukuki gelişmelerin envanterinin çıkarılması ile yetinilmeyecek, hukuki gelişmeler fiili uygulamalarla bütünlük içerisinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, çoğunlukçu demokrasi, demokrasiye geçiş, tahkikat komisyonu, 1924 Anayasası, yıkıcı muhalefet.

GİRİŞ

14 Mayıs 1950, Türkiye’de iktidar değişikliği neticesini doğurarak demokrasiye geçişi sağlayan genel seçimlerin yapıldığı tarihtir; bu tarihte, Türkiye’de, Dünya genelinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ikinci demokratikleşme dalgası sürecinde demokrasiye geçiş sağlanmıştır. 14 Mayıs seçimleri, hem hür ve serbest bir seçimde bulunması gerekli temel ilkeleri içeren bir kanuna dayalı olarak, şaibesiz bir ortamda yapılmış olması, hem de doğurduğu neticeler bakımından Türk siyasi tarihinde son derece önemi haiz bulunmaktadır. 14 Mayıs seçimlerine yönelik kampanyalar genellikle baskısız ve intizamlı bir ortamda gerçekleşmiştir¹. CHP lideri ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, “ne şekilde tecelli ederse etsin milletin iradesini kabul edeceğini” ilan ederek; ana muhalefet partisi lideri Celal Bayar da, “geçmişte yaşananların unutulacağını (devri sabık yapılmayacağını)” açıklayarak², söz birliği halinde, seçimlerin neticesinin her halükârda kabul edilerek demokrasiye geçileceğinin sinyallerini vermiş oluyorlardı. Bu seçimi, seçim kampanyalarında hararetle bir şekilde hürriyet ve demokrasiyi³ vaat eden, demokrasiyi bütün

¹ Kemal H. KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2. B., Afa y., İstanbul, 1996, s. 201.

² *İbid.*, s. 201.

³ DP’nin o yıllarda Türk siyasi hayatına ve Tür milletine getirdiği en önemli slogan “demokrasi” olmuştur. Ayrıca DP Tüzüğünde, DP’ye üye olma şartlarından birisi de, “demokratik ilkelere aykırı bulunan ideolojilere sapanmış olmamaktır”. O dönemde demokrasi, adeta DP ile özdeş-

kurum ve kurallarıyla işleteceğini söyleyen, bu yönde yoğun mücadele örneği sergileyen DP kazandı. Seçim neticesinde Türkiye büyük bir dönüşümü başardı ve iktidar, halkın arzusuna uygun bir şekilde, CHP'den DP'ye barışçı ve kansız bir şekilde, sükûnetle el değiştirdi. "Kansız ihtilal"⁴, "beyaz oy devrimi"⁵, "kansız ve şuurlu ihtilal"⁶ şeklinde de ifade olunan bu büyük dönüşümle çok partili rejime geçiş süreci tamamlanmış; demokrasinin gereklerinden birisi olan çok partili düzen kopma olmaksızın işlerliliğini sürdürmüş olmaktadır⁷. 14 Mayıs 1950, bir devre son verip yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihi bir gündür. Bu günün hatırası, sadece DP için değil, Türk demokrasisinin bir zafer günü olarak yâd edilmeye layıktır⁸. Bu vesileyle, Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 Türk siyasi tarihinde hangi önemi haiz ise, 14 Mayıs da en az o kadar önemlidir.

Siyasi tarihimizde halkın iradesinin serbestçe tecelli etmesi neticesinde milletin kendi mukadderatına hâkim olması manasını taşıyan 14 Mayıs seçimleri neticesinde iktidarı devralan DP döneminde, daha önce vaat etmiş olduğu hürriyet ve demokratikleşmeye yönelik gelişmeler ne yönde olmuştur? Bu soruya verilen cevaplar çok muhteliftir. Bu döneme ilişkin yapılan iddiaların bir kısmı çok katı nitelik arz ederken, bir kısmı tam aksi yöndedir. Peki, bunlardan hangisi doğrudur; ya da yoksa her ikisini de hafifleten bir üçüncü yol mu daha doğrudur? Bu yazıda bu soruların cevabı üzerinde yoğunlaşılacaktır. 1950-1960 arası döneme ilişkin gelişmelerin, hem fiili, hem de hukuki yönleri birlikte ele alınacaktır. Dolayısıyla çıkarılan kanuni düzenlemelerle fiili pratikler bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde, bu iddialar ne oranda isabetlidir? sorusunun cevabı biraz daha netleşecektir. Önce hukuki duruma ve fiili uygulamalara ilişkin genişçe bir envanter çıkarılacak, daha sonra da bütün bunlara ilişkin demokratikleşme bağlamında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

---

leşmiş, geniş halk kesimleri demokrasinin tatbik edilmesi halinde Türkiye'deki bütün meselelerin çözüme kavuşacağına inanmaya başlamıştır. Mustafa ALBAYRAK, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoneix y., Ankara, 2004, s. 71-72.

⁴ Unutmamak lâzımdır ki bu, hem galip (DP) hem mağlûp (CHP) tarafın payı olan bir ihtilaldır ve seçim senelerdir parlâmenter bir gelişme yönündeki gayretlerin zirvesini teşkil eder. Bernard LEWIS, "Türkiye'de Son Gelişmeler", (Çev.: İlhan LÜTEM), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi D.C.* 9, Yıl 1952, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/316/3080.pdf>, (ET.: 05.04.2010), s. 35.

⁵ Bülent TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 4. B., Afa y., İstanbul, 1996, s. 260-261.

⁶ ALBAYRAK, *age.*, s. 174.

⁷ Orhan ALDIKAÇTI, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 4. B., İstanbul Üniversitesi y., İstanbul, 1982, s. 105.

⁸ Türker SANAL, *Menderes Hükümetleri (22 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)*, Sim matbaacılık, Ankara, 2003, s. 17.

Anayasal Alanda Gelişmeler

1924-1946 yılları arasında, Anayasanın demokratik hayata imkân veren hükümlerinin askıya alınmasının bir neticesi olarak, fiili bir tek partili rejimi uygulaması ortaya çıkmış; aynı Anayasal düzen içinde, hiçbir Anayasa değişikliği yapılmaksızın, 1946-1950 arasında da çok partili hayat yaşanmıştır⁹. 1946 yılında önce CHP dışında daha başka partilerin kurulması konusunda serbesti sağlayan kanuni değişiklikler yapılmış; partilere ilişkin bazı yasaklama sebepleri kaldırılmış¹⁰, daha sonra da CHP dışında partiler kurulmaya başlamıştır. Esasen çok partili hayata geçiş, önce bir siyasi irade şeklinde belirmiş, sonra bunun önünü açan kanuni düzenlemeler yapılmış, daha sonra da DP ve diğer partilerin kurulması söz konusu olmuştur.

Türkiye’de demokrasiye geçişte de, çok partili hayata geçişte yaşananlara benzer bir yol izlenmiş; kısaca demokrasiye geçiş Anayasa değişikliği yapılmaksızın¹¹ gerçekleşmiştir. Erdoğan’ın ifadesi ile 1950 yılında demokrasiye geçiş, 1925’den itibaren fiilen askıya alınmış olan 1924 Anayasası, yeniden işlerlik sağlanmak suretiyle gerçekleşmiştir¹². Burada önce açık oy, gizli tasnifi öngören kanun değiştirilerek, demokratik bir seçim için zorunlu olan, genel, eşit, gizli oy, açık tasnif esasına dayalı, seçimlerin yargı organlarının gözetim ve denetimi altında yapılmasını öngören yeni seçim kanunu kabul edilmiştir. Daha sonra da, yeni seçim kanununa göre, yargı gözetim ve denetiminde ilk hür ve serbest seçim, 14 Mayıs 1950 günü yapılmıştır. Yapılan bu seçim neticesinde iktidarın el değiştirmesi ile de demokrasiye geçiş sağlanmış oldu.

Bayar’ın Anayasa değişikliğine bakışı şu şekilde özetlenebilir: DP 1950’de iktidara geldiği zaman en büyük problem, Anayasanın bütün müesseseleriyle kusursuz işlemesini sağlamaktı. 1924 Anayasası bir devrim Anayasasıdır. Nitekim isyanlar oldu, suikastlar oldu, sosyal devrimler sürecini geçirdik. Bir de buna İkinci Dünya Savaşının fırtınasını ekleyecek olursak, Atatürk Anayasasının uygulanmasına tam elverişli bir zaman fırsatının ele geçemediğini kabul etmeğe mecburuz. Devrimci Cumhuriyet süresinde, devlet ve

⁹ Münci KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, 6. B., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi y., Ankara, 1981, s. 113; Adnan KÜÇÜK, *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar*, Asil y., Ankara, 2005, s. 104. Aslında çok partili hayata geçişte bir “anayasa sorunu”nun bulunduğu tezi aydın çevrelerce 1945’den beri işlenmeye başlanmış ise de, aynı dönemlerde iktidar ve muhalefet liderlerinin Anayasadan yakındıkları pek söylenemez. İsmet İnönü ile Celal Bayar ve Adnan Menderes’in bu konuya ilişkin görüşleri için bkz.: TANÖR, *age.*, s. 262; KARPAT, *age.*, s. 129.

¹⁰ Konumuz açısından en önemli tadil, 05.06.1946 Tarih ve 4919 Sayılı Kanunla (RG. 10.06.1946 Tarih ve 6329 Sayılı), 1938 Tarih ve 3512 Sayılı Cemiyetler Kanununda yapılan değişiklikte yapılmıştır. KAPANİ, *age.*, s. 113; KÜÇÜK, *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar*, s. 104; KARPAT, *age.*, s. 140; TANÖR, *age.*, s. 263.

¹¹ TANÖR, *age.*, s. 262.

¹² Mustafa ERDOĞAN, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, 6. B., Liberte y., Ankara, 2009, s. 99.

hükümet otoritesini korumak ve güçlendirmek için devletin yardımcı güçleri iyice baskıya alınmıştı. Vatandaşların durumu, kurum ve kuruluşlardan da kötüydü. Anayasa haklarının yarısı vatandaşın hayatında yarısı kâğıt üzerinde yaşıyordu. DP'nin hedefi, devrimci cumhuriyet süresi boyunca sağlanan "yarım Anayasa dengesini" bozarak, yerine "tam Anayasa dengesini" kurmaktır. Milletin ayağını sıkı dar pabuç çıkarılacaktı¹³. Bayar'ın önerisinin, yeni baştan bir Anayasanın yapılması ya da Anayasanın esaslı bir şekilde değiştirilmesi değil de, 1924 Anayasasının fiilen uygulanmayan hükümlerini uygulanır kılmak olduğu görülmektedir.

I. Menderes Hükümeti programında Anayasa değişikliği konusunda şu ifadeler yer almıştır: "Demokratik inkılâbımızın bu güne kadar elde edilmiş neticelerini mahfuz tutmakla kalmayıp, Anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerine ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak esaslı tadiller hazırlayıp huzurunuzda arz etmek kararındayız. Bunun sebebi, bugünkü Anayasanın kuvvetler birliği esasına dayanması ve vatandaş hak ve hürriyetlerini kâfi teminat altında bulunduracak müeyyidelerden mahrum olmak itibarıyla millet hâkimiyeti yerine tek parti hâkimiyetinin kurulmasına mani olmamış bulunmasıdır. Bununla muvazi olarak kanunlarımızda itiyatlarımızda ve telakkilerimizde tek parti devrinden arta kalan ne varsa tam olarak tasfiye edeceğiz"¹⁴.

1950 sonrası dönemde çıkarılan çoğu baskıcı ve anti-demokratik olduğu iddia edilen uygulamalara karşı çözüm yolu olarak, muhalefet cenahından ısrarla Anayasa değişikliği önerileri getirilmiştir. Cumhuriyetçi Millet Partisinin 1954 Genel Seçimleri öncesinde yayımladığı 12.03.1954 tarihli Bildiride, muhalefet partilerinin 1957 seçimleri öncesi dönemde yayımlamış oldukları müşterek bildiriye, CHP'nin 1957 seçimlerine yönelik yayımladığı seçim beyannamesinde, Hürriyet Partisinin 1957 seçim beyannamesinde, CHP'nin 14. Kurultayında Ana Davalar Komisyonu tarafından hazırlanan 14.01.1959 tarihli İlk Hedefler Beyannamesinde, müşterek konuların başında, Anayasa değişikliği gelmekte ve bunların her birisinde değişikliğe ilişkin ayrıntılar yer almaktadır¹⁵. Her ne kadar 14 Mayıs 1950 seçimleri öncesi dönemde ve Birinci ve Dördüncü Menderes Hükümeti programlarında, Anayasanın değiştirilmesi üzerinde durulmuş, 1960'a yaklaşıldığı yıllarda muhalefet partileri ısrarlı bir şekilde Anayasa değişikliğini gündeme getirmiş iseler de, DP'nin iktidarda kaldığı dönemde bu yönde hiçbir çabası olmamıştır.

¹³ Celal BAYAR, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Der. İsmet BOZDAĞ), Tercüman Gazetesi y., İstanbul, 1986, s. 112-113.

¹⁴ SANAL, *age.*, s. 25.

¹⁵ TANÖR, *age.*, s. 271-272.

Din ve Vicdan Hürriyetine İlişkin Gelişmeler

14 Mayıs 1950 seçimlerini takiben din ve vicdan hürriyeti alanını genişleten bazı hukuki düzenlemeler olmuş, bunların bir kısmı geniş toplumsal kesimleri rahatlatmış olmakla birlikte, belli bazı sorunlu alanlarda rahatlatıcı yönde yeterli düzenlemelerin yapıldığı pek söylenemez. Bilakis bazı kanuni düzenlemelerle bu alan biraz daha daraltılmıştır. Geniş kesimlerde rahatlamaya vesile olan ezan ve kametin Arapça aslına uygun olarak okunmasına serbesti getirilmesi yanında, bu döneme ilişkin iyileştirmeye yönelik gelişmelerin bir kısmı din derslerine yönelik iken, bir kısmı da daha ziyade fiili uygulamalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Önceki dönemde başta ibadetler olmak üzere temel dini bilgilerin kişisel çabalarla öğretilmesine yönelik fiili olarak ortaya çıkan yoğun (kırsal kesimlerde jandarma, şehirlerde emniyet) baskıların, DP döneminde büyük oranda ortadan kaldırılmış ya da hafifletilmiş olması, bu döneme ilişkin en açık ve geniş kapsamlı rahatlatıcı fiili iyileştirmelerdir.

DP dönemindeki fiili iyileştirmeleri yeterli bir şekilde takdir edebilmek için, önceki döneme ilişkin genel bir bilgi vermekte fayda vardır. Önceki dönemde, uygulamada Kur'an-ı Kerim'in yüzünden okunması ve öğrenilmesi bile katı bir şekilde yasaklanmış; kişiler, namazı kılabilmek için gerekli başta namaz sureleri olmak üzere temel ilmihal bilgilerini alenen öğrenip okumaktan bile mahrum bırakılmışlardı. Camilerde ya da bazı evlerde alenen icrası yasak olduğu için, gizli olarak gerçekleştirilen Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayı öğrenme, namazda okunacak ayet ve sureleri okuma ve öğrenme ve diğer temel dini bilgileri edinme çabaları, çok sıkı takibe maruz kalmış, yakalanan hocalar, cürmü meşhut kapsamında sorgulama ve takibata maruz bırakılmışlardır¹⁶. Ayrıca Arapça ve Osmanlıcanın ne amaçla olursa olsun öğrenilmesinin kesinkes yasaklanması yanında, uzunca bir süre yeni harflerle yazılmış Türkçe mealli Kur'an-ı Kerim, Hadis kitapları ve sair temel dinî kaynaklar da, ya çok yetersiz olduğu ya da hiç olmadığı için, geniş halk kesimleri, Dini bilgi kaynaklarından büyük oranda mahrum bırakılmıştı. Diğer yandan uzunca bir süre din görevlisi yetiştiren kurumlar da kapatılmıştı. Dolayısıyla tek parti iktidarı döneminde İslam Dinine yönelik yürütülen politikalar o kadar katı olmuştur ki, bu durum, toplumun genişçe bir kesiminde, gerçekleştirilen bu tür fiili uygulamalar sebebiyle, lâikliğin "dinsizlik" olarak uygulandığı yönünde bir algının yerleşmesine sebep olmuştur. Otoriter laiklik ya da laikçi uygulamaların toplumda meydana getirdiği derin izler sebebiyle, geniş halk kesimlerinde din ve vicdan hürriyeti alanında rahatlamaların sağ-

¹⁶ Eşref EDİP, *Kara Kitap*, Abdullah Işıklar Kitabevi, İstanbul, ty. 30.

lanmasına yönelik çok büyük beklentiler ortaya çıkmıştır. DP, tam da bu yoğun beklentiler ortamında iktidara gelmiştir. DP'nin bu beklentilere yönelik politikaları şu şekilde olmuştur.

Önce DP'nin laiklik, din ve vicdan hürriyetine ilişkin yaklaşımına yer vermek istiyorum. Menderes'e göre, "DP din aleyhtarı değildir, ancak gericiliğe de karşıdır. DP, cami yapılmasına yardım etmeyi, okullara din dersi koymayı, daha önceki iktidar döneminde din hürriyetine yönelik olarak konulan baskıları kaldırmayı, herkesin ibadetlerini serbestçe yapmasını, radyoda Kur'an ve Mevlit okutulmasını laikliğe aykırı bulmamakta, bütün bunlara rağmen vicdan hürriyetinin baskı altında olduğunun savunulmasının kabul edilemez olduğunu ileri sürmektedir"¹⁷. Laiklik anlayışı DP Programında şu şekilde ifade edilmiştir: "Partimiz, laikliği, Devletin siyasette dinle hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır; din eğitimi ve din adamı yetiştirilmesi için, uzmanların hazırlayacağı bir program doğrultusunda üniversite içinde bir İlahiyat Fakültesi ve bilimsel nitelikte benzeri kurumların kurulmasını öngörür; Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda yapılmasına ve serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha gösterilmemesini savunur"¹⁸ (md. 14)".

1950 öncesi halkın büyük çoğunluğunun en çok şikâyet etmiş olduğu sorunlu alanların başında ezan ve kametin Arapça aslına uygun olarak okunmasının yasak olması gelmekte idi. Ezan ve kametin Türkçe okunması uygulaması¹⁹ ilk önce Diyanet İşleri Başkanlığının 18.07.1932 Tarih ve 636 Sayılı genelgeyi bütün camilere göndermesi ile başladı²⁰. Daha sonra 02.06.1941 Tarih ve 4055 Sayılı Kanunla 765 Sayılı TCK'nun 526/son maddesine konulan bir hükümle, ezan ve kametin Arapça okunması cezai yaptırıma bağlandı²¹. Ezan ve kameti Türkçe okuma zorunluluğunu öngören düzenleme sadece

¹⁷ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, Devre IX, C. 102, 07.07.1953, s. 10-14.

¹⁸ *Demokrat Parti Tüzük ve Programı 1949*, s. 50-51; ALBAYRAK, *age.*, s. 70.

¹⁹ Bayar'a göre, "Atatürk prensip sahibi ve dikkatli bir insandı. Üzerinde kesin inançta olduğu düşüncelerini, ne kadar güç veya tehlikeli olursa olsun, tereddütsüz kanunlaştırır ve başarıya ulaşınca kadar peşini bırakmazdı. Buna karşılık bazı kesinleşmemiş düşünceleri üzerinde de deneylere girişirdi. Dil ve tarih üzerindeki çalışmalarıyla, *Ezanın Türkçe okunması* üzerindeki düşüncesine deney niteliğinde başlamıştır". BAYAR, *age.*, s. 110.

²⁰ Emre KONGAR, "Türkçe Ezanın Öyküsü",

www.kongar.org/aydinlanma/2004/440_Turkce_Ezanin_Oykusu.php, (ET: 15.01.2010).

²¹ Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar: RG: 26.06.1941 Tarih ve 4827 Sayılı.

metin üzerinde kalmamış; çok sıkı bir şekilde tatbik edilmiş; bu kapsamda birçok kişi hakkında kanuni işlem yapılmıştır. Halkın büyük ekseriyetinin ezan konusundaki hassasiyetlerinin temel sebebini, Müslümanlar arasında ezanın şair-i İslamiyeden birisi kabul edilmesi oluşturmaktadır. Şairin, Müslümanlar için son derece önemli olması sebebiyle, geniş halk kesimleri, Türkçe ezan okuma zorunluluğuna beklenenin çok ötesinde tepki göstermiştir²².

Menderes'e göre, "Türkçe Ezan okunması konusunda ısrar etmek, vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder. DP'nin parti programında kabul ettiği laiklik anlayışına göre din ve vicdan hürriyeti benimsenmiştir. Laiklik, prensiplerle korunur, bağınazlık ve gericilikle savaşılacaktır; irticaa, taassuba, gericiliğe karşı mücadeleyi ancak prensiplerle sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün görüyoruz. Bu izahın milletimize mal olmuş inkılâplarımızın tamamıyla korunacağı manasını taşıdığını ayrıca tafsile lüzum görmemekteyim"²³.

18 yıldır uygulanmakta olan ezanın Türkçe okunması zorunluluğu, 16.06.1950 Tarih ve 5665 Sayılı Kanunla 765 Sayılı Kanunun 526/son fıkrasında yer alan "Arapça ezan ve kamet okuyanların cezalandırılacağı" hükmü değiştirilerek kaldırıldı. Bu Kanun TBMM'nde oylamaya katılan DP'li ve CHP'li milletvekillerinin oybirliği ile kabul edildi²⁴. Bu kanunla Türkçe ezan ve kamet okunması yasaklanmamıştır; yapılan şey, sadece Ezan ve kametin Arapça okunmasına yönelik yasağın kaldırılmasından ibarettir. Fakat bu kanunun kabulünden sonra Arapça Ezan her yerde okunur hale gelmiş, hiçbir camide Türkçe ezan okunmamıştır²⁵. Yasağın kaldırılışı vilayetlere ve diğer

²² Şair, İslam işaretleri, İslam'a ait kaideler, Allah'ı anmak, ezan okumak vb. cemiyette yaşanan bütün dini âdetlerdir. Sünnetlerin içinde en mühimi, İslamiyet alametleri olan ve şaire de taalluk eden sünnetlerdir. Şair, adeta hukuk-u umumiye nevinden cemiyete ait bir ubudiyettir. Birisinin yapmasıyla o cemiyet umumen istifade ettiği gibi, onun terkiyle de umum cemaat mesul olur. Umumun rızası olmazsa, başta ezan olmak üzere şaire ilişmek, umumun hukukuna tecavüzdür. Şair, İslamiyet'in can damarı ve bilhassa avamun dini hissiyatının devamlılığının dayanağı olduğu belirtilmiştir. Hekimoğlu İSMAIL, vd. *Dini, İlmî, Felsefî Yeni Ansiklopedi*, C. IV, Timaş y., İstanbul, 1991, s. 1615-1619.

²³ ALBAYRAK, *age.*, s. 195.

²⁴ RG: 17.06.1950 Tarih ve 7535 Sayılı. Kanun tasarısı TBMM'de görüşülürken, İnönü'nün bütün etkilemelerine rağmen, CHP'li konuşmacılar Ezanın Arapça aslına uygun okunmasının serbest hale getirilmesini öngören kanun tasarısı aleyhine konuşmadılar. İnönü ile az sayıda CHP'li milletvekili oylamaya katılmadı. Geri kalan CHP'liler ise kanun lehine oy kullandılar. *TBMM Tutanağı D.*, Devre IX, C. 1, 16.06.1950, s. 186-187; ALBAYRAK, *age.*, s. 196-197. CHP sözcüsü Cemal Reşit Eyüboğlu şunları söylemiştir: "Arapça ezan meselesinin bir ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız. Böylece tasarı partilerin müşterek malı olarak kabul edilmelidir". BAYAR, *age.*, s. 111.

²⁵ Bu kanun, bütün partilerin ittifakı ile geçti. Fakat 19 yıl sonra hala yazarlarımız ve bazı aydınlarımız Demokrat Partinin iktidara geldiği ilk gün Arapça ezan yasağını kaldırmakla gericiliğe

tüm ilgililere tebliğ edildi²⁶. Bu kanunun çıkarılması, muhtemelen ezanın şairden olmasının da etkisi ile geniş halk kesimlerinde tahmin edilenin çok ötesinde memnuniyete vesile olmuştur²⁷.

CHP, özellikle DP'nin de siyasi hayatta yer almasından sonra, seçimlerin yaklaşması üzerine 1940'lı yılların sonlarına doğru din eğitimi alanında bazı düzenlemeler yapmıştı²⁸. Bu konudaki iyileştirmelere DP zamanında da devam edildi. 17.10.1951 günü MEB'na bağlı 7 tane İmam Hatip Kursu açıldı²⁹, 04.11.1950 tarihinde Din Dersi normal ders programının içine dâhil edildi, 04.01.1951 Tarih ve 80 Sayılı Kararla, ortaokulların 1. ve 2. sınıflarında Din Dersinin isteğe bağlı olarak okutulması kararlaştırıldı. Çocuklarının Din Dersi almasını istemeyen velilerin okul idaresine dilekçe vermesi suretiyle bu derslerden muaf tutulması, ayrıca haftalık ders programlarında serbest çalışma derslerinin birer saatinin Din Dersine ayrılması kuralı getirildi. 13.08.1956 Tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi gereğince, MEB'nca 1956 yılında Ortaokullarda ilk iki seneye ait ders programlarına din dersleri konuldu³⁰.

DP döneminde din ve vicdan hürriyetine ilişkin bazı baskıcı kanunî düzenlemeler de yapılmıştır. Bazı aydın ve bürokrasi kesimleri ile CHP'nin, "DP, dini, siyasi amaçlı olarak kullanarak lâiklikten sapmaktadır" şeklindeki

---

taviz verdiğini söylemeğe ve DP'yi suçlamağa devam ediyorlar. BAYAR, *age.*, s. 112. Arapça ezan okunmasına karşı olanların 27 Mayıs darbecilerinden ivedilikle Arapça ezanın yasaklanmasını ve dinde reform yapmalarını istemeleri çok dikkat çekicidir. Abdülhalim YENER, "Ezanın Aslına Çevrilmesi ve Basındaki Yankıları (5-18 Haziran 1950)", *Köprü D.*, S. 66, Bahar 1999, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=436>, (ET: 14.01.2010).

²⁶ Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte; Arapça ezan okuma suçundan mahkûm olanların mahkûmiyetlerinin infazına son verildi. *İbid.*,

²⁷ "Ezanın din dili ile okunması serbestliğini radyo ve gazeteden öğrenen İzmitliler bugün öğle (17.06.1950) namazı vaktini sabırsızlıkla beklediler... Müezzinler çift olarak ezana başladıklarında hocalar da halkla beraber dualar ederek hazırlanmış olan kurbanları kestiler. Halk ağlayarak birbirini tebrik edip kucaklaşmıştır. Ayrıca dün toplanan 1200 imzalı tebrik teli bugün TBMM Başkanlığına çekilerek lâikliğin hürriyete kavuşmasından dolayı dokuzuncu devre TBMM'ne İzmitliler minnetlerini bildirmişlerdir. Köylerde de ezan vakti halk kadınlı erkekli olarak camileri doldurmuşlar ve ezanı gözyaşları dökerek dinlemişlerdir. *İbid.*; "Ezanın Din Dili ile Okunmasına Başlandı", *Son Posta Gzt.*, 18.06.1950.

²⁸ 1948'de 2 İmam Hatip Kursu açıldı. 1949'da Ankara Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesi kuruldu. 1949'da İlkokul 4. ve 5. sınıflarda isteğe bağlı din dersi konuldu. Adnan KÜÇÜK, "AB Üyesi Bazı Ülkeler İle ABD ve Türkiye'de Din Eğitimi", *Liberal Düşünce D.*, Y. 14, S. 55, Yaz 2009, s. 81-82; İhtar B. TARHANLI, *Müslüman Toplum "Laik" Devlet*, Afa y., İstanbul, 1993, s. 23, 27, 132; Beyza BİLGİN, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel y., Ankara, 1980, s. 49; Selahattin YAZICI, "Türkiye'de Din Dersleri", *Türkiye ve Avrupa'da İslam, Devlet ve Modern Toplum*, Konrad Adenauer-Stiftung y., Ankara, 2005, s. 189.

²⁹ TARHANLI, *age.*, s. 23, 27, 132; KÜÇÜK, AB Üyesi Bazı Ülkeler İle ABD ve Türkiye'de Din Eğitimi, 81.

³⁰ YAZICI, *agm.* s. 189; KÜÇÜK, AB Üyesi Bazı Ülkeler İle ABD ve Türkiye'de Din Eğitimi, s. 82.

keskin eleştiri ve muhalefetlerini DP'ye yönelik olarak yoğunlaştırdıkları bir ortamda, DP döneminde, Atatürk devrimleri ve lâiklik karşıtı oldukları belirtilen bazı dinî eğilimleri men etme amacına yönelik 29.07.1953 Tarih ve 6787 Sayılı "Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanun" çıkarıldı. TCK'nun 163. maddesindeki eksiklikleri giderme amacını taşıdığı belirtilen 6187 Sayılı Kanununun 1. maddesiyle, "siyasî veya şahsî nüfuz ve menfaat temin etmek" maksadı ile dini veya dinî hisleri yahut da dince mukaddes tanınan şeyleri veya dinî kitapları alet ederek her ne suretle olursa olsun, propaganda yapılması veya bu şekilde telkinde bulunulması men edilmiş; fiilin neşir yoluyla ya da cemiyetlere mensup kişilerce işlenmesi ağır yaptırımlara bağlanmıştır. 2. maddeye göre, bu fiillerin bir cemiyet mensubu tarafında işlenmesi halinde, bu cemiyetle ilgili kişiler hakkında inzibatî işlem yapılması ve gerçekleştirilen fiili tasvip etmediklerini Cumhuriyet Savcılığına yazılı olarak bildirilmesi zorunluluğu öngörülmekte, cemiyetlerin umumi idare heyetlerine, cemiyet mensuplarının 1. maddede yazılı cürmü temin maksadı ile gereken tebliğ ve tamimleri yapma, teftiş ve denetleme yükümlülüğü getirilmekte, 2. ve 3. fıkralarda belirtilen muamelelerin yapılmaması, hem cemiyet yöneticileri için bir cezaî yaptırıma bağlanması, hem de cemiyetin feshi ve icab-ı halde hükümden önce faaliyetlerinin men edilmesi sebebi kabul edilmektedir³¹.

Her ne kadar DP döneminde yapılan ilk işlerden biri ezanın Arapça aslına döndürülmesi olmuş, dindarlığı bir tür suç gibi gören anlayış terk etmiş ve din eğitimi yaygınlaşma yoluna girmiş ise de, bu dönemde de, Atatürk karşıtı veya laiklik aleyhtarı oldukları gerekçeleriyle, bazı tarikat ve dini cemaatlerin baskı altına alındıkları, bazı kişilerin salt dini düşünceleri ifade ettikleri için cezai takibata maruz kaldıkları görülmüştür. İslamcı eğilimli Büyük Doğu Cemiyeti üyesi Hüseyin Üzmez tarafından Vatan Gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman'a yönelik gerçekleştirilen suikast (1952) üzerine, bu fiilin kapatılan İslâm Demokrasi Partisi üyeleri tarafından planlandığının ortaya çıkması ve failerin aynı zamanda Milliyetçiler Derneği üyesi olduğunun anlaşılması neticesinde, Milliyetçiler Derneği, ırkçılık yaptıkları ve dini siyasete alet ettikleri gerekçeleriyle kapatılmıştır. 19.01.1950'de daha önce dağıtımı yasaklanan Said-i Nursî'nin Gençlik Rehberi adlı kitabından bazı bölümleri aktarmak suretiyle yayınlanan Büyük Doğu Dergisi'nin 6. Sayısından 13. Sayısına kadar

³¹ Mehmet CEMAL, *Yüz Altmış Üç*, Fatih y., İstanbul, 1974, 109-110, 177-180.

olan sekiz nüshasının dağıtımının yasaklanması ve temin edilenlerin toplatılması kararı alınmıştır³².

Bu döneme ait önemli eleştiri konularından biri de, Bayar ve Menderes ile Nurculuk Cemaatinin lideri (Üstadı) Said-i Nursî arasındaki ilişkilerdir. Bazıları DP'nin en çok yakınlık gösterdiği ve çeşitli kereler de destek verdiği grubun Nurcular olduğunu³³, bazıları da DP ile Nurcular arasında "resmî" ilişkilerin mevcut olduğunu belirtmişlerdir³⁴. DP'nin Nurculara ilişkin yaklaşımı konusunda Adalet Bakanı Fuat Sirmen'in şu görüşüne yer veriyorum. Sirmen, 6187 Sayılı Kanunun TBMM'de görüşülmesi esnasında şunları söylemiştir: "Said-i Kürdî ve yeni adı ile Said-i Nursî'nin asıl adı Sıracunnur'dur (bu isimlendirme gerçekte Said-i Nursî'nin kendisine ait değil, bilakis kitaplarının tamamına aittir). Ankara'nın içinde bile bu gibilerin yayınları vardır. Bu yayınlar anlam bakımından tamamen gericidirler, lâiklik esasını kökünden kaldırmayı amaçlarlar. İşte biz, bu telkin ve propagandaları yasaklamak istiyoruz. Bu nedenle Ceza Kanununda değişiklik yapmak istiyoruz, kuşku verecek bir şey yoktur"³⁵. Bu sözler ile özerk toplumsal bir hareket olan ve aslında siyasi bir kimliği de bulunmayan Nurculuk hareketi lâiklik aleyhtarı olarak nitelenmekte ve bu sivil dinî oluşumla etkin

³² Mustafa YILMAZ & Yasemin DOĞANER, "Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar", *Kebikeç*, S. 22, Ankara, 2006, s. 35, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/demokrat.pdf>, (ET: 06.04.2010).

³³ Şerif MARDİN, "Modern Türkiye'de Din ve Siyaset", *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, (Der.: Mümtaz'er TÜRKÖNE & Tuncay ÖNDER), İletişim y., İstanbul, 2004, s. 122-123.

³⁴ Nimet ARZIK, *Menderes'i İpe Götürenler*, Kurtuluş Matbaası, Ankara, s. 127.

³⁵ Mahmut GOLOĞLU, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak y., İstanbul, 1982, s. 269; M. Kemal BİBEROĞLU, *Yassıada Kararları ve Tahkikat Komisyonunun Bilinmeyen Gerçekleri*, Demokratlar Kulübü y., Ankara, 1996, s. 36. Bu kitaplar hakkında gerek daha sonraki yıllarda gerekse 1924 Anayasası döneminde yüzlerce dava açılmıştır. Bu davaların açılmasında rastlanan ve kısaca hemen her davada üç aşağı beş yukarı rastlanan gerekçeler şu şekilde özetlenebilir: "Maznunların Nurculuk tarikatına (kaldı ki bu cemaatin önderinin defaatle "Nurculuğun bir tarikat ve cemiyet olmadığı, bir cemaat olduğu, tamamen sivil bir oluşum olduğu" yönündeki gerek mahkemelerdeki, gerekse kitaplarındaki ısrarlı ifadelerine rağmen) mensup olup Risale-i Nur Kitap ve mecmualarını (böyle bir mecmua/dergi yoktur) ve böylece lâikliğe aykırı harekette bulunarak 6187 Sayılı Kanuna aykırı hareket eyledikleri iddiasından ibarettir" Kastamonu Ağır Ceza Mahkemesi, E. 958/164, K. 959/8, K.T. 10.02.1959. "Lâikliğe aykırı olarak devletin temel nizamlarını dini esas ve inançlara uydurmak gayesiyle propaganda yapmak". Bu iddianamenin delili, "saniğin evinde Said-i Nursî'nin yazmış olduğu kitapların yakalanması" dir. Rize Ağır Ceza Mahkemesi, E. 958/42, K. 958/72, K.T. 30.09.1958. (Bahsi geçen kitapları okumak ve Kur'an-ı Kerimden bazı ayetleri mütalaa etmek suretiyle) "Dini tedrisat yapmak". Urfa Asliye Ceza Mahkemesi, E. 958/329, K. 958/378, K.T. 10.11.1958; Yayladağı Asliye Ceza Mahkemesi, E. 960/18, K. 960/37, K.T. 15.06.1960. 6187 Sayılı Kanun ile TCK'nun 163. maddesine muhalefet suçunun işlendiğine ilişkin iddianameler üzerine verilen bazı Mahkeme kararları: Samsun Ağır Ceza Mahkemesi, E. 954/27, K. 954/4, K.T. 27.01.1954; Mersin Ağır Ceza Mahkemesi, E. 954/17, K. 954/42, K.T. 09.04.1954; Afyon Ağır Ceza Mahkemesi, E. 954/278, K. 956/218, K.T. 30.06.1956; Ankara Ağır Ceza Mahkemesi, E. 958/145, K. 958/141, K.T. 10.09.1958. BERK, *age.*,

bir mücadele öngörülmektedir. Nitekim yargısal uygulamalarda bu hareket mensupları bu dönemde, önceki döneme nazaran daha çok cezaî takibata maruz kalmıştır. 25.12.1952'de Nurculuk Cemaatinin lideri/Üstadı Said-i Nursî hakkında "gerici faaliyetlerde bulunduğu ve dini siyasete alet ettiği" gerekçesi ile ceza davası açılmıştır³⁶. 29.07.1953 tarihinde laikliğe aykırı olarak dini hissiyatı alet ederek Said-i Nursî'nin nüfuzunu arttırmak maksadıyla faaliyetlerde buldukları gerekçesi ile Said-i Nursî'nin talebelerinden Mustafa Sungur ve Büyük Cihat Yazı İşleri Müdürü Hüseyin Yücel hapse mahkûm oldu³⁷. Said-i Nursî ve arkadaşları, özellikle DP iktidarının son yıllarında kolluk kuvvetleri tarafından yakın takip altında tutulmaktan kurtulamadılar. İçişleri Bakanı Namık Gedik, bu konuda tavizsiz bir politika izlemiş ve bu akımlara fazla hareket alanı bırakılmamıştır. 1959 yılında Milli Müdafaa Vekâleti'nden Dâhiliye Vekâletine gönderilen bir yazıda, son zamanlarda yurt sathuna yayılma istidadı gösteren Nurculuğun ordu bünyesinde kendine mahsus usullerle bir zemin hazırlamakta olduğu belirtilerek, Said-i Nursî ve bağlıları hakkında çok detaylı bir raporun derlenerek acele gönderilmesi istenmiştir³⁸. 1950-1960 yılları arasında, TCK 163. madde ile 6187 Sayılı Kanuna istinaden 217 ceza davası açılmıştır. 1950-1960 yılları arasında Nurcular hakkında takriben 160'dan fazla ceza davası açılmıştır³⁹. Nurcular kadar olmasa da, çocuklara ve gençlere Kur'an öğretmeyi faaliyet alanı olarak seçmiş olan Süleymanlık hareketi mensupları da emniyetin yakın takibine maruz kalmıştır⁴⁰.

Bu döneme ilişkin bir sıkı laiklik uygulaması mağduru da Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'dir. Başgil, "Din ve Laiklik" isimli eserinin ilk basımı sırasında yaşadığı sorunları şu şekilde ifade etmiştir: "Eser, daha geçen 1953 senesinin yazı başında bitmiş ve basılmağa hazır hale gelmişti. 29.07.1953 Tarih ve 6787 Sayılı 'Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması' Hakkındaki Kanunun çıkması üzerine talihsiz eserimin basılması geri kalmıştır. ...bu kanun karşısında eseri yeni baştan gözden geçirmeye ve birçok yerlerini değiştirmeye, ilmi ve tarihi hakikatlere ait satırlar ve sahifeleri çıkarmaya, hülâsa, kanunun çizdiği yasak çerçevesi dairesinde eseri adeta yeniden yazmaya mecbur olduk. Bu yüzden, eserin hem intişarı gecikti ve bütünlüğü bozuldu; hem de fikir ve kanaatlerimizden yapmaktan zorunda kaldığımız hesapsız fedakârlıklar

³⁶ Zafer Gzt., 16.12.1953; Ulus Gzt., 26.12.1952; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 81.

³⁷ Zafer Gzt., 30.07.1953; Ali DİKİCİ, "Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı", *Gazi Akademik Bakış D.*, C. III, S. 5, Kış 2009, s. 72.

³⁸ DİKİCİ, *agm.*, s. 72-74.

³⁹ *Türk Hâkiminin Millet Adına Verdiği Kararlar Ehl-i Vukuf Raporları*; CEMAL, *age.*, s. 266-331.

⁴⁰ İlhami SOYSAL, "Mezhepler Tarikatlar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, İletişim y., İstanbul, 1983, s. 1371.

sebebiyle orijinal çehresi buruştu. Buna esef eder ve meşhur Latin Mütefekkir Piblius Syrus'un⁴¹ bundan ikibin sene evvel ifade ettiği acı bir hakikati, yirminci asrın ortasında memleketim hesabına üzülererek tekrar eder ve sözü bitiririm: Miserius est arbitrio alterius vivere (En sefil hayat, başkalarının arzusuna bağlı olarak yaşamaktır)"⁴².

TCK'nun 163. maddesi ile 6187 Sayılı Kanuna istinaden, sırf dinî ibadet karakteri taşıyabilecek bazı toplantılar, gizli âyin ya da lâikliğe aykırı toplantı kapsamında görülerek basılmış, bu toplantılara katılanlar gözaltına alınmış ve basın yoluyla teşhir olunmuştur⁴³. TCK'nun 163. maddesi ile 6187 Sayılı Kanunun uygulanmasında o kadar aşırıya gidilmiştir ki, bu kapsamda, çok sayıda kişi hakkında, birçoğu tamamen dinî akide ve iman esaslarına dair bilgileri içeren, siyasî hiçbir yönü olmayan bazı yayınları bulundurmaları, satmaları, okumaları vb. sebeplerle, muhtelif defalar adlî takibat ve tutuklamalar yapılmıştır. Yapılan adlî soruşturmalar neticesinde, bu tür yayınları okumanın, bulundurmanın ve satmanın suç teşkil etmediğine ilişkin çok sayıda takipsizlik veya beraat kararı verildiği, bu yönde onlarca bilirkişi raporu bulunduğu halde, gerek aynı şahıslar, gerekse farklı şahıslar hakkında, aynı yayınlar sebebiyle, aynı gerekçelerle müteaddit defalar davaların açılmasına, tutuklamaların yapılmasına devam edilmiştir⁴⁴. Bütün bunlara rağmen DP, uygulamış olduğu lâiklik ve din politikaları konusunda CHP ile bazı bürokrat ve aydın kesimlerinin şiddetli muhalefetinden bir türlü kendisini kurtaramamıştır⁴⁵.

TCK'nun 163. maddesine ilişkin uygulamalarda siyasî menfaat veya şahsî nüfuz temin ve tesis eylemek maksadıyla dinî duyguları alet ederek yapılan lâikliğe aykırı propaganda ve telkinler kapsamında, siyasî nitelikli ya da şid-

⁴¹ P. Syrus, Milâddan evvel, I. Asırda yaşamış ve yazmış Romalı bir şâir ve mütefekkindi. Ali Fuat BAŞGİL, *Din ve Lâiklik*, 1. B., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 15.

⁴² *Ibid.*, s. 15.

⁴³ TANÖR, *age.*, s. 48.

⁴⁴ *Türk Hâkiminin Millet Adına Verdiği Kararları*, 3-284. A.B. isimli şahıs 10.11.1958 yılında Urfa 2. Ağır Ceza Mahkemesinde, bazı kitapları okumaları ve evlerinde bulundurmaları ve bu kitapları birlikte bir araya gelerek okumalarından dolayı, hakkında 163. madde ve 6187 Sayılı Kanun kapsamında ceza davası açılmış, yapılan yargılama neticesinde beraat etmiştir. 07.09.1962 yılında aynı şahıs hakkında aynı gerekçelerle Urfa Asliye Ceza Mahkemesinde tekrardan ceza davası açılmış ve yapılan yargılama neticesinde beraat etmiştir. Keza, A.Y. isimli şahıs hakkında aynı gerekçelerle, 10.11.1958'de Urfa Asliye Ceza Mahkemesinde, 21.02.1961 günü İzmir 1. Ağır Ceza Mahkemesinde, 22.12.1961'de de Gaziantep 1. Asliye Ceza Mahkemesinde ceza davası açılmıştır. Açılan bütün bu davaların hepsinden de beraat etmiştir. Bunlar örnek kabilinden olup, buna benzer onlarca kişi hakkında bu şekilde aynı gerekçelerle tekrar tekrar dava açılmış, hepsinde de beraat etmişlerdir. CEMAL, *age.*, s. 266-331.

⁴⁵ ALDIKAÇTI, *age.*, s. 149-150; Necip MİRKELEMLİ, *Din ve Lâiklik*, 1. B., Çev y., İstanbul, 2000, s. 512-535; EROĞUL, *age.*, s. 79; ALBAYRAK, *age.*, s. 528.

deti içeren veya öneren ifade ve pratiklerden ziyade, sırf o dönemde benimsenen şekliyle lâikliğe ters düştüğü kabul edilen ifade ve toplantılar takibat ve mahkûmiyetlerin konusunu oluşturmuştur. Burada ceza davalarına ve mahkûmiyetlere konu olan davranışların bir kısmı tamamen İman esaslarına dair olup hiçbir siyasî yönü bulunmazken; bir kısmını da teokratik istek, dilek, özlem, öneri ve savunmaları, dinî devletin gerekliliği fikirlerini aşılama ve yayma çabaları teşkil etmekte idi. İddianame ve mahkûmiyet kararlarının şiddet içerikli ifade ve pratikler üzerinde değil de, "lâikliğe aykırı düşüncelerin yayılması" ekseninde yoğunlaştığı görülmektedir. Bazen de, dünya işlerini de tanzim eden bir din olması niteliğinin bir neticesi olarak, İslam'ın lâiklikle çeliştiği düşüncesiyle sırf din kurallarının savunulması veya ifade olunması da cezaî takibat konusu olabilmiştir. Dolayısıyla bu uygulamalar, düşünce suçu kapsamında kişilerin düşüncelerinin cezalandırılması şeklinde cereyan etmiştir⁴⁶.

Her ne kadar TCK'nun 163. maddesine istinaden açılan davaların büyük ekseriyeti takipsizlik veya beraatla neticelenmiş ise de, bu tür takibatlar derhal tutuklanmalar ve gözaltına alınmalarla başladıkları için, mahkûmiyetle bitmese de, bu tür işlemler bu maddenin bir dereceye kadar uygulandığını da ortaya koymaktadır. Yani, bir kişi hakkında yapılan takibat işleminden önce derhal tutuklanmakta ve yapılan tahkikatlar aylarca sürmekte ve bu kişiler bu süre içerisinde tutuklu olarak cezaevinde yatmak durumunda kalmaktadırlar. Bu durumda beraatın fiiliyatta çok da fazla bir anlamı kalmamaktadır⁴⁷. Bu süre içinde tutuklu olarak cezaevinde geçirilen günler, fiili bir cezalandırma olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yıllarda Ülkemizde haksız yere cezaevinde yatmanın azabını kısmen de olsa azaltıcı nitelikte onlara belli miktar paranın verilmesi uygulaması da mevcut değildi⁴⁸.

İşte bu hukuki ve fiili rahatlamalarla laikliğin dine karşıtlık olarak uygulanmasından kısmen de olsa vazgeçilmiş, yeni laiklik anlayışı geniş kesimlerde din hürriyetini alanının genişletilmesini sağlamış; aşırı militan laikliğin yerine kısmen yumuşatılmış bir militan laiklik almıştır. Din ve vicdan hürri-

⁴⁶ CEMAL, *age.*, s. 254; TANÖR, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, s. 69.

⁴⁷ 1958 senesinde M. O. isimli şahıs, sırf itikadî ve imanî bilgileri içeren kitapları okuduğu için hakkında 163. maddeden takibat yapılmış ve bu kişi yapılan tevkifat neticesinde beş ay mevkuf (tutuklu) kalmıştır. Her ne kadar dava iki yıl sonra beraatla neticelenmiş ise de, bu kişi geçirmiş olduğu 5 aylık tevkifat süresini sineye çekmek zorunda kalmıştır. Daha önce açılan davalar ve verilen berat kararları dikkate alındığında bu tür davaların da beratla sonuçlanamaması kuvvetle muhtemel olduğu halde, kişiler hakkında derhal tevkifatlar yapılmakta idi.

⁴⁸ *İbid.*, s. 187.

yetine ilişkin gerçekleştirilen nispi iyileşmelere rağmen Çaha'nın ifadesiyle "etatokratik sistem" de köklü bir değişim meydana gelmemiştir⁴⁹.

Atatürk'ü Koruma Kanununun Çıkarılması

DP'nin iktidara gelmesini takip eden dönemde, gerek din ve vicdan hürriyeti, gerekse diğer alanlara ilişkin ortaya çıkan hürriyet ve serbesti ortamının fiili olarak genişletildiği dönemlerde, bu durumu fırsat bilen bazı mutaassıp dini çevrelerin harekete geçerek bazı eylemli hareketler içerisine girdikleri görülmüştür. Kemal Pilavoğlu adında genç bir şeyhin yönettiği, "Cumhuriyet'in temel laik prensiplerini reddettiği ve Türkiye'de İslami bir yönetim kurmak" düşüncesini taşıdığı iddia edilen Ticani Tarikatı mensupları, DP iktidarının ilk yıllarındaki hürriyet ve demokrasi ortamından istifade ederek, balyozlarla Atatürk'ün fotoğraflarına, büst ve heykellerine karşı saldırılar düzenlemeye, söz ve yazı yolu ile hakaretlere girişmeye başladılar. Pilavoğlu ile birlikte 23 tarikatçı yakalanarak mahkemeye sevk olundu⁵⁰. Atatürk'ün büst, heykel ve resimleri ile manevi kişiliğine yönelik bu saldırıların aynı zamanda Türk Devrimine yönelik saldırılar olduğunun dile getirilmesi ve bu saldırıların, devrimci kadro arasında ciddi manada tedirginliğe sebep olması, Atatürk ile alakalı bir kanunun çıkarılmasını gündeme getirdi. 5816 Sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun 25.07.1951 günü TBMM'de kabul edildi⁵¹. Bu kanuna göre: "Atatürk'ün hatrasına alenen hakaret eden veya söven kimseler ile Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veya yahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimselerin cezalandırılması öngörülmüş, bu fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimsenin asıl fail gibi cezalandırılacağı belirtilmiştir (md. 1). Birinci maddede yazılı suçların; iki veya daha fazla kimseler tarafından toplu olarak veya umumi veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasıyla işlenmesi ve bu suçların zor kullanılarak işlenmesi veya bu suretle işlenmesine teşebbüs olunması ağırlaştırıcı sebep kabul edilmiştir (md. 2)". Bu Kanunun çıkarılmasına DP içerisinde ciddi manada kişisel muhalefet gelmiştir⁵². Ka-

⁴⁹ Ömer ÇAHA, *Açık Toplum Yazıları*, Liberte y., Ankara, 2004, s. 150-151.

⁵⁰ BAYAR, *age.*, s. 151; DİKİCİ, *agm.*, s. 73.

⁵¹ RG. 31.07.1951 Tarih ve 7872 Sayılı.

⁵² DP milletvekili Selahattin Adil şunları söylemiştir: "Mustafa Kemal Paşa'nın da idari, içtimai, siyasi hataları bulunduğunu söylemek ve yazmaktan men edecek bir kanunu, demokratik rejimi benimsemiş olan bizlerin kabulüne, bugünkü Mecliste imkân olmamak icap eder. Bu Meclis kürsüsünden acı acı şikâyet ettiğimiz 27 senelik şeflik idaresi mahzurlarını, memlekete yapılan fenalıkları, hakiki Cumhuriyetin, ancak milletin sağduyusuna dayanarak mevki-i iktidara gelen bugünkü hukuki hükümette vücut bulduğunu yüzlerce tekrar eden bizler değilmiydik. ...Şimdi bu geçmiş idareye Şeflik ya da diktatörlük demek tecavüz telakki olunarak söyleyeni ve yazanı hapse mi mahkûm edeceğiz"? DP'li Arif Hikmet Pamukoğlu'na göre de: "Koca bir milletin emniyet ve asayiş bakımından idaresine kâfi görülen Ceza Kanunu...

nun lehine konuşan Halide Edip Adivar gerekirse her heykelin yanına ikişer tane koruma görevlisinin bile dikilebileceğini belirtmiştir⁵³. CHP'li milletvekilleri ise salt şekli korumanın yeterli olmadığını, kanun önerisinde Atatürk heykellerine yapılan saldırıların Cumhuriyet ve Türk Devrimini hedef tuttuğunun açıkça belirtilmesi gerektiğini belirterek, önerinin mevcut haline karşı çıkmışlardır⁵⁴.

5816 Sayılı Kanunla, Atatürk'ün hatırasına alenen "hakaret etme veya sövme" davranışı cezalandırılmakla beraber (m. 1/1), uygulamada düşünce ifadeleri, eleştiriler, hatta sırf bunların aktarılması ya da hicivli olarak yazılmaları bile ceza tehdidi altında kalmıştır⁵⁵. Gerçi bu kanunun çıkmasından sonra 1960 yılına kadarki dönemde bu kanuna aykırı davranış sebebi ile kişiler hakkında dava açılmamıştır. Fakat ilerleyen yıllarda, çoğu kişiler, Atatürk'ün uygulamalarını ya da kemalizm'i eleştirdikleri halde, bu eleştiriler "Atatürk'e alenen hakaret" kapsamında değerlendirilerek cezalandırılmışlardır⁵⁶. Bu kanun, Türkiye'de ifade hürriyetinin alanının daraltılmasında hukuken başvurulan kanuni dayanaklardan birini teşkil etmektedir.

Basın Hürriyetine İlişkin Hukuki Düzenlemeler

DP'nin iktidarda olduğu yılları basın hürriyeti açısından iki dönem halinde ele almamız mümkündür. Birinci dönemde yapılan düzenlemeler bu

---

hukuki bakımından nihayet bir Türk vatandaşı olan Atatürk'ün emniyet ve asayiş yönünden Ceza Kanunu ile iktifa edilmeyerek şahsi menfaatleri bakımından hususi bir kanun tedvini cihetine gidiliyor". *TBMM Tutanağı D.*, Devre IX, C. 7., 29.05.1951, s. 40-44.

⁵³ *TBMM Tutanağı D.*, Devre IX, C. 7., 29.05.1951, s. 90-92.

⁵⁴ *Ulus Gzt.*, 05.05.1951; BAYAR, *age.*, s. 152.

⁵⁵ İzmir'de yayımlanan Yakın Tarih Ansiklopedisi, bu hükme istinaden toplatıldı, aman Gazetesi'nin iki üyesi, üçer yıl hapis cezasına mahkûm oldu. TANÖR, *age.*, s. 70.

⁵⁶ Tamamen alıntı ve tamamen ifade özgürlüğü kapsamındaki bir kitap için müvekkil hakkında 5816 Sayılı Kanun muhalefetten mahkumiyet karara verildi. Kitabın hiçbir yerinde Atatürk'ün adı geçmiyor; hakaret yok. Mahkeme, müvekkilin, Deccal ile Atatürk'ü kastettiğine karar verdi.. Cüneyt TORAMAN, "DP, Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu İnönü Yüzünden Çıkardı...", (Röportajı Yapan: Nuriye AKMAN), *ZAMAN Gzt.*, 25.10.2009. Bu kanuna muhalefet bağlamında uygulamada ortaya çıkan ifade hürriyetinin alanını daraltıcı yöndeki yargısal kararların kaynağında Yargıtay'ın ifade hürriyetinin alanını daraltıcı yönde vermiş olduğu içtihatların yer aldığı söylenebilir. Demokratik hukuk devleti ilkesinin yerleşiklik arz ettiği ülkelerde hâkimlerin daha hürriyetçi yaklaşımlar sergiledikleri görülmektedir. Ülkemizde ise piramidin tersine işlediği; Yargıtay'ın, ifade hürriyetine ilişkin birçok davada; özellikle de 5816 Sayılı Kanuna muhalefet iddiası ile açılan davalarda ilk derece mahkemeleri tarafından ifade hürriyetinin alanını genişletici yönde verilen kararları bozduğu görülmüştür. Nitekim bu kanuna muhalefetten dolayı mahkûm olan Yılmaz Odabaşı ve Niyazi Koçak'ın AİHM'ne müracaat etmeleri üzerine, Mahkeme, "söz konusu iddiaların, kişisel olarak doğrudan Atatürk'ü değil, 'Kemalizm'i hedef aldığı, ...kitapta kullanılan ifadelerin şiddet kullanımını, silahlı direnişi, başkaldırını ve kin dolu söylemi" içermediği gerçeleri ile bu kararı, AİHS'ne aykırı bulmuştur. TORAMAN, DP, Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu İnönü Yüzünden Çıkardı...; AİHM Kararı: *Odabaşı ve Koçak V. Türkiye*, KT: 21 Şubat 2006, Başvuru No: 50959 / 00.

hürriyetin alanını genişletici, ikinci dönemdeki düzenlemeler ise baskıcı niteliktedir.

Basın Hürriyetinin Alanını Genişleten Düzenlemeler

DP 1950 yılında iktidara geldikten kısa bir süre sonra, muhalefet yılları döneminde basın camiasına verilen sözler yerine getirilerek, gazetecilerin görüşleri de dikkate alınmak suretiyle, aşırı baskıcı olan 25.07.1931 Tarih ve 1881 Sayılı Matbuat Kanunu⁵⁷ yürürlükten kaldırıldı, yerine 15.06.1950 Tarih ve 5680 Sayılı Basın Kanunu⁵⁸ yürürlüğe girdirildi. Yeni Basın Kanunu, basın mensupları ile işbirliği içerisinde hazırlandı. Kanununun bu özelliği sebebiyle, yürürlükten kaldırılan 1931 Tarihli Matbuat Kanunundan kaynaklanan şikâyetlerin büyük oranda ortadan kalktığı görülmektedir⁵⁹. 5680 Sayılı Basın Kanunu ile 1931 Matbuat Kanununun idareye tanımış olduğu geniş yetkiler büyük oranda daraltılmıştır. Yeni Basın Kanununda, istisnai bazı durumlar hariç, genellikle bu hürriyetin alanı genişletilmiştir⁶⁰.

5680 Sayılı Basın Kanunu ile basın organlarının kurulmasında "kuruluşta bildirim" sistemi benimsenmiştir. Yeni kanunun 1. maddesinde "basın serbesttir", 8. maddesinde de "Mevkute çıkarılması izne bağlı değildir" hükümleri yer almıştır. Yabancıların Türkiye'de süreli yayın çıkarmaları izne tabi tutulmuş ve sorumlu müdür olmak için Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olma şartı getirilmiştir. Basın Kanununun 31. maddesinde yabancı memleketlerde basılan yayınların Türkiye'ye girdirilmesini ve dağıtılmasını yasaklama yetkisi Bakanlar Kuruluna verilerek bu yayınların hükümet kararıyla sansür edilebilmesi öngörülmüştür. Türkiye'ye girdirilmesi men edilmiş olmasına rağmen, bunların, Türkiye'ye bilerek sokulması, dağıtımı veya bu gibi eserlerin kısmen veya tamamen iktibas edilerek yayılması cezalandırılmıştır. Bu madde, yabancı memleketlerde basılan yayınların Türkiye'ye girdirilmesi ve dağıtımı hürriyetinin alanını idare lehine daraltan hükümler içermektedir. Yeni Basın Kanunu ile basın vasıtasıyla işlenebilecek bütün suçlar kaldırıldı; bu arada özel hayatın ifşası, yalan haber ve havadis yayını gibi suçları öngören hükümlere yer verilmedi. Eski Matbuat Kanununda hürriyeti bağlayıcı

⁵⁷ Sulhi DÖNMEZER, *Basın ve Hukuku*, İstanbul Üniversitesi y., İstanbul, 1976, s. 164-165. "Tek parti rejiminin en anti-demokratik mevzuatından ve baskı aletlerinden biri, hâlâ yürürlükte olan Basın Kanunu idi. Bu Kanun değil bir demokrasiye, hatta Mussolini İtalya'sının Matbuat Kanunu, bizimkine nazaran, bir hürriyet âbidesi sayılabilirdi". "Matbuat Kanunu", *Yeni Sabah Gzt.*, 22.06.1950.

⁵⁸ RG. 24.06.1950 Tarih ve 7564 Sayılı. *Düstur*: Tertip: 3, C. 31, s. 2234.

⁵⁹ DÖNMEZER, *age.*, s. 166.

⁶⁰ TANÖR, *age.*, s. 264.

ceza ile yaptırıma bağlanan birçok fiil için yeni kanunla para cezalarının verilmesi sistemi benimsendi⁶¹.

1931 Matbuat Kanununun 50. maddesinde, 1946'da yapılan değişiklikle, TCK'nunda belirtilen bazı suçların basın vasıtasıyla işlenmesi halinde, gazete ve mecmuanın, mahkeme kararı ile 1 aydan 2 yıla kadar kapatılmasına karar verilebileceği belirtilmişti. Yeni Basın Kanunu ile gazete ve mecmuaların her ne sebeple olursa olsun kapatılmaması esası benimsendi. 1931 Tarihli Kanunla cevap ve düzeltme hakkı vasıtasıyla yayın serbestliği aşırıya varan derecede sınırlandırılmış, cevap hakkı gazeteler üzerinde ciddi manada manevi baskı oluşturabilecek şekil ve kapsamda düzenlenmişti. Yeni Kanunla cevap hakkı gerekli olan çerçevede düzenlenerek mutlak bir hak olmaktan çıkarıldı. Bir mevkutede çıkan yazılar hakkında cevap hakkının kullanılması, bir şahsın haysiyet ve şerefine dokunma, menfaatini bozma veya kendisi ile ilgili hakikate aykırı hareket, düşünce ve sözlerin bir mevkutede açık veya kapalı şekilde yayınlanma şartına bağlanmış, cevabın uzunluğu da sınırlandırılmıştır. Mevkutelere ilişkin olarak 1931 Kanunu sisteminden farklı olarak mevkute sahibinin yayından dolayı sorumluluğu esası kaldırılmış, sorumlu müdüre, bazı hallerde yazının suç niteliğini bilmediğini ispat ederek sorumluluktan kurtulma imkânı tanınmıştır. 1931 Kanunu sisteminde, mevkutede anonimlik hakkı mevcut değildi. Yeni kanun ile bazı istisnai haller (suç teşkil eden yazı veya resim TCK'nun 2. Kitabının 1. Babının 1. Faslında yazılı cürümlere taalluk etmesi halleri) hariç anonimlik hakkı korunmuştur⁶².

1931 Kanununda her ne şekilde olursa olsun intihar haberlerinin yayımlanması suç teşkil etmekte idi. Yeni Basın Kanun ile intihar vakaları hakkında haber çerçevesini aşan ve okuyanları tesir altında bırakacak mahiyette olan tafsilat ve vakaya müteallik resimlerin yayımlanması men edilmiştir. Bu düzenleme ile intihar haberlerine ilişkin yayın yasağının kapsamı büyük oranda daraltılmıştır⁶³. Yeni Basın Kanununun 30. maddesiyle "ceza davasının başlamasıyla hüküm kesinleşinceye kadar hâkim ve mahkemenin hüküm ve kararlarıyla muameleleri hakkında mütalaa serdi yasaklanmıştır". Her ne kadar bu hükmün sırf bilimsel analiz ve eleştirilerin yayınına mani olmadığı kabul edilse de, maddedeki ifadelerle ilişkin müphemiyet sebebiyle, bu hükmün, uygulamada sırf bilimsel eleştirileri de içerecek şekilde yorumlanması yolu açık bulunmaktadır. Bu da basın hürriyeti açısından risk oluşturmaktadır. Basın suçlarına ilişkin suçların yargılanması konusunda da iyileştirme yapılmış, basın suçları acele işlerden sayılarak, bunların en kısa sürede hükme

⁶¹ DÖNMEZER, *Basın ve Hukuku*, s. 167.

⁶² *İbid.*, s. 167, 168, 173.

⁶³ *İbid.*, s. 173.

bağlanması için gerekli hükümlere yer verilmiş, ağır cezalı suçların mutad ağır ceza mahkemelerinde, diğer suçların ise en kıdemli üç asliye ceza hâkiminden oluşan toplu mahkemede görülmesi usulü benimsenerek, yargılamaya bakacak mahkemeler bakımından daha güvenceli bir sistem benimsenmiştir⁶⁴.

Yeni Basın Kanunu, mukayeseli hukuk bakımından kıyaslandığı zaman, dünyanın en demokrat ve hürriyetperver kanunlarından birisi olduğu belirtilmiştir⁶⁵.

Basın hürriyetini iyileştiren iyileştirme sağlayan bir diğer kanun da, 13.06.1952 Tarih ve 5953 Sayılı "Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun" dur. Bu kanun dönemin çalışma şartlarına göre reform sayılabilecek hükümler içermekteydi. O güne kadar hiçbir kanun kapsamında tanımlanmamış olan gazeteci dolaylı da olsa tanımlanıyor, o güne kadar yalnızca devlet memurlarına tanınan "yıllık ücretli izin hakkı" gazetecilere de tanınıyordu. Kanunla gazetelerin işverenle, içinde işin türü, ücret miktarı, gazetecinin kıdemi gibi kayıtların yer aldığı bir yazılı sözleşme yapma ve kıdem tazminatı ödenmesi, gazetecinin askerliği esnasında, mahkûm olması halinde cezaevinde kaldığı müddet içinde ve gazetenin kapanması halinde, gazeteciye haklarından başka tazminat ödenmesi, sözleşmenin feshinin önceden bildirilmesi ve tazminat ödenmesi zorunluluğu, haftalık tatil hakkı, sendika kurma hakkı, sosyal sigortalara tabi olma mecburiyeti ve yararlanma hakkı getirilmiştir⁶⁶. 13.02.1953 Tarih ve 6051 Sayılı Kanunla, basın yoluyla işlenen suçlara ilişkin davalara askeri mahkemelerde bakılması usulüne son verilmiştir⁶⁷.

Yeni Basın Kanununun getirdiği hürriyetçi ortam DP iktidarının başlarında basın için oldukça memnuniyet verici kabul edilmiştir. Hükümetle basın arasında yakın ilişkiler kurulmuş, önceleri CHP'yi destekleyen gazeteciler de Menderes'le yakınlaşmış ve Hükümeti desteklemeye başlamışlardı. Bu durum, hükümet ile basın arasında bahar havasının hâkim olması anlamına gelmekte idi.

Basın Hürriyetine İlişkin Baskıcı Kanunların Çıkarılması

1950 yılında basın hürriyetinin sınırını alabildiğine genişleten yeni Basın Kanununun çıkarılmış olmasına rağmen, bu kanunun uygulandığı ilk günle-

⁶⁴ *İbid.*, s. 173, 175.

⁶⁵ *İbid.*, s. 168.

⁶⁶ İsmet BOZDAĞ, *Dünyada ve Türkiye'de Basın İstibdadı*, Emre y., İstanbul, 1992, s. 188; Nuray YILDIZ, "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5543.pdf>, (ET:

⁶⁷ *Zafer Gzt.*, 07.02.1953.

rinde DP-basın ilişkilerine hâkim olan bahar havası bir müddet sonra bozulmaya başlamıştır. Her ne kadar ilk günlerde basın DP iktidarını destekledi ise de, birkaç ay geçtikten sonra DP-basın ilişkileri gerilmeye⁶⁸, iktidara karşı şiddet dozu gittikçe artacak olan bir muhalif basın ortaya çıkmaya başlamıştır. Kanunlardaki anti-demokratik unsurları ayıklamayı vaat ederek iktidara gelen DP, diğer alanlarda olduğu gibi, yapılan ağır eleştirilere dayanamayarak basına karşı da hoşgörülü davranmayı bir türlü başaramayarak, bu alana ilişkin çeşitli oranlarda kısıtlamaları öngören baskıcı kanunları birbiri ardına çıkarmaktan kaçınmamıştır.

1954 yılından itibaren Basın Kanununda yapılan değişikliklerle muhalif basının büyük oranda baskı altına alındığı, iktidar taraftarı olmayan basın kuruluşları ile DP iktidarı arasında gerilimli günlerin yaşanmaya başladığı görülmektedir. 1954 genel seçimlerinin yaklaştığı günlerde bazı basın organlarından hükümete yönelik şiddet dozu yüksek eleştirilerin yükselmeye başlaması üzerine, bu eleştiriler, "basın hürriyetinin kötüye kullanılması" olarak değerlendirilerek, basın hürriyetini ağır cezalarla önemli ölçüde sınırlayan 09.03.1954 Tarih ve 6334 Sayılı "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun" kabul edildi⁶⁹. Bu kanunla, basın yolu ile ne şekilde olursa olsun, namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarete bulunulması; itibar kırıcı veya şöhret ve servete zarar verici bir hususun isnad edilmesi; özel veya aile durumlarının rızaları alınmadan teşhir edilmesi; burada sözü edilen hal ve suretlerle, tecavüz, hakaret, isnad veya teşhire maruz bırakılacağından bahisle tehditte bulunulması, basın yoluyla işlenen bir suç sayılarak, cezalandırılmış, bu suçların resmi sıfatı olanlara karşı işlenmesi ağırlaştırıcı sebep kabul edilmiştir. Aynı kanunla, devletin siyasi ve mali itibarını sarsacak veya ammenin telaş ve heyecanını mucip olacak mahiyette yalan haber veya havadislerin veya bu mahiyetteki vesikaların yayımlanması suç haline getirilmiştir⁷⁰. 09.03.1954 Tarih ve 6337 Sayılı Kanunla 5680 Sayılı Kanunun 36. maddesi değiştirilerek basın davalarının Ağır Ceza Mahkemelerinde görülmesi ilkesi benimsenmiştir⁷¹.

6334 Sayılı Kanunla, mahkemeye çıkarılan gazetecilerin iddialarını "ispat etme hakkı" da ellerinden alınmıştır⁷². "İspat hakkı", gazetecilere yayımladıkları haberler sebebiyle haklarında dava açılması halinde, haber konusu iddiayı ispat etme hakkını vermeyi ve ispatın, davalının durumunu etkilemesi

⁶⁸ İsmet BOZDAĞ, *Dünyada ve Türkiye'de Basın İstibdadı*, Emre y., İstanbul, 1992, s. 183.

⁶⁹ TBMM Kavanin Mecmuası, Devre IX, C. 36, s. 924, 934.

⁷⁰ Sina AKŞİN, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, 2009, s. 233; YILDIZ, *age.*,

⁷¹ TBMM Kavanin Mecmuası, IX, C. 36, s. 924, 934.

⁷² AKŞİN, *age.*, s. 233; *age.*; Feroz AHMAD & Bedia Turgay AHMAD, *Türkiye'de Çok Partili Demokrasinin Açıklamalı Kronolojisi*, Bilgi y., 1976, s. 120; ALBAYRAK, *age.*, s. 277.

öngörülmekteydi. İspat hakkı, muhalefet partileri kadar, DP içerisinde de fırtınaların kopmasına sebep olmuş, 19 tane DP'li milletvekili ispat hakkı için yoğun çaba sarf etmiş; bu vesileyle gerek DP içerisinde, gerekse parlamentoda ve kamuoyunda çok ciddi tartışmalar yaşanmış, Fethi Çelikbaş ve üç eski bakanın da içinde yer aldığı on DP'li milletvekili 02.05.1955 günü TBMM Başkanlığına "ispat hakkı önergesi" vermiştir. Önerge ceza kanunlarında da değişiklik gerektirdiği gerekçesiyle reddedildi⁷³.

04.05.1955 Tarih ve 6732 Sayılı Kanunla Basın Kanununun 33. maddesi değiştirilerek "Kanunen evlenmeleri men edilmiş kimseler arasındaki cinsi münasebetlere dair haber veya yazıların" cezalandırılması hükmü getirildi⁷⁴. Bu kanunla devletin basın hürriyetine ilişkin önemli bir eğilim değişikliği ortaya koyduğu görülmektedir. Bu kanunda yer alan kavramların birçoğunun müphem, elastiki ve çok geniş anlamların yüklenebilmesine imkân verebilecek şekilde yoruma açık olması, haber ve havadisleri yorumlamayı ve genellikle eleştiri hakkının kullanılmasını zorlaştırıcı nitelikte idi⁷⁵.

Basın Kanununda kısıtlamaları artırarak, adeta DP ile basın arasında köprülerin atılmasına sebep olan kanuni değişiklik, 06.06.1956 Tarih ve 6733 Sayılı Kanunla yapılmıştır. Bu Kanunla, sorumlu müdür olabilmek için, 5680 Sayılı Basın Kanunundan farklı olarak, lise mezunu olmanın yanında, Kanunun 5. maddesinden belirtilen suçlardan hükümlü olmamak şeklinde bazı ilave şartlar getirilmiştir. Süreli yayınlarda çalıştırılacak muhbir ve muhabir olabilmek için, mesul müdürler için aranacak şartların düzenlendiği Basın Kanununun 5/3. bendi (Türkiye'de ikametgâh sahibi olmak ve devamlı oturmak) hükmü müstesna, diğer bentlerinde yazılı vasıf ve şartları haiz olmaları öngörülerek, muhbir ve muhabir olabilmek zorlaştırılmıştır (md. 13). Basın Kanununun 16. maddesi değiştirilerek, metnin ilk maddesinden farklı olarak, süreli yayınlarda işlenen bir suçtan dolayı, sorumlu olanlar içerisine suçu işleyenlerin yanı sıra, yazıyı bilfiil yazmamış olsalar bile, haber, havadis veya vesikaları verenlerle, mevkutenin mesul müdürlüğünü kabul etmemiş sahibi de dâhil edilmiştir. Bu yolla bazı basın çalışanları için kusursuz (objektif) sorumluluk esası benimsenmiştir⁷⁶.

19. maddede cevap ve düzeltme hakkına ilişkin önemli değişiklikler yapılarak, cevap ve düzeltme yazılarının yayınlanması birtakım zorlayıcı şartlara bağlanmıştır. Mevkutenin mesul müdürü, gönderilecek cevap ve tehzibi, metnine hiçbir mülahaza ve işaret katmaksızın, aynı sayfa ve sütunda, aynı

⁷³ Rıfıkı Salim BURÇAK, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998, s. 337.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, X, C. 1, s. 64.

⁷⁵ DÖNMEZER, *age.*, s. 178.

⁷⁶ *İbid.*, s. 181.

punto harflerle neşretmek zorunda olduğu gibi, tekzip ve cevabın uzunluk ve hacmi esaslı bir şekilde artırılmıştır⁷⁷. Basın Kanununun 16/2. bendinin yeni hali ile anonimlik hakkı önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Buna göre, “mesul müdür, mevkutelerde suç teşkil eden ve müstear ad ile veya imzasız yahut remizli imza veya mahsus bir işaretle neşredilen yazı, resim, haber, havadis veya vesika sahiplerinin sarih hüviyetlerini talep tarihinden itibaren 24 saat içinde Cumhuriyet Müdde-i umumisine bildirmeğe mecburdur”. Bu şekilde anonimlik hakkı sadece suç içermeyen yazılar bakımından korunmuştur. 5680 Sayılı Kanunun 16. maddesinin 3. bendi ilga edilerek mesul müdürün rızası hilafına gazete sahibinin yayımladığı yazı ve resimlerden dolayı mesul olmayacağına ilişkin savunma vasıtası ortadan kaldırıldı. Ayrıca, suç teşkil eden haber, vesika veya yazıyı bu mahiyetini bilmeden neşretmiş ise bunlardan mesul müdürün sorumlu olmayacağı hükmü kaldırılarak, mesul müdürün sözü edilen hallerdeki sorumluluğu kusursuz/objektif sorumluluk haline getirilmiştir⁷⁸.

Basın Kanununun 30. maddesi değiştirilerek, kanun, nizamname veya resmi teşekküllerce ittihaz olunun karar gereğince gizli yapılan toplantılardaki görüşmelerin, alınan kararların, gizli soruşturmaların ve aşamalarının, yargı mercilerinin görüşmelerinin yayımlanması men edilmiştir. 32. maddeye eklenen bir hükümle memleket ahlakını ve aile nizamını bozacak veya cürüm işlemeye teşvik veya tahrik edecek şekilde heyecan uyandıracak tafsilat ile nakiki veya hayali vakıaları hikâye, tasvir veya tersim edenler yaptırma tabi tutulmuştur. 34. maddeye eklenen bir fıkra ile Umumi yerlerde, sokaklarda veya halkın kolaylıkla girip çıktığı mahallerde ve bunlara benzer diğer yerlerde mevkute ve gayri mevkutelerin ihtiva ettikleri haber, havadis, yazı ve resimlerden veya sair hususlardan bahisle satanların, sattıranların veya satışa arz edenlerin, cezalandırılmaları düzenlenmiştir⁷⁹.

1954’de çıkarılan “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun”un 07.06.1956’da bazı maddeleri değiştirildi. Bu kanunla, basın vasıtasıyla her ne şekilde olursa olsun, itibar ve haysiyete tecavüz ve hakarete bulunulması, itibar kırıcı veya şöret, meslek veya servete zarar verebilecek bir suçun isnad edilmesi, kişilerin isteklerine aykırı olarak özel veya ailevi durumlarının yayımlanması cezalandırılmıştır. Basın yoluyla Devletin siyasi ve milli itibarına zarar verebilecek ya da halkın heyecan ve telaşına sebep olabilecek yahut kamu düzenini veya halkın devlete olan güvenini sarsabilecek veya zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının değişmesine yol

⁷⁷ *İbid.*, s. 181-182.

⁷⁸ *İbid.*, s. 180-181.

⁷⁹ *İbid.*, s. 179.

açacak haber, yazı ve fotoğrafların yayımlanması suç haline getirilmiştir⁸⁰. Bu kanun tasarısı DP içinden de tepki almış; DP'li milletvekillerinin yaklaşık yarısı oylamaya katılmayarak tepkilerini dile getirmişlerdir⁸¹.

Adalet Bakanı Avni Köktürk, 6733 Sayılı Kanun değişikliği tasarısına ilişkin olarak her hürriyet gibi basın hürriyetinin de bir sınırının olduğunu, devletin vatandaşın şeref ve haysiyetini korumakla yükümlü olduğunu, tasarının ile getirilen düzenlemeleri basın hürriyetinin sınırlandırılması olarak görmediğini belirterek, bu kanun ile ulaşılmak istenen asıl amacın uydurma haberler yerine kaliteli ve gerçeğe uygun yayımlar yapılmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine İnönü, hayatının en sert ve ağır konuşmalarından birini yaparak, bu kanunla iktidarın "polis devleti" olma yolunda ilerlediğini belirtmiştir. Menderes ise demokratik nizamın ancak bu kanunlarla sağlanacağını söylemiştir⁸².

DP döneminde basın hürriyetine ilişkin yapılan düzenlemelerden birisi de resmi ilanlar ile alakalı olmaktadır. Gazete sahiplerinin gazeteleri dışında daha başka kazanç yolları olmadığı düşünüldüğünde, o dönemde ilan gelirleri yoluyla oluşabilecek ekonomik baskının önemlilik derecesi daha da belirginleşmektedir. İlan dağıtımıyla ilgili ilk düzenleme 13.09.1950'de yapılmış; ilanların verilmesi sırasında gazetelerin niteliklerine bazı sınırlamalar getirilmiştir. Daha önce özel bir şirket vasıtasıyla gazetelere eşit olarak gönderilen resmi ilanların, 04.07.1951'de çıkarılan resmi ilanlar kararnamesiyle, Bakanlığın takdir ettiği ölçütlere göre dağıtılması esası getirilmiştir⁸³. Her ne kadar Menderes, basın hürriyetinin bütün demokratik hürriyetler arasında en sağlam garantiye dayandığını, hükümetin bazı gazetelere ayrıcalık tanınmasının söz konusu olmadığını özellikle vurgulamış ise de⁸⁴, Bakanlığa tanınan bu takdir yetkisine, muhalif basın şüpheyile bakmıştır. Resmi ilan konusunda 11.07.1953'de yapılan yeni düzenlemeyle 1951'deki madde yürürlükten kaldırıldı, ilan verilirken gazeteler arasında ayırım gözetilmeyeceği, yalnız, "milli birlik ve beraberliği tehdit eden gazetelere" ilan verilmeyeceği, kategoriler ve her kategori için tayin edilecek nispetlerde ilanların gazetelere verilen bedellerinin Başvekâletçe vazifelendirilen bir komisyon tarafından tespit olunacağı belirtilmiştir⁸⁵. Bu hüküm ile basın üzerindeki resmi ilan konusunda inisiyatifin iktidara verilmiş olduğu görülmektedir. 27.11.1957 Tarih ve 4/9714 Sayılı Kararnameyle özel ilan ve reklamlar bazı hukuki kayıt ve şartlara bağlanmış,

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, C. 12, 06.06.1956, s. 205- 207; YILDIZ, *agm.*;

⁸¹ YILDIZ, *agm.*,

⁸² Mükerrerem SAROL, *Bilinmeyen Menderes*, C. I-II, Kervan y., İstanbul, 1983, s. 678-679.

⁸³ EROĞUL, *age.*, s. 64.

⁸⁴ Feroz AHMAD, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil y., İstanbul, 1992, s.13

⁸⁵ YILDIZ, *agm.*,

bu düzenlemeyle Resmi İlanlar Şirketine yeni bir hak tanınmıştır. Bu hak ile bütün özel ilan ve reklamların Resmi İlanlar Şirketi aracılığından geçirilerek yayınlanması zorunlu hale getirilmiş, Türk Basın Birliği aracılığı ile yayımlattıkları ilan ve reklamlar için alacakları komisyon oranı %10 olarak tespit edilmiştir. Bu kararname ile basın, resmi ilan ve reklamların yanı sıra, özel ilan ve reklamlar kanalıyla da kontrol edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Uygulamada ilan pastasından alınan payların çok dengesiz olduğu, muhalif basının bundan ciddi manada az pay aldığı belirtilmiştir⁸⁶.

Basına yönelik baskıcı düzenlemeler sadece metin üzerinde kalmadı; çoğu gazetecilere bu kanunlara istinaden ağır hapis ve para cezaları verildi⁸⁷.

⁸⁶ Basın kuruluşlarının ilandan aldıkları pay listesi için bkz.: *İbid.*,

⁸⁷ 1954 yılında Dünya Gazetesi yazarlarından Bedii Faik tutuklandı, başka bir davadan dolayı Dünya'nın yazı işleri müdürü Ali İhsan Göğüş 12 ay hapse mahkum edildi. 23.09.1954'de Gazetecilerden Hüseyin Cahit Yalçın 26 ay hapis, 4.444 lira para cezasına, Yazı İşleri Müdürü Cemal Sağlam, 65 ay hapis ve 9.322 lira ağır para cezasına, İbrahim Cüceoğlu, 17 ay hapis, 2.666 lira para cezasına, Yeni Ulus Gazetesinin sahibi Nihat Erim de 35.222 lira ağır para cezasına çarptırıldı. 17 Kasım 1954'de Milliyet Gazetesi'nin sahibi Fuat Arna 8 ay hapis cezasına mahkum oldu. 24.11.1954'de Dünya Gazetesi yazarı Bedii Faik Mükerrer Sarol'a yönelmiş olduğu yolsuzluk iddiasını konu alan yazıları sebebiyle tutuklandı. Hüseyin Cahit Yalçın, Halkçı Gazetesindeki makalelerinde Başbakanı hakaret ettiği gerekçesiyle 01.12.1954'de tutuklandı ve kendisine verilen 26 ay 20 günlük hapis cezası Yargıtay'ca onaylandı. Metin Toker'e, 04.04.1955 günü, Devlet Bakanı Mükerrer Sarol'a neşren hakareten dolayı 9 ay 10 gün hapis, 7.777 lira para cezası verildi. Akis Dergisi hakkında, 1956 yılında Basın Kanununda yapılan değişiklikten sonra 4 dava açıldı, bu dava neticesinde bu derginin sahibi Metin Toker'e 7 ay 23 gün hapis, 7.444 lira para cezası; yazarlardan Yusuf Ziya Ademhan'a 14 ay hapis, 1.333 lira para cezası verildi. EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 104; ALBAYRAK, *age.*, s. 395-396. Demokrat İzmir Gazetesi sahibi Adnan Düvenci ile fıkra yazarı Ziya Hanhan, Menderes'e hakareten dolayı birer yıl hapis cezası almış, gazeteleri bir ay süre ile kapatılmış; Ulus Gazetesi Karikatüristi Ratip Tahir Burak'a, "Oldu da Bitti Maşallah" lejanlı karikatürü sebebiyle 16 ay hapis cezası verilmiş; gazetenin sahibi Kâsım Gülek ve Yazı İşleri Müdürü İbrahim Cüceoğlu, birer yıl hapis, 10.000'er lira para cezasına mahkum olmuşlardır. Ulus Gazetesi'nden Ş. Nahit Berker'in, "Çorap Örmek" başlıklı yazısı sebebiyle Berker ve gazetenin Yazı İşleri Müdürü Nihat Subaşına, 8'er ay hapis; gazetenin sahibi Kâsım Gülek'e 13.533 lira para cezası verilmiştir. CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın 02.07.1957 günü Ankara'da yapılan duruşması esnasında, bazı gazetecilerin dövülmesi sebebiyle iktidar partisine ağır eleştirilerin yöneltilmesi üzerine, 06.07.1957'de İstanbul Gazeteciler Sendikası kapatılmıştır. 1955'de Cüneyt Arcayürek tutuklandı, "tesisleri CHP'den intikal ettiği" gerekçesi ile Falih Rıfki Atay'a ait olan Dünya Gazetesi hakkında soruşturma açıldı, 02.09.1950 günü, Menderes'e hakaret ettiği gerekçesi ile Nizamettin Nazif, 16.09.1953 günü de Sabah Postası Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Orhan R. Gökçe tutuklandı, Sabah Postası Gazetesi sıkıyönetim komutanlığı kararı ile kapatıldı. Ulus Gazetesi de, önce 20.09.1955 tarihinde bir gün süre ile daha sonra da 27.10.1955 gününden itibaren 34 gün süreyle kapatıldı. Amerika'da Indianapolis ve Arizona Republic Gazetelerinin sahibi Eugen Pulliam'ın kendisi ile görüşmeyi kabul etmeyen Başbakan Menderes'e karşı duyduğu tepkinin de tesiriyle Türkiye'de basın üzerinde baskının olduğunu konu alan ve ağır eleştirileri içeren iki yazısının Türkiye'de Vatan ve Ulus Gazete'lerinde yayımlanması üzerine, Vatan Gazetesi sahibi Ahmet Emin Yalman'a 15 ay 16 gün hapis; sorumlu Yazı İşleri Müdürü Naim Tıralı ile Selami Akpınar'a 16'şar ay hapis; toplam 11.888 lira para cezası verilmiştir. Aynı yazıdan dolayı Ulus Gaze-

Adalet Bakanı Esat Budakoğlu tarafından yapılan açıklamaya göre, 8 yıl içerisinde 2.324 basın mensubu hakkında soruşturma açılmış, bunlardan 811'i mahkûmiyetle neticelenmiş; 214 dava düşmüş, 13 konuda duruşma tatil edilmiş; 17 konuda takipsizlik kararı verilmiştir. 8 yıl içerisinde gazetecilere toplam 144 yıl 8 ay 3 gün hapis, 418.629.60 lira para cezası verilmiştir⁸⁸.

6334, 6337, 6732 ve 6733 Sayılı Kanunlarla basın hukuku alanında anti-demokratik hükümler getirildi. Yeni basın suçları, yayın yasakları, sorumluluk alanının genişletilmesi, cevap ve düzeltme hakkının idarenin takdirine bağlı hale getirilmesi, ispat hakkının tanınmaması, bakanları küçük düşürücü yayınlara karşı cezai soruşturmanın adeta otomatik hale getirilmesi, vb. sebeplerle basın hürriyeti aşırı derecede daraltılmıştır⁸⁹.

Basına yönelik önlemlerin alınmasına sebep olan temel dayanakların en başında, bu hürriyetin suiistimal edildiği gelmektedir. Bu düşünce sahiplerine göre, hürriyet, hiçbir zaman başkalarının hürriyetinin tahrip edilmesi şeklinde kullanılamaz; bunun anlamı sorumsuzluktur. Başvekil Menderes'in kadın kılığında, yarı çıplak ve bir tepside göbek atarken karikatürünün çizilmesi, bir kişinin en yakın arkadaşına anlatırken yüzünün kızaracağı konuların gazete-lerde yayımlanması, buna birer örnek olarak gösterilmiştir⁹⁰.

Menderes, DP'nin basın hürriyetine yaklaşımını şu şekilde ifade etmiştir: "Basın demokrasinin 'lazım-ı gayrı müfariki'dir (onsuz olunmaz). Biz DP olarak millete demokrasi sözü verdik. Hürriyetleri kısıtlayan bütün kanunları kaldıracamız dedik. Şimdi, bu sözümüzü yerine getiriyoruz. Sizin gibi bazı arkadaşlarda tereddüt var: 'Acaba basın bu geniş hürriyeti suiistimal eder mi' diye. Edip etmeyeceğini önümüzdeki aylarda göreceğiz. Eğer basını, kendisine tanınan hürriyetleri kullanmak ehliyetinde olmadığını ortaya koyarsa; biz de kendisine verdiğimiz hakların bir kısmını, geri alırız. CHP, hürriyet çeşmesi musluğunu iyice sıkmış, basını susuz bırakmıştı. Biz açtık, bol su verdik. Eğer bu su iyi kullanılmaz, çeşmenin çevresi bataklık olursa,

tesisi'nden Ülkü Arman'a 16 ay hapis, 4.000 lira para cezası verilmiş, gazete de 1 ay süre ile kapatılmıştır. ALBAYRAK, *age.*, s. 395-403. 19.09.1955'te İnönü'nün "Çetin Bir İmtihan" başlıklı Meclisi tekrar toplantıya çağırın makalesini yayımlayan Ulus Gazetesinin basılması ve yayımlanması süresiz, Hürriyet ve Tercüman Gazeteleri makaleyi iktibas ettiği için 15'er gün, Hergün Gazetesinin de 15 gün basılmaları ve yayımlanmaları yasaklandı. Ulus Gazetesi 31 gün kapatıldıktan sonra açıldığı gün "Türk Ordusu Ancak Vatanın Hizmetindedir" başlıklı yazı nedeniyle yine kapatılmış ve bu ceza 32 gün sürmüştür. Ankara'da çıkan Medeniyet Gazetesi "Batı Trakya Türkleri ve Acıklı Durumları" başlıklı makaleden dolayı süresiz (22 Eylül), 8 Aralık günü Dünya Gazetesi "DP Grubundaki Huzursuzluk Arttı", Vatan Gazetesi "Bu Böyle Gidemez" başlıkları kışkırtıcı niteliğinde görüldüğünden, 15'er gün süreyle kapatılmıştır. YILDIZ, *agm.*

⁸⁸ ALBAYRAK, *age.*, s. 401.

⁸⁹ TANÖR, *age.*, s. 269.

⁹⁰ İsmet BOZDAĞ, *Darağacında Bir Başbakan*, Truva y., İstanbul, 2007, s. 185-186.

musluk elimizin altındadır, kısarız, olur biter! O zaman bize –şairin dediği gibi- ‘Kendi elimle yontup yare verdiğim kalem-Fetva-i hun-una hakkımı yazdı iptida’ der, kaderimize küseriz!’⁹¹.

DP’nin basın hürriyetine yaklaşımı bu olunca, 1954 ve sonrası yıllarda DP iktidarına yönelik eleştiri dozunun gittikçe artmasını, DP iktidarı basın hürriyetine getirilen sınırlamalar yoluyla “musluğu kısma” zamanının geldiği şeklinde yorumlamıştır. Musluğun kısılması anlamına gelen Basın Kanununa ilişkin değişikliklerin kabul edilmesi ile kıyamet koptu; bir yandan muhalefet, diğer yandan basın, iktidarı diktaya gitmekle suçladılar. Bozdağ’a göre gerçek şu ki, Türk Basını, basın hürriyetini kullanamamış; kullandıkları hürriyet, hürriyetlerin tahribine sebep olmuştur. 1950-1960 arası dönemde basın, -demokratik ülkelerde olduğu gibi- kamuoyu yansıtmak yerine, -totaliter ülkelerde olduğu gibi- kamuoyunu yapmak görevini benimsediği için, ülkedeki yanlışları göstererek muhalefet yapmamış, muhalefet partisi gibi radikal bir tutum göstermiştir. Demokratik mekanizmanın merkezi basın, kendisini muhalefet partisi gibi şartlandırır, o ülkede iktidar da şaşırır, muhalefet de⁹².

Seçim Kanununa İlişkin Değişiklikler

14 Mayıs 1950 Öncesi Kabul Edilen Seçim Kanunu

14 Mayıs 1950 seçimlerinden kısa süre önce iktidar ve muhalefet partilerinin üzerinde uzlaşarak çıkarmış oldukları 16.02.1950 Tarih ve 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununda⁹³, hür ve serbest seçimler için bulunması gerekli olan seçimlerin “genel, eşit, gizli oy, açık sayım ve döküm” esasına göre yapılması ve oyların “serbest ve şahsi olduğu” yönündeki ilkeler ilk defa düzenlenmiş (md. 1), serbest seçimin temel gereği olan gizli oy ve aleni sayımın nasıl uygulanacağına (md. 91, 92, 101-110) ile oy serbestliğinin sağlanmasını ve baskının olmamasını sağlamak amacıyla yönelik ayrıntılı hükümlere yer verilmiştir. Kamu kudreti ile cihazlanmış olarak elinde önemli bir gücü barındıran bürokratik kesimin seçimler üzerinde baskı oluşturuca yönde etki yapmalarını önlemek için, idare amirlerinin, zabıta amir ve memurlarının, askerlerin ve milletvekillerinin seçim kurullarında, milletvekili adaylarının aday oldukları seçim çevrelerinde seçim kurullarına seçilmeleri yasaklanmıştır. Seçimlerin iktidar partisinin baskısı altında gerçekleşmemesi ve oy kullanımı ve sayımında hileli uygulamaların önlenmesi amacıyla muhalefet partileri ile bağımsızların da sandık başlarında gözlemci bulundurmalarına imkân sağlanmıştır. Muhalefet partileri için önemli bir iyileştirme de, seçimlerden

⁹¹ *İbid.*, s. 187.

⁹² *İbid.*, s. 188-189, 193, 194.

⁹³ Tarhan ERDEM, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet y., İstanbul, 1982, s. 237.

önce bir hafta süreyle iktidar partisi ile birlikte radyoda propaganda yapma imkânın sağlanmış olmasıdır (md. 45-48, 60, 72, 97)⁹⁴.

Önceki seçimlerde muhalefet partileri tarafından şikâyet edilen konulardan birisi de seçimlerin yargı denetiminde yapılmaması idi. 5545 Sayılı Kanunla benimsenen bir yenilik de bu yöndeki taleplerin karşılanması şeklinde olmuştur. Bu düzenleme ile "seçimlerin hâkim nezaret ve murakabesi altında yapılması" sistemi benimsenmiştir⁹⁵. Bu hüküm, hür ve serbest bir seçim için son derece önemlidir. Çünkü daha önce yapılan seçimlerde siyasi denetim söz konusu idi. Bu denetim de esasen çok partili hayatta yapılan seçimlerde bile suiistimale açık idi. Dolayısıyla, yargı gözetim ve denetimi, seçimleri daha güvenceli ve şaibesiz hale getirmiş; bu durum da, demokratik bir seçim için lüzumlu olan "seçimlerin hür ve serbest olması" ilkesini sağlayıcı yönde işlev görmüştür.

Bu dönemde tatbik edilmekte olan seçim sistemi "çoğunluk sistemi"dir. Bu sistemin, çok kolay bir şekilde tek partinin iktidara gelebilmesini mümkün kılmak suretiyle "yönetimde istikrarın sağlanmasına" imkân sağlaması sebebiyle olumlu yönde işlev gördüğü belirtilmiş olmakla birlikte, bütün partilerin parlamentoda aldıkları oyla orantılı temsilci göndermelerine mani olduğu gerekçesiyle "temsilde adaletsizliğe" sebep olduğu ileri sürülmüş⁹⁶; bazı kişiler ise bu yönü itibariyle bu sistemin anti-demokratik olduğunu belirtmişlerdir.

Baskıcı Nitelikte Seçim Kanunu Düzenlemeleri

DP ilerleyen yıllarda iktidar muhalefet ilişkilerinde yaşanan gerilimlerin de bir neticesi olarak seçim kanunlarında muhalefetin etkinlik alanını daraltıcı yönde kanuni düzenlemeler yapmaya başladı. Seçim hukukuna ilişkin yasaklamalar konusundaki ilk sinyaller, 5545 Sayılı Kanununda değişiklik yapan 30.06.1954 Tarih ve 6428 Sayılı Kanunun⁹⁷ ile görülmeye başlar. 6428 Sayılı Kanun ile bir seçim bölgesinden herhangi bir partiye adaylık için müracaat edip de o parti listesinde herhangi bir sebeple yer alamayan bir kişinin, o seçimde bir başka partinin aday listesine girmesi ya da bir başka seçim bölgesinden bağımsız aday olması men edilmiştir⁹⁸. 35. maddenin değişik yeni haline göre seçimlerde aday olacak memurların, seçimler zamanında yapıla-

⁹⁴ *İbid.*, s. 209-223.

⁹⁵ *İbid.*, s. 211, 226-228.

⁹⁶ ALBAYRAK, *age.*, s. 155.

⁹⁷ ERDEM, *age.*, s. 244-247.

⁹⁸ Eroğul, bu hüküm ile DP'nin kendisine yapılan müracaatlarını reddettikleri kişilerin o seçim döneminde aday olabilmelerinin önünün kesildiğini belirterek eleştirmiştir. EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 102.

caksa, seçim tarihinden itibaren en az altı ay içinde, seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş ise, bu kararın verilmesinden önceki iki ay zarfında ve karar takiben memuriyetten ayrılmaları zorunluluğu getirilmiştir⁹⁹. “Bu hükmün sadece muhaliflerin aleyhinde işleyeceği açıktı. Zira iktidar adayı olan bir memur, yeniden göreve alınacağını bilecek, buna karşılık, muhalefet adayı olmak isteyen bir memur, seçimi kazanamadığı takdirde işsiz kalabileceğini düşünecek ve tabiatıyla bundan çekinecektir” denilerek, bu yasağın muhalefeti sindirmek amacıyla çıkarıldığı belirtilmiştir¹⁰⁰.

İktidar partisi lehine muhalefet partileri aleyhine olacak şekilde getirilen bir kısıtlama da, radyodan yapılan propaganda hakkının kaldırılmış olmasıdır. 6428 Sayılı Kanun ile 5545 Sayılı Kanunun muhalefet partilerine de radyodan propaganda yapma imkânı veren 45. ve 47. maddelerindeki “oy verme gününden önceki onuncu gün sabahından üçüncü gün sabahına kadar devam eder” hükmü ilga edilerek yürürlükten kaldırılmıştır. Değiştirilen 46. maddenin yeni metninde ise şu ifadeler yer almıştır: “Devlet ve hükümet işlerinde vazife alanların, bu işler etrafında yapacakları konuşmalarla, alakalı daire ve müesseselerin kendi faaliyetlerini gösterir şekilde yayınlayacakları her türlü matbu seçim propagandası sayılmaz”. Yeni hükme göre Devlet ve hükümet işlerinde görev alanların bu işler etrafında yaptıkları konuşmalar seçim propagandası sayılmayacaktı. Bu durum karşısında, Bakanlar her konuda diledikleri gibi konuşma hakkını elde etmekte ve Aldıkaçtı’nın ifadesiyle, iktidarda bulunan DP bu suretle ve dolayısıyla ayrıcalıklı bir duruma getirilmiş¹⁰¹, bu yolla radyonun partizanlaşması süreci başlatılmış olmaktadır¹⁰². 6428 Sayılı Kanunla 5545 Sayılı Kanunun değiştirilen 45. maddesine göre, “35. maddede yazılı olanlardan hâkim ve hâkim sınıfından sayılanlarla, memur ve hizmetliler ve askeri şahısların, bu Kanunun 6. maddesindeki seçim müddeti zarfında herhangi bir partinin leh ve aleyhinde propaganda yapmak veya bu hususta başkalarına söz veya herhangi bir fiil ve hareketle telkinde bulunmak suretiyle siyasi faaliyet göstermeleri yasaktır”¹⁰³.

Muhalefet çevreleri, 6428 Sayılı Kanun ile muhalefete yönelik kısıtlamalar getiren hükümleri, “vatandaşların ahlak anlayışına müdahale teşkil ettiği; kanunda sayılan bazı memurları seçim sahası dışında bırakma çabasını içerdiği; iktidar partisinin radyoyu kendi tekelinde tutmayı amaçladığı ve vatan-

⁹⁹ Erdoğan TEZİÇ, *100 Soruda Siyasî Partiler*, Gerçek y., İstanbul, 1976, s. 271; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 125.

¹⁰⁰ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 102.

¹⁰¹ ALDIKAÇTI, *age.*, s. 115. Aynı yönde eleştiri için bkz.: TANÖR, *age.*, s. 268; TEZİÇ, *age.*, s. 267; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 76-77, 102-104.

¹⁰² TANÖR, *age.*, s. 268.

¹⁰³ ERDEM, *age.*, s. 245.

daşların seçme hürriyetini ağır bir şekilde kısıtlamayı hedeflediği" gibi gerekçelerle şiddetle eleştirmişlerdir¹⁰⁴. 1955'de (25-30 Eylül) yapılan belediye seçimleri muhalefete yönelik kısıtlamaları içeren yeni kanuni düzenlemeler çerçevesinde yapılmış, bu seçimlerde muhalefet partileri Radyodan faydalanamamış, iktidar partisi, Radyo vasıtasıyla özellikle CHP'ye karşı çok ağır eleştiriler yöneltmiştir¹⁰⁵.

Muhalefete yönelik olarak getirilen baskıcı kısıtlamalar, CHP, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisini DP'ye karşı ittifak yapmaya sevk etti. 1957 yılında, bu üç parti DP'ye karşı "Milli Muhalefet Cephesi" adı altında bir ittifak oluşturma ve seçimlere de birlikte girme yönünde çalışmalar yürüttüler¹⁰⁶. Bu partiler, başta Anayasa değişikliği olmak üzere çeşitli konularda aralarında mutabık kalmış oldukları hususları kamuoyuna deklare ettiler. Milli Muhalefet Cephesinin faaliyetlerinin ciddiyet arz ettiğinin DP'li yöneticiler tarafından anlaşılması üzerine, iki kanun çıkarılır. 09.09.1957 Tarih ve 7037 Sayılı Kanunla "1957 genel seçiminde seçilecek mebus sayısının tespitinde 1955 genel nüfus sayımı esastır. Ancak bu esasa göre, her seçim çevresi için tespit edilecek milletvekili sayısı 1954 seçiminde bu çevreler için tespit edilmiş bulunan milletvekili sayısından aşağı olamaz" hükmü getirilir¹⁰⁷. 11.09.1957 Tarih ve 7053 Sayılı Kanunla da Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35. maddesi değiştirilir. Bu maddenin yeni halinde "...seçime iştirak eden siyasi partiler, il ve ilçe teşkilatı kurdukları her seçim çevresinde müstakilen seçime iştirak etmek ve o çevrenin seçeceği milletvekili sayısı kadar aday göstermek mecburiyetindedir" hükmü getirilerek "siyasi partilerin müşterek liste halinde aday göstererek seçimlere iştirak edebilmeleri" yasaklanmıştır (md. 35)¹⁰⁸. Siyasi partilerin faaliyetlerine ilave kısıtlamalar getiren bu yeni hüküm ile bundan sonra yapılacak seçimlerde birden fazla siyasi partinin karma liste yaparak seçimlere katılmaları, bu yolla seçim ittifakı tesis etmeleri imkân ortadan kaldırılmış oldu. Eroğul'a göre, "bu suretle Demokratlar, egemenliklerini tehlikeye sokabilecek muhalifler arası seçim anlaşmalarını önlemiş olu-

¹⁰⁴ DP milletvekili ve Adliye Encümeni sözcüsü İsmail Hadımlıoğlu'na göre, Zaten memurların siyasetle uğraşmaları kanunen yasaktır, söz konusu kanunlarla bu temel esasa ilişkin yeni bir yasaklama getirilmiş değildir. Kanun ile genel ahlak görüşlerine aykırı sayılan hareketlerin engellenmesi, seçmenlerin vicdanları ile baş başa kalmalarının sağlanması amaçlanmıştır. Devlet radyosunun seçim propagandaları sırasında, "Devlet otorite ve emniyetini zaafa uğratacak ve siyasi ahlâkı bozacak mahiyetteki konuşmalarını men etmeyi" amaçlamıştır. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre X, C. 1, 30.06.1954, s. 301-308, 325-327.

¹⁰⁵ ALBAYRAK, *age.*, s. 271.

¹⁰⁶ *İbid.*, s. 289-293.

¹⁰⁷ ERDEM, *age.*, s. 248.

¹⁰⁸ *İbid.*, s. 249.

yorlardı. Bu hüküm, hükmetmek için bölmek gerek düsturunun doğrudan doğruya neticesiydi"¹⁰⁹.

Siyasi Partilere ve İfade Hürriyetine Yönelik Hukuki Düzenlemeler

Bu dönemde siyasi partilerin de tabi olduğu cemiyetler kanununda değişiklik yapılmamıştır. 03.12.1951 Tarih ve 5844 Sayılı Kanunla, hem ifade hürriyetinin hem de siyasi partilerin etkilendiği TCK'nun 141. maddesi değiştirilmiş; bununla 141. maddede yer alan bazı suçların tanımı değiştirilmiş, bazı suçların kapsamı genişletilmiş, bazı suçların da cezaları artırılmıştır. 141. maddenin önceki hali ile sadece komünist örgütlenmeler yasaklanmakta idi. Maddenin yeni yazılış ve uygulanış şeklinde ise, komünist olanlar yanında, komünist olmayan, sosyalist, ıslahatçı ve hatta yerli sosyalist partilerin kurulması da men edilmekte idi¹¹⁰.

Bu dönemde gerek laikliğe aykırılık teşkil ettiği belirtilen, gerekse aşırı sol cemahta yer alan çok sayıda siyasi parti kapatılmıştır. Bunları şu şekilde belirtebiliriz: Müstakiller Birliği Partisi, İşçi Partisi (1950), Güden Partisi (1951), Türkiye Sosyalist Partisi (1952), İslam Demokrat Partisi (1952), Millet Partisi (1954), Vatan Partisi, Ufak Parti (1957)¹¹¹. Bu örneklerde de görüldüğü üzere, bu dönemde, siyasi partilere ilişkin yasaklayıcı hükümlerin salt yazılı metinler üzerinde kalmadığı, gerek aşırı sağ ve gerekse aşırı sol çok sayıda siyasi partilerin kapatılmış olduğu görülmektedir¹¹². Millet Partisi hakkında verilen kapatma kararında siyasi parti hürriyeti Atatürk devrimlerine bağlı olmak ya da olmamak zemininde değerlendirilmiş, bu devrimlere karşı olmak, kapatılmayı meşru kılan bir sebep olarak görülmüştür¹¹³. DP'ler, CHP'nin Millet Partisi'nin faaliyetten men edilmesine ilişkin mahkeme kararını eleştirmesi üzerine, bir bildiri yayımlayarak, CHP'ni, "Atatürk'ün kurduğu bir parti olmakla birlikte, O'nun devrimlerine sahip çıkmamakla" itham etmiştir. Menderes de, CHP'yi dini siyasete alet eden, Atatürk düşmanlığı yapan, gerici bir partiyi desteklemekle suçlamıştır¹¹⁴.

DP döneminde ifade hürriyetine ilişkin hukuki iyileştirme sağlayan düzenlemeler pek yapılmamış; önceki dönemde var olan hukuki metinler bü-

¹⁰⁹ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 102.

¹¹⁰ Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952*, 2. B., Arba y., İstanbul, 1995, s. 555; TANÖR, *age.*, s. 263.

¹¹¹ Mustafa ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, Yetkin y., Ankara, 2002, s. 85-86; *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 79 vd.; TANÖR, *age.*, s. 267-269; TEZİÇ, *age.*, s. 267, 271, 275, 330; ALDIKAÇTI, *age.*, s. 115, 118-121; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 76-79, 102-104, 125, 155-157.

¹¹² Tevfik ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950-1995*, C. 2, İmge y., Ankara, 1996, s. 17.

¹¹³ ALBAYRAK, *age.*, s. 235-236.

¹¹⁴ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, Devre IX, C. 103, 14.07.1953, s. 90-97; C. 104, 16.07.1953, s. 4-29, 36-37, 45-46, 48-49.

yük oranda yürürlüğünü sürdürmüştür. Bu konuda geniş kesimlerde yaşanan rahatlamalar büyük oranda fiili bir uygulama şeklinde ortaya çıkmıştır. DP iktidarı döneminde ifade hürriyetine ilişkin baskıcı uygulamalardan en fazla etkilenenler sol kesim olmuştur. TCK'nun 141. maddesine ilişkin değişiklikten sonraki süreçte polisin komünizme karşı başlatmış olduğu yoğun mücadele programı kapsamında 1951 yılında geniş çaplı "komünist tevkifatı" başlatılmış ve yapılan yargılamalar neticesinde çok sayıda kişi hapis cezasına mahkum edilmiştir¹¹⁵. Daha sonraki yıllarda da tanınmış birçok komünist liderin polis tarafından yakın takibe alındığı ve pek çok kişinin, "komünist örgüt üyesi olmak" ve "komünizm propagandası yapmak" gerekçeleriyle çeşitli hapis cezalarına çarptırıldığı görülmektedir¹¹⁶. Bu dönemde komünizm propagandasına yönelik yasaklamalar yanında, Kürtçülük, Ermenilik, Rumluk ve misyonerlik (Hıristiyanlık) propagandaları, Türklüğe hakaret, rejim ve inkılâplar aleyhine yayınlar, komşu ülkelerle olan ilişkilere zarar veren yayınlar, Devlet büyükleri aleyhine yapılan yayınlar konusunda da çok sayıda yasaklama uygulamaları ortaya çıkmıştır¹¹⁷.

CHP'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanunun Kabulü

DP teşkilatı, genel idare kurulu ve Meclis grubunda, CHP'nin haksız iktisaplarının tasfiye edilmesini arzu eden kuvvetli bir cereyan mevcuttu. Bayar, gerek Menderes'le gerekse milletvekilleriyle yapmış olduğu temaslarda, Cumhurbaşkanı olarak bu eğilime mani olmak istemiş; devlet başkanı olarak, CHP'nin de DP kadar güven ve adalet içinde yaşaması gerektiğini, CHP'nin mallarına, haksız iktisap teşhisiyle bile olsa el koymanın DP iktidarı için bir şey kazandırmayacağını söylemişse de¹¹⁸, DP teşkilatının da yoğun baskıları neticesinde¹¹⁹ 14.12.1953 Tarih ve 6195 Sayılı Kanunla CHP'nin malları, el konularak hazineye aktarıldı¹²⁰. Bu kanunla, CHP'nin Halkevlerine ait malların tamamı ile CHP'nin malvarlığının bir kısmına el konulmasını öngören 5830 Sayılı Kanunla hazineye aktarılmayan mallarının geri kalan kısmı hazineye aktarılmış olmaktadır¹²¹. Tanör'ün ifadesiyle böylece, aslında yargı ala-

¹¹⁵ DİKİCİ, *agm.*, s. 74-75

¹¹⁶ 19.01.1950-26.04.1960 arası dönemde Bakanlar Kurulu Kararlarıyla komünizm propagandası yaptıkları gerekçesi ile 53 dergi, 36 kitap, 34 gazete, 18 broşür, 15 bülten, 6 beyanname, 4 mektup, 3 rapor, 3 kartpostal, 2 piyes ile sayısı belli olmayan bazı matbuatlar yasaklanmıştır. Bu dönemde komünizm propagandası gerekçesi ile toplam 47 yasaklama kararı alındı. YILMAZ & DOĞANER, *agm.*, s. 7.

¹¹⁷ *İbid.*, s. 19-42.

¹¹⁸ BAYAR, *age.*, s. 144.

¹¹⁹ *İbid.*, s. 144.

¹²⁰ 14.12.1953 Tarih ve 6195 Sayılı Kanun. TANÖR, *age.*, s. 267; AKŞİN, *age.*, s. 233.

¹²¹ 5830 Sayılı Kanun ile CHP'ne ait 986 bina, 5 sinema, 32 mağaza, 186 arsa, 2 zeytinlik ve 11 bahçe hazineye aktarılmıştır. 6195 Sayılı Kanun ile ise 104 bina, 1 konak, 2 matbaa, 4 kahvehane,

nına giren bir konuda, Meclisteki siyasi çoğunluğun iradesiyle ana muhalefet partisine "müsadere" cezası uygulanmış olmaktadır¹²². Kanunla, CHP'nin sahip olduğu bütün taşınır ve taşınmaz mallar ile para, diğer değerler, haklar ve alacakların, kimin elinde olursa olsun hazineye devredilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Fakat münhasıran parti binası olarak kullanılan yerlerdeki menkul eşyalardan parti faaliyeti için zorunlu oldukları Maliye Bakanlığınca kabul edilecek olanlar CHP'ye bırakılacaktır¹²³.

CHP, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşu ile özdeşleştirilen, Mustafa Kemal'in genel başkanlığını yaptığı ve ölünceye kadar da genel başkanlık görevini sürdürdüğü bir partidir. Bu parti, Atatürk'ün vasiyeti ile önemli bir miktarda malvarlığına sahip olmuştur¹²⁴. Diğer yandan bu partinin, tek parti iktidarı döneminde "parti(CHP)/Devlet özdeşliği"nin bir neticesi olarak malvarlığının çok büyük bir meblağa eriştiği görülmektedir. Ulustaki mülkiyeti hazineye kayıtlı olan tarihi Birinci TBMM binası, 1926 yılından itibaren CHP tarafından genel merkez binası olarak kullanılmıştır. Bu binanın, çevresindeki arsa ve eklentileri ile birlikte 8000 metre kare olduğu, CHP'nin tek parti iktidarı zamanında çıkarmış olduğu Hamur Kanunu ile çevredeki arsaların da birleştirilmesiyle bütün alanların toplamının 200.000 metre kareyi bulduğu, CHP'nin tasarrufunda 791 parça tapuda hazineye kayıtlı gayrimenkulün bulunduğu belirtilmiştir¹²⁵. DP'liler, eşit şartlar açısından dengeleri ciddi maddada bozabilecek boyutlardaki malvarlığa sahip CHP'den korkmakta idi. CHP'nin malvarlığını hazineye aktaran kanunu çıkarılmasında bu korkunun da etkili olduğu söylenebilir¹²⁶.

Halkevlerinin Kamulaştırılması

Demokrasiye geçildikten sonra, tek parti dönemi kurumlarından biri olan, mali kaynaklarının bir kısmını kamusal ödemelerin oluşturduğu (Bele-

1 han, 11 dükkân, 4 karakol, 2 mescit, 1 kilise, 114 arsa, 19 tarla, 12 bağ hazineye aktarılmıştır. ALBAYRAK, *age.*, s. 221.

¹²² TANÖR, *age.*, s. 267; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 78. CHP'ne göre bu kanun, bir "müsadere kanunu"dur. DP'ye göre ise bu kanunla, haksız iktisaplar millete iade edilmiş olmaktadır. ALBAYRAK, *age.*, s. 218.

¹²³ RG. 16.12.1953 Tarih ve 8584 Sayılı.

¹²⁴ ALBAYRAK, *age.*, s. 208.

¹²⁵ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, Devre IX, C. 10, 12.12.1950, s. 6-9, 21-23. DP'li Fethi Çelikbaş'a göre, CHP adına kayıtlı 1260 civarında Halkevlerinden kalan gayrimenkul bulunmaktadır. *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, Devre IX, C. 10, 24.07.1950, s. 34. 1932-1950 yılları arasında Devlet Bütçesinden CHP'ne 27.366.150 Lira gelir sağlanmıştır. Halkevleri adına bir kısım özel idareler, belediyeler, köy sandıkları ve Belediye Bankasından CHP'ne ödenen para miktarı 21.014.522 Liradır. CHP'nin 63 il içerisinde sadece 9 büyük ilde Devlet bütçesinden ve İktisadi Devlet Teşekküllerinden almış olduğu para miktarı 57.629.491 liradır. ALBAYRAK, *age.*, s. 213

¹²⁶ ALBAYRAK, *age.*, s. 208.

diye ve İl Özel İdarelerinden bu kurumlara tahsisat yapılmakta, mali kaynaklarının bir kısmı hazineden karşılanmakta idi)¹²⁷, CHP'nin bir yan kuruluşu olarak faaliyet gösteren ve tüzel kişiliği olmayan halkevlerinin ne olacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Muhalefet yıllarında, bazı DP'li yöneticilerin halkevlerinin birer kültür kurumu olarak varlığını sürdürmesinden yana görüş beyan ettikleri görülmüştür¹²⁸. Fakat bu kurumun arz etmiş olduğu karmaşık yapı, DP içerisinde onun ilga edilmesi düşüncesinin öne çıkmasına sebep olmuştur. Bu tartışmaların sürdüğü bir ortamda, 08.08.1951 Tarih ve 5830 Sayılı Kanun ile Halkevleri ve Halkodaları devletleştirildi¹²⁹. Bu kanun ile hem CHP'nin bazı mallarına el konulmuş olmakta, hem de Halkevlerine ait bütün mallar hazineye aktarılmış olmaktadır¹³⁰.

DP'lilerin halkevlerinin kapatılmasını iki sebepten dolayı istediği belirtilmiştir. (1) DP'li yöneticilere göre, CHP'nin bir yan kuruluşu olarak halkevlerinin mali kaynağının bir kısmının hazine kaynaklı olması ve bu kaynakların bir kısmının da CHP'ye akıyor olması meşru değildir. Bu durum, diğer partiler karşısında Anayasa ve demokratik ilkelerle çelişecek şekilde CHP lehine imtiyazlı bir konum sağlamış olmaktadır. (2) DP'lilerin, CHP'nin, kendisine bağlı bu devasa kuruluşlar vasıtasıyla sahip olduğu dengeleri etkileyebilecek büyük güç aracılığıyla tekrardan iktidara gelebileceğinden endişe ettikleri ileri sürülmektedir¹³¹.

Halkevleri ve halk odaları, faaliyetlerini CHP güdümünde yürütmekte olduğu halde¹³², halkın bütün kesimlerinin bu kurumda yapılan faaliyetlere katılımının sağlanması yönünde çabalar sarf edilmiştir. Halkevlerinin temel amacı, bütün halkın, Türkiye'nin hedeflediği çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma amacına uygun bir şekilde eğitilerek merkezi politikalar istikametinde aydınlanmalarının sağlanmasıdır. Halkevleri aracılığıyla, Türkiye'nin bütünlüğünü tehlikeye attığı veya Cumhuriyet rejimini kökten değiştirmeyi amaç-

¹²⁷ Menderes'e göre "Halkevlerine yapılan ve toplam olarak 59,5 milyon Lirayı bulduğu sanılan özel idare ve hazine tarafından yapılan yardımların 9-10 milyon Lirası CHP tarafından kullanılmıştır". *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, Devre IX, C. 10, 12.12.1950, s. 34-37. Halkevlerinin yalnız hazineden 5 milyon lira aldığı yıllar olmuştur. Halkevleri cemiyet değildir, hükmi şahsiyeti yoktur. Para Halk Partisi veznesine ödenmektedir. Cemalettin CANLI, "Halkevleri Tarihin Dönüm Noktası", *Mülkiye D.*, C. XXV, S. 227, s. 247.

¹²⁸ Celal Bayar ve Çanakkale milletvekili Süreyya Endik'in, Halkevlerinin bir kültür müessesesi olarak yeniden düzenlenerek devam ettirilmesi gerektiğini ifade eden beyanları için bkz: Nazmi SEVGİN, *Celal Bayar Diyor ki (1920-1950)*, Tan Matbaası, İstanbul, 1951, s. 178.

¹²⁹ *TBMM Tutanağı D.*, Devre IX, C. 26, 08.08.1951, 741-744.

¹³⁰ ALBAYRAK, *age.*, s. 213.

¹³¹ ALBAYRAK, *age.*, s. 209.

¹³² AKŞİN, *age.*, s. 232.

ladığı iddia edilen bazı dini ya da siyasî hareketlere karşı halkın tamamı CHP ideolojisi istikametinde eğitime tabi tutulmak istenmekteydi¹³³.

Halkevleri, CHP'nin örgütü olarak, kendi öz kaynakları ile sadece CHP'lilere yönelik hizmetler sunuyor olsa, bu etkinliğe son verilmesi sorun teşkil edebilir; bir siyasi partinin malvarlığının diğer partiler lehine CHP aleyhine olacak şekilde haksız yere kamulaştırılmış olduğu söylenebilir. Şayet bu yapı, CHP'nin yan örgütü sıfatıyla, kamusal kaynaklardan da faydalanarak, CHP üyesi olmayanları da içerecek şekilde, önceden belirlenmiş resmi doğrular istikametinde, yukarıdan aşağıya tekyönlü bilgilendirme ve belli düşünceleri herkese enjekte etme işlevi görüyorsa, bu yapılanmayı mevcut statüsü ile sürdürmede ısrarcı olmanın sorunlu olduğunu düşünüyorum. Dahası, bu örgütün diğer partilerden farklı ve imtiyazlı bir şekilde kamusal kaynaklardan da beslenerek sadece kendi üyelerine yönelik faaliyetleri sürdürmesi de sorunludur. Çünkü diğer partilerin kanuni olarak böyle bir imkânı mevcut değildir; bu, sadece CHP'lilere tanınmış bir imkândır. Bu da CHP'ni, demokratik zeminde eşitliği bozacak şekilde imtiyazlı hale getirmektedir. Bu sebeplerden dolayı DP yönetiminin demokrasiye geçildikten sonra da bu yapılanmanın mevcut hali ile sürdürülmesine göz yummak zorunda olduğunu söylemek, Cumhuriyetle kendisini özdeş gören CHP ideolojisini, kamusal kaynaklardan da faydalanarak sanki bir kamusal kurum imiş gibi CHP'li olan olmayan geniş kesimlere aşılama faaliyetlerini sürdürmesine müsaade etmek anlamına gelir.

Bu yapının mevcut hali ile mutlaka sürdürülmesi gerektiği konusunda ısrarcı olmak iki yönden sorunludur. (1) Bu uygulama, halkı yukarıdan aşağıya şekillendirilmesi gerekli edilgen unsur olarak görmek anlamına gelir. Burada halk, aydınlanmacı düşüncelerin karşıtı akımların kuşatması altında kalmış, ehilleştirilmeye muhtaç, reşit olmayan unsurlar olarak görülmekte; demokrasinin özünü yok eden jakoben düşüncenin bir yansıması olarak, halkın yukarıdan aşağıya aydınlanmasının sağlanması amaçlanmaktadır. (2) Bu örgüt tarafından icra edilen faaliyetleri "kamu hizmeti" olarak niteleyip¹³⁴ CHP dışındaki kesimleri de içerecek şekilde faaliyetler yürüterek CHP'nin resmi ideolojisinin halkın geniş kesimlerine kamu hizmeti adına sunmasına izin vermesini DP'den beklemek, siyaseten makul değildir.

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkına İlişkin Kısıtlamalar

04.06.1946 Tarih ve 4919 Sayılı Kanunla, dernek kurma ve toplanma hürriyetinde önemli iyileştirmeler sağlanmış; bu kapsamda dernek ve toplanma-

¹³³ *İbid.*,

¹³⁴ AKŞİN, *age.*, s. 232.

lar bakımından izin sistemi terk edilerek, bildirim sistemi benimsenmişti¹³⁵. 1946 sonrası dönemde toplantı hürriyetine ilişkin ilk sınırlayıcı düzenleme 1953 yılında yapılmıştır. 29.07.1953 Tarih ve 6178 Sayılı "Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması Hakkındaki" Kanununun 4. maddesine göre, "muayyen maksatlı açık ve kapalı yerlerde yapılan toplantılarda, her ne suretle olursa olsun kavlen ve fiilen hakaret ve tecavüzde bulunulması veya toplantının huzur ve sükûnunun ihlal edilmesi hallerinde", bu fiil ve hareketlerin önlenmesi için, toplantıyı idare etmekle vazifeli heyete, zabıta tarafından ihbarda bulunulur, bu ihtara rağmen heyet vazifesini yapmaz veya tecavüze, toplantının huzur ve sükûnunun ihlaline devam edilirse, failer hakkında cezai takibat yapılır¹³⁶. Bu hüküm, ilk bakışta toplanma hürriyeti için teminat sağlayıcı nitelikte gibi görünse de, burada yer alan "her ne suretle olursa olsun", "kavlen ve fiilen hakaret ve tecavüzde bulunulması" ve "huzur ve sükûnunun ihlal edilmesi" gibi ifadeler tamamen soyut ve sübjektif değerlendirmelere, dolayısıyla bu hakkın alabildiğine daraltılmasına açık bulunmaktadır. Nitekim fiiliyatta da bu tür belirsiz kavramların iktidar tarafından muhalefet partileri aleyhine kullanıldığı görülmüştür¹³⁷.

6761 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu 28.06.1956 günü kabul edildi¹³⁸. Bu kanuna göre: "Siyasi partilerce veya siyasi propaganda yapmak amacıyla hakiki veya hükmi şahıslar tarafından düzenlenecek toplantıların ve gösteri yürüyüşlerinin, sadece seçim zamanlarında milletvekili seçimi kanununa göre yapılabileceği; diğer hükmi şahısların kendi mensupları arasında kendi özel kanun ve tüzüklerine göre düzenleyecekleri toplantıların (sadece) kapalı yerlerde yapılması; toplantı ve gösteri yürüyüşü yapabilmek için, o yerin en büyük mülki amirinden 48 saat öncesinden izin alınması; en büyük mülki amirin, izin verip vermeme konusunda tam bir takdir yetkisine sahip olması¹³⁹; reddetmesi halinde red gerekçelerini açıklamak zorunda olmaması; gösteri yürüyüşlerinde nutuk söylenmemesi; suç işlemeye teşvik

¹³⁵ Duygun YARSUVAT, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti*, İstanbul Üniversitesi y., İstanbul, 1968, s. 88.

¹³⁶ *İbid.*, s. 88-89; CEMAL, *age.*, s. 179-180.

¹³⁷ Sahir ERMAN, "Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması Hakkındaki Kanuna Dair Bazı Mütalaalar", *İstanbul Barosu D.*, C. XXVII, 1953, s. 7-8.

¹³⁸ RG: 27.06.1956 Tarih ve 9346 Sayılı. ALBAYRAK, *age.*, s. 399; YARSUVAT, *age.*, s. 90.

¹³⁹ Bir ocağın açılış töreninde davul zurna çalınmasına ve dışarıya hoparlör takılmasına izin verilmemiştir. Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübünün Ankara'da tertipleme istediği tartışmalı toplantıya, Ankara Valiliği hiçbir gerekçe gösterilmeksizin izin vermemiştir. Bir muhalefet partisi liderinin, kendi evinde partili arkadaşlarına vermek istediği yemekli toplantı, daha önce aynı partili il başkanlarının müsaade edilmeyen istişari mahiyetteki toplantılarının yapılmasına muvazaa yoluyla teşebbüs edildiği gerekçesi ile valilikçe yasaklanmıştır. Cevat GERAY, "Türkiye'de Toplanma Hürriyetinin Düzenlenmesi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi D.*, C. XIV, S. 4, Yıl 1959, s. 110.

veya tahrik edici mahiyette söz ve hareketlerin yapılmaması; kamu düzeninin bozulması halinde gösteri ve toplantıların hükümet komiseri tarafından dağıtılabilmesi; kapalı toplantılarda dışarıya yayın yapılmaması; hükmi şahısların kendi nizamnamelerine uygun olarak yapacakları her türlü kongre ve toplantıların üçten fazla olmasının yasaklanması” öngörülerek, toplantı ve gösteri yürüyüşleri hürriyeti çok sayıda kısıtlamaya tabi tutulmuştur¹⁴⁰. Ayrıca burada belirtilen yasaklamalara uygun düşmeyen toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin dağıtılması için polisler hedef gözetmeksizin ateş açabilme yetkisi verilmiştir¹⁴¹. Bu kanun ile hem toplantı ve gösteri yürüyüşlerine yönelik önemli kısıtlamalar getirilmiş, hem de yasaklama sebeplerine ilişkin yoruma açık soyut kavramlar sebebiyle uygulamada ciddi sorunlar yaşanmıştır¹⁴². Bu kanunla Hükümet ve iktidar partisi seçim dönemleri dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma konusunda serbest bırakılırken, diğer partiler için bu tür faaliyetler men edilmiştir¹⁴³.

6761 Sayılı Kanun ile demokratik sistemin kaçınılmaz unsurlarından birisi olan muhalif partilerin toplantı şeklindeki siyasi faaliyetleri, sadece seçim propagandası dönemine özgülenmekte, bunların propaganda devresi dışında toplantılar düzenlemek suretiyle halk ile doğrudan temas kurmaları, bu yolla mesajlarını kamuoyuna aktarabilmeleri men edilerek, toplanma hürriyeti aşırıya varan ölçüde sınırlandırmakta, bunun neticesinde muhalefet partileri için siyasi alan alabildiğine daraltılmış olmaktadır. Aynı zamanda bu uygulamalarla, hem ifade hürriyetinin alanı büyük ölçüde daraltılmakta, hem de DP’ye muhalefet etmekte giderek tehlikeli bir hal almış olmaktadır.

Sokakların büyük ölçüde muhalefet partilerine kapandığı bu dönemde, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, Karadeniz gezisi sırasında tutuklanmıştır. CHP’nin birçok toplantısı engellenirken, Rize’de mahkemeye verilen Gülek, “Bazı dükkân sahiplerinin sıra ile ellerini sıkma sureti ile bir gösteri yürüyüşü yaratmak” suçu ile 6 ay hapis cezası almıştır. CHP’nin İnönü şerefine vereceği ziyafet yasaklandığı gibi, Cumhuriyetçi Millet Partisinin Giresun Kongresi’nde Bölükbaşı’yı alkışladıkları için delegeler karakola getirilmiş, Hürriyet Partisi il başkanlarının Ankara toplantısı yasaklanmıştır. Siyasal Bilgiler Fa-

¹⁴⁰ *İbid.*, s. 110.

¹⁴¹ *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre X, C. 38, Kısım 2, s. 1056-1060.

¹⁴² Bu kanunun ilk mağduru, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek olmuştur. *Ulus Gzt.*, 02.08.1956.

¹⁴³ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 85-86; TANÖR, *age.*, s. 268-269. Menderes bu kanunun yapılmasının gerekçesini şu şekilde ifade etmiştir: “Böyle bir kanunu çıkarmayı biz de istemeyiz. Fakat böyle bir kanunu çıkarmağa bizi icbar ettiler. Henüz seçimlere iki sene var, memleketi bir miting meydanı haline getirdiler. Yalnız seçim zamanlarında propaganda yapmak suretiyle memlekette iş yapmak imkânları arıyoruz. Dört sene müddetle her gün karşılıklı düello yaparsak, bu memleketin hali ve istikbali ne olur”. ALBAYRAK, *age.*, s. 287.

kültesi Dekanı Turan Feyzioğlu'nun açılış konuşmasında sarf etmiş olduğu bazı sözleri, "siyaset yapmakla" suçlanıp bakanlık emrine alınmasına neden olmuştur¹⁴⁴. Bütün bu uygulamalar toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı alanının muhalefet için ne kadar daraltıldığını göstermektedir.

CHP Hakkında Tahkikat Encümeni Kanununun Çıkarılması

DP iktidarının, CHP'ne yönelik gerçekleştirmiş olduğu, çeşitli çevrelerce en ağır bir şekilde eleştirilen, hatta DP içinde bile eleştiri alan¹⁴⁵, "muhalefetin fiilen tasfiye edilmesine başlanması" anlamına geldiği belirtilen¹⁴⁶ ve 27 Mayıs askeri darbesinin en önemli gerekçeleri arasında gösterilen icraatı, 18.04.1960 Tarih ve 2247 Sayılı TBMM Kararı ile CHP'nin yıkıcı, gayri meşru ve kanun dışı faaliyetleri ve bazı basın kuruluşlarının neşriyatı hakkında Tahkikat Encümeninin kurulmasıdır¹⁴⁷. Encümen hepsi DP'li olan 15 üyeden teşekkül etmekte idi. 3 ay süreyle faaliyette bulunmak üzere kurulmuş olan bu encümen, fiiliyatta 38 gün çalışmıştır¹⁴⁸.

Tahkikat encümenine ilişkin yapılan görüşmelerde İnönü, Türk siyasi tarihinde derin izler bırakan şu sözleri söylemiştir: "Biz ihtilal metotları takip ederiz, seçimsiz iktidara gelmek isteriz, derler. Biz ihtilalden yetişmiş insanlarız. Şimdi iktidarda bulunanların, iktidarı ellerinde bulunduranların milletleri ihtilale nasıl zorladıkları insan hakları beyannamelerine girmiştir. Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehal olur. Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. Bundan içtinap kabil değildir¹⁴⁹."

Tahkikat Encümeni Takririnde, Encümenin teşkiline gerekçe olarak ileri sürülenlerden bazıları şunlardır: "Kaybettikleri iktidarın kamçıladığı ihtiras-

¹⁴⁴ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 193, 196.

¹⁴⁵ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, Devre XI, C. 301, s. 28, 32, 36; Rıfıkı Salim BURÇAK, *Türkiye'de Millî İradenin Zaferi*, Demokratlar Kulübü y., Ankara, 1994, s. 39; *On Yılın Anıları 1950-1960*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998, s. 655-657. Erzurum milletvekili Şevki Erker'in Tahkikat Encümenini Başbakan Menderes'i aşırı derecede tepki vermeye sevk edecek şekilde eleştiren konuşması için bkz.: BURÇAK, *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 656-657.

¹⁴⁶ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 155.

¹⁴⁷ Tahkikat Encümeninin kurulmasına ilişkin DP Bursa milletvekili Mazlum Kayalar ve Denizli milletvekili Baha Akşit'in önermiş oldukları Takrir'in metni ile TBMM'de görüşülmesi esnasında yapılan konuşmalar için bkz.: BURÇAK, *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 659-672.

¹⁴⁸ BİBEROĞLU, *age.*, s. 42.

¹⁴⁹ BURÇAK, *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 670-672; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 155-156; ALBAYRAK, *age.*, s. 531-532.

larla gözleri kararmış ve meşru bir seçimle iktidara gelmekten umudunu tamamiyle kaybetmiş olan CHP idarecileri, her türlü baskı usullerini ve kardeş kavgalarını mübah görerek bütün devlet müesseselerini tahrik veya tahrip etmektedir. Bir kısım basın kuruluşları, gayri meşru gayenin tahakkuku uğrunda CHP ile işbirliği yapmakta, Devletin ve cemiyetin ana müesseselerini şantaj, baskı ve tehdit suretiyle işlemez hale getirmekte, yalan yanlış neşriyatta¹⁵⁰ bulunmak suretiyle, umumi efkârı aldatarak, hadiseleri tahrif ederek, siyasi, iktisadi, içtimai hayatı tehlikeye maruz bırakmakta, her türlü yıkıcı faaliyetleri teşvik eden yazılara sinesinde yer vermektedir. CHP, çeşitli gayri meşru ve kanun dışı yollarla halkı kanunları ihlale, kanuni tedbirlere karşı mukavemete, Hükümete, idari ve adli makamlara karşı galeyana ve fiili saldırılara teşvik ve tahrik etmektedir. Orduyu siyasete karıştırmak, ordu kuvvetlerini emir ve kanun dinlemez bir hale getirmek için gayret sarf edilmektedir. Hücre usulleriyle çalışan kollar kuruluyor ve bu kolların kurulması meşru bir hareket olarak savunuluyor. CHP, TBMM'nin güvenini almış bir Hükümetin meşruiyeti hakkında halkı şüpheye düşürerek huzursuzluk yaratmaktadır. CHP, Bizim Radyo adındaki komünist radyoyu CHP'ne ait bir radyo olarak göstermek suretiyle, halkı bu yayınları dinlemeye sevk etmektedir"¹⁵¹. Burada CHP'nin, daha araştırma yapılmaksızın peşin olarak/a priori suçlu ilan edilmiş olması sebebiyle, böylesi suçları işlemiş olan CHP'nin cezalandırılmasının gayet tabii olduğu belirtilmiştir¹⁵².

Encümen kararının kabulünden sonra, Encümenlerin olağanüstü yetkilerle donatıldığı 27.04.1960 Tarih ve 7468 Sayılı Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun çıkarıldı¹⁵³. Bu Kanunun bazı hükümleri şunlardır: TBMM encümenleri ve naip olarak vazifelendirecekleri tali encümenler, CMUK, Askeri Muhakeme Usulü Kanunu, Basın Kanunu ile diğer kanunlarda Cumhuriyet Savcısı'na, sorgu hâkimine, sulh hâkimine ve askeri adli amirlere tanınmış bilcümle hak ve salâhiyetleri haizdir. Encümenler, tahkikatın selametle cereyanını temin maksadıyla her türlü neşriyatın yasak edilmesine; neşir yasağına riayet edilmemesi halinde mevkute veya gayri mevkutenin basım veya dağıtımının menine; toplatılmasına, neşriyatının tatiline veya matbaanın kapatılmasına; tahkikat için lüzumlu görülen veya sübut vasıtalarından olan her türlü evrak, vesika veya eşyanın zaptına; siyasi mahiyet arz eden toplantı, hareket, gösteri ve emsali faaliyetler hakkında ted-

¹⁵⁰ BİBEROĞLU, *age.*, s. 11-13.

¹⁵¹ *İbid.*, s. 8-10; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, C. 13, s. 190-191; BURÇAK, *On Yılın Anıları 1950-1960*, s. 659-660.

¹⁵² ALDIKAÇTI, *age.*, s. 119.

¹⁵³ RG.: 28.04.1960 Tarih ve 10491 Sayılı. *İbid.*, s. 119-120; ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 85-86; TANÖR, *age.*, s. 268-269; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 156.

bir ve karar almaya; tahkikatın selametle intacı için lüzumlu göreceği bilcümlele tedbir ve kararları ittihaz etmeye ve hükümetin bütün vasıtalarından istifade eylemeye salahiyetlidir. Encümenlerin yaptığı tahkikat gizli olup Encümenlerce ittihaz olunan tedbir ve kararlara her ne surette olursa olsun muhalefet edenler hakkında ağır cezai yaptırımlar tatbik edilir. Encümen karar veya tedbirleri kati olup aleyhine itiraz olunamaz¹⁵⁴.

Encümen, basın alanında adli ve idari mevzuatın nasıl tatbik edildiğini, tatbik edilip edilmediğini araştırma ve CHP'nin her türlü siyasî faaliyetlerini durdurma ve yasaklama yetkileri ile de donatılmıştır. Tahkikat encümeni kendine verilen yetkiler çerçevesinde bir dizi kararlar almıştır. Encümen, yayımladığı 2 Nolu tebliğ ile tahkikatlar bitinceye kadar, CHP'nin yapacağı her türlü kongreleri, toplantıları, yeni teşkilat kurmaları ve bütün siyasî faaliyetleri yasaklamıştır. 3 Nolu tebliğ ile encümenin görev ve yetkileri ile ilgili her türlü haber, beyan, tebliğ, mütalaa, vesika, resim ve yazıların (TBMM Zabıt Cerideleri hariç) bu tahrir ile alakalı TBMM müzakerelerinin her ne şekilde olursa olsun yayımlanması men edilmiştir¹⁵⁵. Encümen kararları ve tebliğleri muhalefetin ve basının büyük tepkisini çekmiştir. Özellikle CHP lideri İnönü'nün eleştirileri üzerine yayınlanan 4 Nolu tebliğ CHP'ne bir uyarı niteliğindedir. Bu tebliğde İnönü'nün "şartlar tam olduğunda milletler için ihtilal meşru bir haktır" sözleri eleştirilmiş ve CHP liderinin bu beyan ile gayri meşruluğun hudutlarını fazlasıyla aştığı vurgulanarak, bu tür tahriklerin milletin vicdanında onay bulamayacağı ve encümenin görevine ciddiyetle başladığı belirtilmiştir. Dünya ve Ulus gazetelerinin 19 Nisan tarihli sayıları söz konusu yasaklar yüzünden toplatılmıştır¹⁵⁶. Bu tedbirleri ağır bir şekilde eleştirmesi üzerine, Meclis, İnönü'ye 12 oturum Meclise katılmama cezası verdi¹⁵⁷.

Encümenin teşkilini eleştirenler, DP'nin nihai amacının CHP'ni kapatmak ve bir kısım basını susturmak olduğunu ilan etmişlerdir¹⁵⁸. Encümeni, bu kanun çerçevesinde sahip olduğu yasama, yürütme ve yargılama yetkileri sebebiyle bir "ihtilal organına" ya da "Kamu Selameti Komitesine" benzetenler olmuştur¹⁵⁹. Encümenin teşkilinin Anayasa ve İçtüzüğe aykırı olduğu yönünde ağır eleştiriler yapılmış, 27 Mayıs Darbesinin temel gerekçelerinden birisini bu Encümenin teşkili oluşturmuştur. Ayrıca Yüksek Adalet Divanı da, vermiş olduğu mahkûmiyet kararında, Encümenin teşkili ile alakalı şunlara

¹⁵⁴ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 156; TANÖR, *age.*, s. 268-268.

¹⁵⁵ TANÖR, *age.*, s. 268; Mehmet KABASAKAL, *Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi*, Tekin y., İstanbul, 1991, s. 197; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 155-157.

¹⁵⁶ *Zafer Gzl.*, 20.04.1960.

¹⁵⁷ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 157; AKŞİN, *age.*, s. 241.

¹⁵⁸ BİBEROĞLU, *age.*, s. 8.

¹⁵⁹ ALDIKAÇTI, *age.*, s. 120-121; TANÖR, *age.*, s. 269.

yer vermiştir: "Anayasanın tağyir ve tebdiline müncer kanun çıkmasına rey ve tasvipleri ile iştirakle iktifa etmeyerek Anayasaya uymayan kanunu aşırı bir gayret ve zorla tatbik etmek suretiyle bu encümeni teşkil eden sanıkların sorumlu oldukları kabul edilmiştir"¹⁶⁰.

Anayasanın 22. maddesine göre, Meclis tahkikatı, Meclisin yetkisindedir, şekli İçtüzükle belirlenir. Bu hükümde, TBMM'nin Tahkikat Encümenini oluşturması konusunda hiçbir sınırlama öngörülmemiştir. Encümenin tahkikatı ne şekilde icra edeceğinin tayin ve tespiti İçtüzüğün 169. ve 177. maddelerinde düzenlenmiştir. 169. maddeye göre kurulacak tahkikat encümeni, bakanlardan birisi veya bakanlar kurulu hakkında yapılacak cezai ve mali sorumluluğu gerektiren fiiller hakkında tahkikat yapma konusunda yetkilidir. İçtüzüğün 177. maddesinde de, TBMM'nin resen bilgi almak üzere her çeşit konu hakkında bir tahkikat komisyonu kurabileceği hükme bağlanmıştır¹⁶¹. Tahkikat encümenlerinin, İçtüzüğün 169., 173. ve 174. maddelerde düzenlenmiştir. Buna göre, tahkikat encümeninin, hükümetin bütün vasıtalarından faydalanma, istedikleri belgelere ve evraka el koyma, bakanları sorguya çekme, hariçten herkesi şahit ve bilirkişi sıfatıyla celp edip dinleme, davete icabet etmeyen şahitleri zorla getirme, yurt dışına çıkış yasağı koyma, memurlara el çekirme yetkileri vardır. 177. maddeye ilişkin TBMM yorumunda, tahkikat encümeninin kazaî salahiyetlere sahip olduğu belirtilmiştir. Bu yorumda, 177. maddeye göre teşkil olunan encümenlerin de, 169. maddeye göre kurulan encümenlerin sahip oldukları bütün yetkileri haiz oldukları belirtilmiştir. Buna göre, encümenler, arama, celp, ihzar, icabında zabt ve müsadere, tedbir mahiyetinde tazyik hapsi gibi tahkikatın lüzumlu kıldığı kazai tedbirlerin alınması konusunda, adli mercilere müracaat etmeksizin doğrudan yetkili kılınmıştır. Bu şekilde 177. maddeye göre kurulacak tahkikat encümeninin de 169. maddeye göre kurulacak encümenlerin sahip oldukları bütün yetkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır¹⁶².

18.04.1960 günü CHP ve basın hakkında İçtüzüğün 177. maddesine göre kurulan tahkikat encümeni ilk değildir. Daha önceki yıllarda 177. madde kapsamında teşkil olunan tahkikat komisyonları, İçtüzüğün 173. ve 174. maddelerinde yer alan bütün yetkileri kullanmışlar; yani, hükümetin bütün vasıtalarından faydalanmışlar, istedikleri evrak ve belgelere el koymuşlar, bakanları sorguya çekmişler, hariçten herkesi şahit ve bilirkişi olarak celp edip dinlemişler, davete icabet etmeyen şahitleri cebren getirtmişler, yurt dışına

¹⁶⁰ Talat TURHAN, "Adalet Partisi Demokrat Partinin Devamı mı?", 7 Gün D., 13 Nisan 1977, <http://www.talatturhan.com/gazete-18.htm>, (Erişim Tarihi: 10.02.2010).

¹⁶¹ BİBEROĞLU, *age.*, s. 18.

¹⁶² *İbid.*, s. 19-20.

çıkış yasağı koymuşlar, bazı memurlara işten el çektirmişlerdir. Bu yetkilerin kullanılması kapsamında icra edilen tedbir kararlarına karşı hiçbir kesimden itiraz ve tenkitler yapılmamıştır. Ancak, CHP'nin gayri meşru ve kanun dışı faaliyetleri ile bir kısım basın hakkında tahkikat encümeninin kurulması ve bunların geniş yetkilerle donatılması üzerine, bazı politikacılardan, hukukçu akademik camiadan, medyadan, Yüksek Soruşturma Kurulundan, Yassı Ada Özel Mahkemesinden, suçlayıcı yönde itirazlar, ithamlar ve tecziye talepleri çok yoğun ve yüksek perdeden gündeme gelmiştir¹⁶³.

Şu soru sorulabilir: "Acaba, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olan siyasi partiler hakkında tahkikat encümeni teşkil olunabilir mi"? Başgil'e göre bu sorunun cevabı evettir¹⁶⁴. Bu durum karşısında CHP'nin gayri meşru ve kanun dışı faaliyetleri ile bir kısım basın hakkında tahkikat yapmak üzere oluşturulan encümenin Anayasa ve İçtüzüğe aykırı olduğu pek söylenemez. Olsa olsa bu encümenin aşırı yetkilerle donatılmış olarak teşkilinin, serbest yarışma esasına dayalı demokratik devlet ilkesi ile geliştiği söylenebilir.

Bazı İllerin İlçe İlçelerin de İl Yapılması

Bu dönemde bazı seçim yörelerde seçmenlerin muhalefet partilerine oy vermelerinin cezalandırılma yöntemlerinden biri de bazı illerin ilçe haline getirilmesi, bazı yerleşim yerlerinin de ilçe olmaktan çıkarılması şeklinde olmuştur. 1950 seçimlerinde seçmenlerinin çoğunluğu CHP'ne oy veren Abana, ilçe merkezi olmaktan çıkarıldı¹⁶⁵. Adıyaman 1954 seçimlerinde seçmenlerin büyük ekseriyeti CHP'ne oy veren Malatya'dan ayrılarak il haline getirildi¹⁶⁶. 1954 Seçimlerinde oyların çoğunluğu Cumhuriyetçi Millet Partisine verildiği Kırşehir, seçimden kısa bir süre sonra 30.06.1954 Tarihinde çıkarılan bir kanunla Nevşehir'e bağlı bir ilçe haline getirilir¹⁶⁷. Kırşehir, yaklaşık üç yıl sonra 12.06.1957 Tarih ve 7001 Sayılı Kanun ile tekrardan il haline getirilmiştir¹⁶⁸.

TBMM İçtüzük Değişikliği

28.12.1957 günü yeni TBMM İçtüzüğü kabul edildi. Bu İçtüzükle muhalefete yönelik önemli kısıtlamalar getirilmiştir. TBMM'de siyasi parti grubu oluşturabilmek için toplam milletvekili sayısının %1'i oranında milletvekiline sahip olma şartı getirildi. Bu değişikliğin bir neticesi olarak Hürriyet Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisinin parti grupları ortadan kalkmıştır. Komisyon

¹⁶³ *İbid.*, s. 19-21.

¹⁶⁴ *İbid.*, s. 21.

¹⁶⁵ 21.12.1953 Tarih ve 6203 Sayılı Kanun. RG: 29.12.1953 Tarih ve 8595 Sayılı.

¹⁶⁶ 14.06.1954 Tarih ve 6418 Sayılı Kanun. RG: 22.06.1954 Tarih ve 8735 Sayılı.

¹⁶⁷ 30.06.1954 Tarih ve 6429 Sayılı Kanun. RG: 30.06.1954 Tarih ve 8748 Sayılı.

¹⁶⁸ TANÖR, *age.*, s. 267.

toplantılarında sükûneti bozan milletvekilleri için önce ihtar, sonra oturumu terk etmelerinin istenmesi önlemi benimsendi. Kanun önerilerinde, sözlü ve yazılı sorularda, açık-saçık sözler, aşağılayıcı kelimeler, üçüncü kişiler hakkında, isim değişimi yoluyla isnatta bulunulması men edilmiştir. Görüşmelerde siyasi parti grupları adına yapılan konuşmalarda sadece grup başkanı veya sözcülerinden birisinin bir defa konuşması kuralı benimsenerek, konuşmalara sınırlama getirildi. Sözlü sorularda Bakanlar, lüzumlu gördükleri takdirde, umumi menfaatlere aykırı gördükleri konularda, açıklama yapmaktan kaçınabilme yetkisi ile donatıldı; sözlü soruların sadece Cuma günü cevaplandırılması, cevap süresinin 1 saatle, her soruyu cevaplama süresinin 5 dakika ile sınırlandırılması esası benimsendi. Hazırlık Encümeninin yapacağı soruşturma sonunda bir milletvekiline yöneltilen suçlamanın takibine lüzum olduğu yönünde karar alınması halinde yasama dokunulmazlığı kaldırılacaktır. Yasama faaliyetleri kapsamında sövme suçunun cezası uyarı, kabine üyelerinden bir veya birkaçını tahkir ya da tezyif etmenin cezası Meclisten geçici olarak çıkarılma olarak belirlendi. Kürsüde konuşan milletvekilinin hoşa gitmeyen sözlerinin, lisan nezahetinden ayrıldıkları gerekçe gösterilerek ve çoğunluğun alacağı bir kararla tutanaklardan çıkarılması öngörülmüştür. Suç teşkil eden ya da yargı mercilerince yayımlanması men edilen konuların Meclis kürsüsünde söylenmesi durumunda, bunlar tutanaklarda yer alsalar bile bunların gazetelerde neşredilmesi yasaklanmıştır¹⁶⁹.

Yeni İçtüzük ile Meclisin denetim görevini layıkıyla yerine getirmesi zorlaşmış ve muhalefete yönelik önemli kısıtlamalar getirilmiş; milletvekilleri hakkında basit bir suçlama ile dokunulmazlığın kaldırılması kararı verilmesi mümkün kılınarak daha teminatsız hale getirilmiştir. İçtüzükle cezalar önemli ölçüde artırıldığı ve ceza verme kolaylaştırıldığı için, ceza alan milletvekillerinin sayısında önemli artışlar olmuştur¹⁷⁰. Hüseyin Nail Kubalı yeni İçtüzüğün getirdiği birçok hükmün, "hukuken katmerli bir sakatlıkla malul" olduğunu belirtmesi üzerine, hükümet bu açıklamaya çok sert tepki vermiş ve kısa bir müddet sonra da Kubalı, MEB emrine alınmıştır¹⁷¹.

Üniversite Öğretim Üyeleri ve Bürokrasi

DP iktidara geldiği zaman, en çok çekindiği kesimlerden biri de bürokrasi idi. Türkiye'de tarihi gelişim içerisinde bürokrasi bazı dönemlerde geriler gibi görünse de, genellikle sürekli güçlenme eğilimi içinde olmuştur. Cumhuriyet döneminde bürokrasi tarihinde en üstün konumuna yükselerek, ülke

¹⁶⁹ RG: 06.01.1958 Tarih ve 9800 Sayılı; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 139-140.

¹⁷⁰ *Ulus Gzt.*, 27, 28.02.1958.

¹⁷¹ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 140.

yönetiminde en etkin belirleyici güç haline gelmiştir¹⁷². Ülkemizdeki bürokrasi kesimine göre demokrasi, esasen bir ikna rejimidir; şayet ateş yükselirse, kalabalıkların kesinlikle göz ardı edilmesi gerekir. Türk Bürokrasisi, hem halkı, hem de siyasetçileri, demokrasi için yetersiz görmekte ve demokrasiyi ancak idealleştirip rasyonelleştirerek benimsemeyi tercih etmektedir¹⁷³. Ülkemizde, özellikle de tek parti döneminde, bürokrasi kurumu, siyasi sistem içerisinde aşırı bağımsızlık ve otonomi kazanmıştır. Bürokrasinin üst kademe-leri, sistem içerisinde haiz olduğu bu gücünden hareketle, idari olduğu kadar bazı siyasi işlerle de iştigal ettiklerine şahit olunmuştur¹⁷⁴. Cari sistemin esas merkezine kendisini yerleştiren, seçilmişlerin üstünlüğü temelli bir demokrasiyi benimsemeyen, akılcılaştırma temelinde kurguladığı demokrasiyi, "her şey halk için, ama hiçbir şey halk tarafından değil" şeklinde seçkin bir şekilde tanımlayan, kendisini sistemin vasisi olarak gören, Türk bürokrasisi, siyasi partilerden ancak kendisi ile uyumlu olanlarla sorunsuz geçinebilir. Şayet bazı siyasi ya da toplumsal unsurlar, Türk bürokrasisinin eğilimleri ile çelişiyorsa, bürokrasi gücü oranında karşıt gördüğü unsurlarla çatışarak onu bertaraf etmeyi amaçlar; bu yolla sistem içerisinde belirleyici unsur haline gelmeyi amaçlar.

Burada CHP ile bürokrasi arasındaki ilişkiye kısaca değinmek istiyorum. 27 yıllık CHP iktidarı döneminde, bazı dönemlerde (Recep Peker'in genel sekreter olarak parti içinde etkin olduğu dönemler) CHP, Sovyet rejimindeki- ne benzer bir şekilde devlet ve bürokrasiye hâkim olmaya çalışmış¹⁷⁵, bürokrasi CHP bürokrasisi haline gelmiş¹⁷⁶, bazı dönemlerde de İtalya'da olduğu gibi¹⁷⁷ devlet bürokrasisi ve idare CHP'ye hâkim olmuştur. 18.06.1936'da İnönü tarafından yayımlanan bir genelge ile parti ile devletin birleştirildiği açıklanmıştır. Buna göre, Dâhiliye Vekili olan kişi aynı zamanda CHP Genel

¹⁷² Fatih DEMİRCİ, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Bürokrasin Gelişim Seyri ve Demokrasi", *Demokrasi Platformu D.*, S. 14, Yıl 4, Bahar 2008, s. 141-142, 155.

¹⁷³ *Ibid.*, s. 159.

¹⁷⁴ *Ibid.*, s. 142.

¹⁷⁵ Recep Peker CHP'nin bürokrasiyi denetlemesini savunmaktadır. O'nun amacı, bu denetim sayesinde bürokrasinin tek parti merkezinden yönetilmesi ve CHP'nin bürokrasiye tamamen hükmetmesinin sağlanmasıdır. Cemil KOÇAK, "Siyasal Tarih. 1923-1950", *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, 5. B., Cem y., İstanbul, 1997, s. 156.

¹⁷⁶ SSCB'de yapılan ilk Anayasalarda partinin ön plandadır. Stephen LEE, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, (Çev.: Savaş AKTUR), Dost y., İstanbul, 2002, s. 201. Parti bürokrasisi, Sovyet sisteminin hem beyni hem de dolaşım sistemidir ve Almanya ve İtalya'daki örneklerinden çok daha fazla önem taşımaktadır. Carl FRIEDRICH & Zbigniew BREZINSKI, *Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi*, (Çev.: Oğuz ONARAN), Türk Siyasi İlimler Derneği y., Ankara, 1964, s. 34.

¹⁷⁷ H. Aliyar DEMİRCİ, "Tek Parti Rejimler ve İttihat ve Terakki Tecrübesi Işığında Atatürk'ün Düşünce ve Aksiyonunda Parti-Bürokrasi İlişkisi", *Demokrasi Platformu D.*, S. 14, Yıl 4, Bahar 2008, s. 105.

sekreterliği görevini üstlenecek ve illerde de valiler CHP il başkanları olacaklardı. Bu şekilde bürokrasi-parti ilişkileri tersine çevrilerek, parti bürokrasisi devlet bürokrasisinin kontrolü altına alınmıştır. Siyasi kontrol tamamen İçişleri Bakanı ve Valilerin inisiyatifine geçmiş; umumi müfettişler, muntakaları dâhilindeki bütün devlet işleri yanında parti faaliyet ve teşkilatının da en yüksek murakıbbı ve müfettişi haline getirilmiştir¹⁷⁸. Atatürk, valilerle umumi müfettişlere CHP'nin faaliyetleri ile teşkilatlarının denetlenmesi şeklinde siyasi görevlerin verilmesinin Memurin Kanununun 9. maddesine aykırılık teşkil etmeyeceğini belirtir¹⁷⁹. 1939'da CHP'nin V. Kurultayında tüzük değişikliği yapılarak bu uygulamaya son verilir, devlet memurlarının partiye üye olmaları men edilir¹⁸⁰.

1930 Ekiminde yapılan ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının da katıldığı belediye seçimlerinde, bürokrasi seçimlere müdahale etmiş ve Atatürk, seçimleri Halk Fırkası'nın kazandığını Hasan Rıza (Soyak)'tan öğrendiği zaman, esasen kazananın, jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valilerin etkin bir şekilde içinde yer aldığı "idare fırkası" olduğunu belirtmiştir. Atatürk, bu sözleri ile bürokrasinin politize olmuş bir şekilde Halk Fırkasına hizmet etmiş olduğunu teyit etmiş olmaktadır¹⁸¹. Atatürk'ün bürokrasiyi İdare Fırkası olarak algılaması, bürokrasi ile CHP'nin fiilen özdeşleşmiş yapısını göstermektedir¹⁸².

İşte 1950 öncesi dönemde CHP ile bütünleşen bürokrasi, çok fazla değişmeksizin DP iktidarı döneminde de görevlerini sürdürmekte olduğu için, CHP, bürokrasi içerisinde büyük bir güce sahip bulunmaktaydı¹⁸³. Her ne kadar DP, 1950 yılında siyasi iktidarı elde etmiş ise de, tek parti dönemindeki bürokrasi-Devlet-CHP bütünleşmesinin bir neticesi olarak, sivil ve askeri bürokrasi, devletçi-merkeziyetçi bir zihni yapılanmaya sahip olarak, DP'ye karşı mesafeli durmaktaydı. Bu sebeplerden dolayı, sistem içerisinde önemli bir ağırlığı olan bu kesimin, tek parti-tek şef modeli çerçevesinde CHP'ne karşı ciddi bir bağlılık içerisinde oldukları belirtilmektedir¹⁸⁴.

Bu sebeple, DP, bürokrasiye karşı ciddi manada korku taşımaktaydı. Bu korku temelli algı, DP'yi bu kesime yönelik tepkisel savunma politikaları izlemeye sevk etmiştir. Benzer durumlar Üniversite camiası için de söz konusudur.

¹⁷⁸ Cemil KOÇAK, "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", *Toplumsal Tarih D.*, S. 118, Ekim 2003, s. 79.

¹⁷⁹ KABASAKAL, *age.*, s. 132, 135.

¹⁸⁰ *Ibid.*, s. 136, 145.

¹⁸¹ H. A. DEMİRCİ, *agm.*, s. 111-112.

¹⁸² *Ibid.*, s. 112.

¹⁸³ Ergun ÖZBUDUN, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi y., Ankara, 1993, s. 23.

¹⁸⁴ ALBAYRAK, *age.*, s. 71.

Bu olgusal algılamamanın bir neticesi olarak, 21.07.1953 Tarih ve 6185 Sayılı Kanunla, üniversitelerde görevli öğretim üyelerinin siyasî partilerde görev almaları, siyasî nitelikte beyan ve yayında bulunmaları yasaklanmıştır¹⁸⁵. Eroğul'a göre, Üniversite çevreleri CHP'ne yakınlık duyuyor, bunun tezahürü olarak birçok Profesör CHP'de görev almış bulunuyordu. İktidar, 6185 Sayılı Kanunu muhalefeti bu destekten yoksun bırakmak için çıkardı¹⁸⁶.

Kamu görevlilerine yönelik baskıların en ağır olanını, idareye re'sen emekliye sevk yetkisinin verilmesi ve bu yetkinin kullanımına karşı da yargısal mercilere itiraz yolunun kapatılması oluşturmaktadır. 05.07.1954 tarihinde Emekli Sandığı Kanununda yapılan bir değişiklikle, Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay üyeleri ile üniversite öğretim üyelerinden 60 yaş ve 25 yıllık hizmet süresini tamamlayanların "görülen lüzum üzerine" bakanlık emrine alınmalarını veya re'sen emekliye sevk edilmelerini (md. 39/b) öngören düzenleme yapıldı. Bu kanunla, CHP sempatanı olduğu düşünülen bazı üniversite öğretim üyeleri ile kamu görevlileri teminatsız hale getirilerek¹⁸⁷, bu kesimler üzerinde baskı kurabilmeyin yolu açılmış, uygulamada da çok sayıda tasfiyeler gerçekleştirilmiştir¹⁸⁸. "Tasfiye kanunu" olarak nitelenen bu kanun, "iktidarın kendisini eleştirmesi muhtemel kişi ve kurumlar üzerinde baskı kurmayı ve tek partiye doğru gitmeyi amaçladığı, bu kanun çerçevesinde işten elçektirilenlere bu işleme karşı hiçbir adli ve idari mercie müracaat hakkı tanınmadığı için bu kanunun Anayasa ve demokrasi ilkelerine aykırı olduğu" vb. yönlerden eleştiri almıştır¹⁸⁹.

05.07.1954'de çıkarılan bir kanunla genel olarak bütün memurların güvenceleri önemli ölçüde zedelenmiş olmaktadır. Bu düzenleme ile memurların emekliye sevk edilmeleri için belli bir süre görev yapmış olmaları şartı tamamen kaldırıldı. Ayrıca hakkında bu tür işlemler yapılan memura, idari ve adli kaza merciine itiraz yolu kapatılmış (md. 3), bu şekilde, iktidara denetimsiz ve sınırsız bir azil yetkisi verilmiştir. Aynı kanunla MEB, ilgili üniversitenin senatosunun istişari nitelikte görüşünün alınmasından sonra, üniversite öğretim üyeleri ile Üniversite yönetiminde görev yapan kişilerin görevlerine son verme yetkisi ile donatılmıştır. MEB'nun bu tür yetkilerle donatılmış olması, Üniversite özerkliğini zedeleyici niteliktedir¹⁹⁰.

¹⁸⁵ RG: 28.07.1953 Tarih ve 8469 Sayılı. TANÖR, *age.*, s. 267.

¹⁸⁶ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 77.

¹⁸⁷ ERDOĞAN, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 85-86.

¹⁸⁸ 21.06.1954 Tarih ve 6422 Sayılı Kanun, RG: 25.06.1954 Tarih ve 8738 Sayılı.

¹⁸⁹ *Halkçı Gzt.*, 22.06.1954; *Vatan Gzt.*, 22.06.1954; *Forum D.*, C. 1, S. 9, 01.08.1954.

¹⁹⁰ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 103-104.

Sosyal Haklar

DP muhalefet yıllarında başta işçi hakları ve sosyal güvenlik olmak üzere sosyal haklar konusunda önemli vaatlerde bulunmuş ise de, iktidara geldiği zaman vaatlerinin bir çoğunu yerine getirememiştir. CHP döneminde işçilere grev hakkı tanınmamış, bu durum DP tarafından sürekli eleştiri konusu yapılmıştır¹⁹¹. 20.02.1947 Tarihinde İşçi ve İşveren Sendika Birliklerinin kurulmasına izin veren kanuni değişiklik yapılarak sendikalaşmaya yönelik olumlu hukuki düzenlemeler yapılmış ise de, "daha bu hak için gerekli şartlar oluşmadığı, bu hakkın tanınmasının zamansız olduğu" gerekçeleri ile grev hakkı tanınmamıştır¹⁹². 1950 seçimleri sonrasında kurulan Birinci Menderes Hükümeti Programına grev hakkının tanınması yönünde hükümler konulmuş; Menderes de, Demokrasi prensibine göre tabii bir hak olarak tanıdıkları grev hakkını, sair demokratik memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizam ve iktisadi ahengi bozmayacak şekilde kanunlaştıracaklarını belirtmiştir¹⁹³. Bütün bu vaatlere rağmen DP iktidarı döneminde işçilere grev hakkı tanınmamıştır¹⁹⁴.

09.08.1951 günü kabul edilen kanunla haftalık paralı tatil hakkı kanunlaştırılarak, işçilere bayram ve hafta sonu tatillerinde yarım gündelik ödenmesi esası benimsenmiştir. 08.06.1956 Tarih ve 6738 Sayılı Kanunla, hafta sonu tatillerine yönelik bir iyileştirme daha yapılmış; bu kapsamda, işçilere hafta sonu tatilleri için bir günlük tutarında ücret ödenmesi, bu günlerde çalışanlara, çalışmaları karşılığında yüzde yüz zamlı ödenek almaları kabul edilmiştir¹⁹⁵. DP iktidarı döneminde işçi kesiminin bütün ısrarlı taleplerine ve ilk iki hükümet programında yer almış, hatta Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan, 1956 yılı sonundan önce grev hakkını öngören kanun tasarısının Meclise sunulacağını açıklamış olmasına rağmen¹⁹⁶, "yabancı ideolojilerin etkisinde hareket edebileceği" ve DP grev hakkına karşı olmadığı halde bu hakkın zamanının henüz gelmediği gerekçeleri ile grev hakkının tanınmasına ilişkin kanun çıka-

¹⁹¹ Celal Bayar'a göre, "grev hakkı demokrasinin ruhunda mündemiç olan bir mevcudiyettir" ve "yabancı ideolojilerin etkisinde kalmamak şartıyla" bu hakkın verilmesi ve kullanılması gerekir. *Zafer Gzt.*, 25.10.1949.

¹⁹² Çalışma Bakanı Sadi İrmak'a göre, işçi sendikaları güçlendirilmeden ve grev hakkının kullanılması sırasında kamu hizmetini yürütecek "asker ve sivil" teşkilat kurulmadan bu hakkın verilmesi, işçilere büyük zarar verecektir. "Grev Meselesi", *Ulus Gzt.*, 29.08.1948. R. Şemsettin Sirel'e göre, "Türk işçisi, grevin değersiz bir eski silah olduğunu, çoğu kere elde patlayıp bunu kullananı yaraladığını, çok iyi biliyor". *Ulus Gzt.*, 30.09.1949.

¹⁹³ SANAL, *age.*, s. 25.

¹⁹⁴ ALBAYRAK, *age.*, s. 405.

¹⁹⁵ TBMM *Kavanin Mecmuası*, C. 38, Kısım 1, s. 854-855.

¹⁹⁶ AHMAD & AHMAD, *age.*, s. 148.

rılmamıştır¹⁹⁷. Tek parti iktidarı döneminde grev hakkının tanınmasına yanaşmayan CHP, parti programına grev hakkının kanunlaşmasını öngören bir hüküm koyarak, DP iktidarı döneminde bu hakkın tanınmasını şiddetle savunmuştur¹⁹⁸.

DP iktidarının ilk yıllarında sendikalaşma alanında ciddi mesafe kat edilmiş, 1951 yılında sendika sayısı 162'ye, sendikalı işçi sayısı 112.800'e çıkmış¹⁹⁹, 31.07.1951 günü Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu (TÜRK-İŞ) kurulmuş, 30.06.1952'de çıkarılan bir kanunla 4-9 işçi çalıştıran işyerlerindeki işçilerin sosyal sigortalardan faydalanabilecekleri öngörülerek, 75.000 işçi sosyal sigorta güvencesinden yararlanma imkânına kavuşturulmuştur²⁰⁰.

Demokrasiye Geçiş ve Anayasa

1924 Anayasası emsaline diğer ülkelerde rastlamak pek muhtemel görülmeyen ilginç bir Anayasadır; bu Anayasa zamanında, hem otoriter tek partili, hem çok partili, hem de demokrasi dönemi yaşanmıştır. 1950-1960 arası dönemde hukuki gelişmeler alanında yaşanan sorunlar bakımından, bu Anayasanın sahip olduğu bazı temel özelliklerin müsait bir zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Anayasanın bu özellikleri bilinmeden, 1950 sonrasını sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek mümkün değildir. Bu özellikler kısaca şunlardır:

1924 Anayasasında devletin Cumhuriyet şekli açıkça belirtilmiş olmakla birlikte, aynı açıklıkta demokratiklik nitelemesi yapılmamış; sadece soyut ve içeriğinin belirlenmesi zor olan "milli egemenlik" ilkesine yer verilmiştir²⁰¹. Bu Anayasada demokrasi yerine zorunlu bir gereklilik olarak tek partili otoritarizm ya da totalitarizmi öngören hükümler mevcut olmadığı gibi, tek partililiği önleyici kurum ve mekanizmalar da yoktu. Ayrıca çok partili demokrasiye mani hükümler de bulunmamaktadır.

Bu Anayasaya göre, egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Milletın yegâne mümessili TBMM'dir; Meclis, egemenlik hakkını millet namına kullanır. Yasama ve yürütme yetkileri TBMM'nde toplanmıştır. Meclis, hükümeti her vakit denetleyip düşürebilir. Anayasada sosyal haklar dışında kalan sivil ve siyasi haklara yer verilmiş ve bunların önemli bir kısmı Türklerin tabii haklarından sayılmıştır. Anayasada, metin üzerinde de olsa hak ve hürriyetlere ilişkin hükümleri itibariyle liberal demokratik düzen için aşağı-yukarı uygun

¹⁹⁷ 1959'da Çalışma Bakanı olan Haluk Şaman'a göre de, "Türk işçisine grev hakkının verilmesi için vakit çok erkendir". *İbid.*, s. 208.

¹⁹⁸ ALBAYRAK, *age.*, s. 408.

¹⁹⁹ *Zafer Gzt.*, 09.11.1951.

²⁰⁰ *Zafer Gzt.*, 01.07.1952.

²⁰¹ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 180; TANÖR, *age.*, s. 273.

bir çerçevenin sağlanmış olduğu görünmekteydi²⁰². Anayasanın hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alıkonamaz. Hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz (md. 103). Anayasada, sivil ve siyasi haklar anayasal olarak tanınmış ve Anayasanın üstünlüğu ilkesi metin üzerinde benimsenmiş olmasına rağmen, kanunların uyması gerekli üstün ilkeler ve göz önünde bulundurulması gerekli teknik ölçütler ile yasama organının bu anayasal kurallara uymasını sağlayacak AYM vb. kurumsal teminatlar mevcut olmadığı için, uygulamaların aksi yönde gelişebilmesi ihtimaline karşı hiçbir teknik-kurumsal önlem bulunmamaktadır²⁰³. Bu şekilde yasama organının, sınırlama yetkisini hak ve hürriyetlerin özünü yok edercesine kullanmasının önu aralanmış; Anayasanın üstünlük ve bağlayıcılığı ilkesinin pratik değerı oldukça zayıflamış olmaktadır. Dolayısıyla, hak ve hürriyetler ile demokrasi açısından dizginsiz ve frensiz bir sistem ortaya çıkmıştır. Kanunları yorumlama, bunların Anayasaya aykırı olup olmadıklarını yorum yoluyla belirleme (md. 26) ve tüzüklerin kanunlara aykırılığı meselesini çözömleme (md. 52) yetkileri de TBMM'ne aittir. Buna göre, yasama, adeta hukuk düzeninin egemen gücü haline getirilmiş olmaktadır²⁰⁴. Bütün bunları dikkate aldığımız zaman, Anayasada öngörölen sistemin temel özelliklerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

(1) 1924 Anayasasına ruhunu veren temel ilke Rousseau'nun "genel irade" anlayışıdır. Rousseau'ya göre genel irade her zaman haklıdır ve kamu yararını gözetir. Bu egemenlik, onu kullananlara sınırsız bir güç vermiřtir²⁰⁵. Devredilmeyen ve bölünmeyen egemenliğe sahip iktidar, tamamen mutlak, kutsal ve dokunulmazdır. Mutlak egemenlik anlayışında, bireyi sınırsız iktidarlara karşı koruyabilecek hiçbir mekanizma yoktur²⁰⁶. Kaynağı "genel irade" görüşü olan demokrasinin adı "çoğunlukçu demokrasi"dir; bu demokrasi, "genel irade" veya "milli irade" olarak ifade edilen çoğunluk iradesinin daima kamu iyiliğine yöneldiği noktasından hareket eder. Bu anlayışın neticesi, çoğunluğun sınırsız yönetimidir. Çoğunluk iradesinin daima ve mutlaka kamunun iyiliğine yöneldiği, hiçbir zaman yanılmayacağı kabul edildiği zaman, bu iradeyi sınırlayarak kayıt altına alacak, azınlığın haklarını koruyacak tedbir ve kurumlara lüzum yoktur²⁰⁷.

²⁰² ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 74-75; Zühtü ARSLAN, "Rousseau'nun Hayalleri: Yeni Devlet Eski Söylem", *Anayasa Teorisi*, Seçkin y., Ankara, 2005, s. 144.

²⁰³ ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 74-76.

²⁰⁴ *İbid.*, s. 76.

²⁰⁵ ARSLAN, *agm.*, s. 136-137.

²⁰⁶ *İbid.*, s. 147.

²⁰⁷ Ergun ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, 10. B., Yetkin y., Ankara, 2009, s. 33-34.

Kuvvetlerin mecliste toplandığı 1924 Anayasasının getirdiği siyasi düzen, yanılmaz ve mutlak milli iradeye dayanmaktadır. Anayasa, her ne kadar demokratik bir ruha sahip ise de, bu sistemle öngörülen demokrasi, çoğulcu değil, Rousseau'da köklerini bulan çoğunlukçu demokrasidir²⁰⁸. Mutlak ve sınırsız buyurma gücü olarak da tanımlanan egemenliği kullanma yetkisi sadece TBMM'ne ait olduğu için, Meclise tamamen dizginsiz ve sınırsız bir yetki verilmiş olmaktadır. Bu sistemde, fiiliyatta Meclisin iradesi çoğunluğun iradesi şeklinde tezahür ettiği için, Mecliste çoğunluğa sahip bir parti veya grup, dilediği her şeyi yapabilme konusunda serbest hale gelmiş olmaktadır. Anayasanın getirmiş olduğu sistemin başat özelliği, Celal Nuri Bey'in "Meclisin hukukuna hudut tasavvur etmek kabil olamaz" cümlesi ile özetlenen mutlak meclis üstünlüğü anlayışına dayanmasıdır²⁰⁹.

(2) Benimsenen çoğunlukçu demokrasinin bir neticesi olarak, 1924 Anayasası, kamu hürriyetlerinin sınırının tayin edilmesinde Meclise ayrıntılı direktifler vermediği, bu sınırın çizilmesini, hiçbir ölçüte bağlanmaksızın kanuna; yani TBMM'deki çoğunluğun dizginsiz iradesine bıraktığı için, çoğunluğun yönetimi ilkesi daha da pekiştirilerek, azınlığın hakları büsbütün teminatsız hale getirilmiş olmaktadır²¹⁰. Hürriyetlerin korunmasının önündeki en büyük tehdidi, sınırsız egemenlik fikri ve bu fikir gereğince egemenliğin bir tek organda toplanması teşkil etmektedir²¹¹.

(3) Yasama organının çıkarmış olduğu kanunların, anayasal yargı denetimi dâhil hiçbir şekilde bir başka kurum ya da merciin denetimine tabi tutulmamasının, bu yolla Anayasanın üstünlüğünün fiiliyatta anlamsız hale gelmesinin temelinde çoğunlukçu demokrasi anlayışının etkisiyle, yasama organının çoğunluk oyu ile çıkarmış olduğu kanunların "mutlak biçimde doğru" kabul edilmesi varsayımı yatmaktadır. Anayasa yargısı, egemenliğin sadece meclis tarafından kullanılması ilkesi ile bağdaşmadığı için, 1924 Anayasasında Anayasa yargısına yer verilmemiş olması, benimsenen "çoğunlukçu demokrasi" anlayışı ile tutarlıdır. Yanılmaz nitelikteki çoğunluk iradesini temsil eden siyasi iktidarın, azınlık haklarını korumak amacıyla sınırlandırılması gereksizdir²¹². Anayasada AYM'nin öngörülmemiş olmasının temel amacı, bu mahkemenin devrimlerin gerçekleştirilmesi ve yerleştirilmesi için engelleyici yönde işlev görebilmesine mani olmaktır. AYM gibi bir kurumun getirilmemesinin önemli bir sebebi de, bu Anayasada, milli egemenlik ile

²⁰⁸ *İbid.*, s. 33-34.

²⁰⁹ ARSLAN, *agm.*, s. 140-141.

²¹⁰ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 34.

²¹¹ ARSLAN, *agm.*, s. 140-141.

²¹² *İbid.*, s. 145; ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 35.

TBMM'nin özdeşleştirilmesinde yatmaktadır. TBMM, milleti temsil ettiğine ve egemenliği onun adına kullandığına göre, bu durumda vatandaşların hak ve hürriyetlerini Meclise karşı korumaya gerek yoktur²¹³.

Yasama organının çıkaracağı her kanunun mutlaka Anayasaya ve kamunun iyiliğine yöneleceği şeklindeki varsayım uygulamada tahakkuk etmemiş; bunun neticesinde, gerek tek partili ve çok partili siyasi hayat dönemlerinde, gerekse demokrasiye geçiş sonrasında, çok sayıda Anayasaya aykırı, kamunun iyiliğine olmayan kanunlar çıkarılmış²¹⁴; "mutlak Meclis üstünlüğü", fiiliyatta parlamentodaki "çoğunluğun mutlak üstünlüğü"ne dönüşmüştür²¹⁵. 1950 öncesi dönemde, Anayasada bir demokrasi için lüzumlu hükümler mevcut ise de, önleyici ve dizginleyici kurumsal ve ilkesel yapıdan yoksun olunması sebebiyle, temel demokratik değerleri içeren 1924 Anayasasının fiilen askıya alınması neticesinde²¹⁶, fiili durum, demokrasisiz Cumhuriyet şeklinde ortaya çıkmıştır. Esasen tek parti yönetimi dönemi, Anayasanın demokrasiyi öngören hükümlerinin askıya alınması; bu yolla demokrasisiz bir Cumhuriyet pratiğinin öne çıkması devresidir. 1950-1960 arası, egemenliğin TBMM'de temerküz ettiği, TBMM'nin de hiçbir kayıtlamaya tabi olmadığı, dizginsiz bir iktidar şeklinde ortaya çıkan siyasi çoğunluğun çoğunlukçu demokrasi pratikleri neticesinde, hâkimiyet-i milliye meşrulaştırması altında, çok sayıda baskıcı uygulamaların ortaya çıktığı dönemdir. Her ne kadar demokrasinin asgari gerekleri ortadan kalkmamış ise de, ortaya çıkan bazı baskıcı yöndeki pratiklerin, anayasal demokrasi ile bağdaşırılığı bulunmamaktadır.

1924 Anayasasının uygulandığı tek parti, çok parti ve demokrasi dönemleri bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde, dört tane mesaj çıkarabilmek mümkündür. Bunlar:

(1) Demokrasisiz Cumhuriyet en ağır baskıcı uygulamalara bile sebep olabilmektedir.

(2) Hak ve hürriyetler açısından teminatlı bir düzenin kurulabilmesi için Cumhuriyetin ya da demokrasinin çoğunlukçu türünün varlığı tek başına yeterli olamamaktadır; iktidarın merkezileşmesinin insan hakları açısından müteceviz olmasının önlenmesi için, mutlaka hukuk devleti ile bütünleşik demokrasiye/liberal ya da anayasal demokrasiye ihtiyaç vardır.

²¹³ Yusuf Şevki HAKYEMEZ, "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi D.*, C. 52, S. 4, Yıl 2003, s. 85.

²¹⁴ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 35; TANÖR, *age.*, s. 259.

²¹⁵ ARSLAN, *agm.*, s. 140-141.

²¹⁶ ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 99.

(3) Demokrasinin etkin bir şekilde işlerliğinin sağlanabilmesi için salt Anayasal düzenlemeler yeterli olamamaktadır; bu hükümlerin hayata geçirilmesi için güvence sağlayıcı daha başka ilave önlemlere de ihtiyaç vardır.

(4) Anayasadaki düzenlemeler esasen bir demokrasi için lüzumlu hükümleri içermekle birlikte, 1937 Anayasa değişikliği ile Anayasaya ilave edilen ve CHP'nin programının da bir parçası olan ilkelerle Cumhuriyet rejimi bir takım resmi Anayasal doğrularla bütünleşmiş; bu şekilde Anayasa liberal demokratik kimliğinden biraz daha uzaklaşmıştır. Tipik totaliteryen bir adım olarak, CHP ideolojisinin devletin resmi ideolojisi haline getirilmesi, uygulamada tek parti döneminde otoriter bir rejimin ortaya çıkmasına müsait bir zemin sağlamış; tabiatıyla muhalif partilerin kurulup yaşatılmasındaki en önemli engeli teşkil etmiştir²¹⁷. Bu ilkelerle, Cumhuriyet ve demokrasi militan ya da mücadeleci sıfatı ile cihazlanmış, bu resmi ilkeler bütününde ortaya çıkan anayasal doğrular, baskıcı yöndeki uygulamalar için meşruiyet zemini sağlamış; 1950 sonrası dönemde de bazı baskıcı uygulamaların kaynağını bu ilkeler teşkil etmiştir. Dolayısıyla bu ilkeler, uygulamada demokrasiyi sınırlandıran ve militan demokrasi uygulamalarının ortaya çıkmasını besleyen yönde işlevler görmüştür.

Yasama organında toplanan gücü dizginsiz kılan çoğunlukçu demokrasi anlayışına, demokratik teamüllerin yetersizliği ve kamuoyu tepkisinin cıvıllığı vb. unsurlar da eklenince, çok partili hayat ve demokrasiye geçiş sonrası dönemde baskıcı uygulamalar çok daha kolay hale gelmiştir. 1950-1960 arası dönemde Meclis çoğunluğu tarafından kabul edilen baskıcı kanunlar iktidar-muhalefet ilişkilerini kopma noktasına getirmiş; ortaya çıkan bu tür baskıcı uygulamalar sert eleştirileri üzerine çekmiş²¹⁸, 1960 yılına yaklaştıkça çoğunlukçu demokrasi yerine çoğulcu demokrasi istikametinde Anayasa değişikliğinin yapılması yönünde muhalefetten yoğun öneriler gelmeye başlamış ise de bu talepler bir türlü karşılanmamıştır.

1924 Anayasası, siyasi çoğunluklar için oldukça frensiz bir yönetim imkânı sunduğu için, uygulamada parlamentonun, çoğunluğu sağlayan partinin kontrolü altına girmesi şeklindeki fiili durum sadece 1950-1960 arası döneme özgü değildir; daha önceki dönemlerde de çok daha belirgin ve katı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Tabii ki tek partinin parlamentoya hükmetmesi ile muhalefetin de faaliyet gösterdiği çoğunlukçu anlayışın cari olduğu bir ülkede, muhalefetin etkili olabilmesi derecesi ile orantılı olarak, iktidar partisinin parlamentoya hükmetmesi aynı düzeyde olmayacaktır; ikinci durumda hâ-

²¹⁷ *İbid.*, s. 88.

²¹⁸ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 33.

kim partinin parlamentoya hükmetmesi, birincisine oranla daha zayıf olacaktır. 1950-1960 arası dönemin bu ikinci duruma tipik bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

Demokrasiye Geçişin Halka Sağladığı Kazanımlar

Demokratikleşme açısından değerlendirildiğinde, DP iktidarı döneminde bazı alanlarda anti-demokratik düzenleme ve uygulamalar ortaya çıkmış olmakla birlikte, önemli bazı iyileşmeler olmuştur. Demokratikleşme yönündeki iyileşmeler iki yönlü olmuştur. Birincisi, hukuki düzenlemeler, ikincisi fiili iyileşmeler şeklindedir. Fiili iyileşmelerin, 1950 öncesi dönemde fiili olarak yaşanan baskıcı uygulamalardan alabildiğine bunalan geniş halk kesimlerinde sağladığı rahatlamanın çok daha belirgin bir şekilde hissedildiği görülmektedir. Demokratikleşmeye ilişkin iyileştirmelerin bir kısmının geniş kesimlerde sağladığı ferahlık geçici nitelikte olmamış; 1950-1960 arası yıllara yayılacak şekilde hissedilmiş; hatta bu dönemdeki bu tür fiili uygulamaların bir kısmı ileriki yıllardaki bazı politikaların başlangıcını teşkil etmiştir. Diğer bir kısım iyileşmeler ise geçici olmuş; çok geçmeden demokratikleşme kapsamında verilenlerin birçoğu geri alınmıştır. Fakat şunu ifade edeyim ki, süreklilik arz eden iyileştirmeler geniş kesimlerde rahatlama sağladığı ve bu durum da süreklilik arz ettiği için, DP toplumsal tabanda destek bulma konusunda ciddi manada sorun yaşamamıştır. Ben burada önce demokratikleşmeye ilişkin fiili iyileştirmeler üzerinde duracağım, daha sonra da hukuki ve fiili zeminde yaşananları birlikte tahlil edeceğim.

DP'yi geniş halk kesimleri nezdinde tutku düzeyinde sevimli kılan husus, seçmenlerin en alt katmanları ile bile diyaloga açık olmasıdır. DP iktidarı, önceki yönetim zamanında diyalog kurmak bir yana, sürekli baskı altında tutulan, ötelenen, itibarsızlaştırılan geniş halk kesimlerine el uzatmış; onlara itibar göstermiş, Cumhuriyet tarihinde ilk kez meclis üyeleri ile seçmenler kaynaşmıştır. Anadolu'nun herhangi bir yöresinden Ankara'ya gelen bir kişi, milletvekillerine ulaşabiliyor, derdini anlatıp onlarla paylaşabiliyor, bu kişiler önceden TBMM'nin nerede olduğunu bile bilmezlerken, bu dönemde meclise girebiliyorlardı. Kısaca bu şekilde Devletin kapıları sadece seçkinlere değil, geniş halk kesimlerinin hizmetine de açılmış olmaktadır. Tek parti döneminin seçkin, halkı, köylüyü küçük gören tavrını hatırlayanlar için bu yaşananlar adeta bir devrim niteliğinde idi²¹⁹.

DP iktidarı ile yaşanan önemli bir fiili rahatlama da, devlet-halk ilişkisine ilişkin yaşanmıştır. 1950 öncesi dönemde vali, kaymakam, nahiye müdürü,

²¹⁹ ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, C. II, s. 47.

jandarma²²⁰ denince halktan reflektif olarak yansıyan ilk tepki, korku, endişe ve çekingenlikti. Kısaca halk, devlete, bu kamusal güç mercileri cephesinden “kendisinden korkulması gerekli devasa bir yapılanma” olarak bakmakta idi. DP iktidarı döneminde bu bakış açısının önemli ölçüde değiştiği görülmüştür²²¹. Bu şekilde, önceki dönemde ağır baskılara maruz kalan kesimlerin çoğunluğunu teşkil ettiği siyasi çoğunluk, parlamentoya yansıyan iradesi yolu ile ülkenin mukadderatına hâkim olma vasfına erişmiş olmaktadır. Türk Halkı, elitist anlayışı yıkarcasına demokrasi ile uyumlu bir şekilde, bütün kesimleri ile bütünlük içerisinde önem kazanarak, demokratik rejimle birlikte kendi kaderinin değişmekte olduğunu fark etmiştir²²².

CHP’de halka karşı ciddi manada bir güven zafiyeti söz konusu olduğu halde²²³, DP sürekli halkın iradesine, milli iradeye vurgu yapmaktaydı. DP sürekli halka dayanmak gerektiği vurgusunu yaparken, CHP’nin halk algısı “cahil halkın DP tarafından kandırıldığı”²²⁴ yönündeydi. Dolayısıyla DP’nin siyasi söyleminde halkı yücelten ve ona üstün değer atfetmeyi vadeden bir retorik hâkimdi. Menderes bir röportajında Kemalist elite karşı reformların gerçek muhafızının Türk Milleti olduğunu ilan etmiştir²²⁵. Yine sık sık halkın aslında muhalefetin öngördüğü gibi cahil ve gerici olmadığı ifade edilmiştir²²⁶. Kısaca DP’nin halk merkezli vurgulu politika ve söylemleri ile fiilen yaşadıkları bütünlük içerisinde göz önünde bulunduran geniş halk kesimleri, kendilerinin etkili demokratik bir unsur olarak kıymet kazandıkları yönünde bir inanca sahip olmuşlardır.

²²⁰ 1946 yazında Ankara ve ilçelerine bağlı köylerde yaptığım gezilerden birinde, Bâlâ’nın bir köyünde köy odasında oturuyoruz. Jandarma çavuşu da yanımızda. Köylü bize, biz onlara sessizce bakıyoruz. Çavuş, “Konuşun, diyor, ne derdiniz varsa söyleyin, işte beyler sizi dinlemeğe gelmişler”.

Çavuşun dudaklarında ince, küçültücü, alay eden bir gülümseme. Elindeki kırbaçla dizlerine hafif hafif vuruyor.

Orta yaşlı bir köylü başını hafif hafif salladı:

“Doğru söylersin çavuş. Fakat beyler gidince şu kırbaçı sırtımızda şaklatacaksın”.

Yine susuyorlar. Biraz sonra bir başka köylü, “Ne diyelim beyler, her şeyin bir vadesi var. Bu günlerin vadesi geldi galiba!”. Samet AĞAOĞLU, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir soru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 7.

²²¹ ÇAHA, *age.*, s. 126–127.

²²² BURÇAK, *Türkiye’de Millî İradenin Zaferi*, s. 252.

²²³ CHP Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı, muhaliflerin hızla demokrasiyi gerçekleştirmek istediklerini, oysaki memleket şartlarının buna elverişli olmadığını, özellikle doğudaki halk çoğunluğunun okur-yazar olmadığını, buralarda halkın serbest bırakılması halinde oyların *Kasketli Hasolar ile Memolar’a* verileceğini söylemiştir. GOLOĞLU, *age.*, s. 250.

²²⁴ Bayar’a göre, “millet aldatılmıştır” diyerek iki aylık DP hükümetine karşı hücumu geçmek, insafın ölçülerine kolay sığılacak bir davranış değildir. BAYAR, *age.*, s. 155.

²²⁵ AHMAD, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 365.

²²⁶ *Ibid.*, s. 367.

CHP iktidarı zamanında Halka yönelik üç büyük sıkıntı ve baskı kaynağının kalkması ile Demokrasiye geçişle sağlanan kazanımlar daha da anlamlı hale gelmiştir. Bu sıkıntı ve baskı kaynakları şunlardır: (1) Otoriter laiklik temelli din ve vicdan hürriyetine yönelik baskıcı uygulamalar; (2) jandarma vb kamusal güç kaynaklı baskılar; (3) başta ağır vergiler olmak üzere mali baskılar ve sefalet düzeyinde fakirlik.

Din ve vicdan hürriyeti alanında yaşanan gelişmelerle, laiklik, en azından geniş halk kesimleri üzerinde ağır baskı aracı olmaktan çıkarılmış; daha ılımlı bir laiklik anlayışı benimsenmiş; CHP'nin baskıcı laiklik uygulamalarından adeta bunalan halk, yeni dönemde rahat bir nefes almıştır. Her ne kadar bu tür hukuki ve fiili gelişmeler, bazılarınca "DP iktidarı gerçi, şeriatçı akımları serbest bırakmadılar ama seçmene hoş görünmek kaygısıyla, Atatürk'ün laiklik anlayışını epey sulandırdılar²²⁷; bu şekilde dindar kesimin beklentilerine karşılık vermeye çalıştılar" şeklinde değerlendirmişlerse de, esasen bu uygulamalar, laikliğin liberal anlayışa uygun bir şekilde²²⁸ ılımlılaştırılması anlamına gelmektedir.

Halkta ikinci hissedilir rahatlama sağlayan iyileşme de başta jandarma olmak üzere kamusal güçlerin halk üzerinde baskı aracı olmaktan çıkarılmış olmasıdır. Jandarma ve diğer kamusal güçlerin baskı ve dışlamasını derinden hisseden kesimler için bu iyileşmenin tarifi mümkün değildir. Bu iyileşmenin demokratikleşme açısından da bir sonucu vardır. Demokrasilerde hür ve serbest olmayan, baskı altında olan kişilerin sistem içerisinde belirleyici ve etken unsur olabilmeleri mümkün değildir. Bu serbest ortamı, halkın sistem içerisindeki etkililiği açısından da olumlu yönde işlev görmüştür.

Geniş halk kesimlerine yönelik demokratik rahatlama, bazı ekonomik iyileşmelerle tamamlanarak, halk, daha önce yaşamış olduğu ekonomik sıkıntı ve sefaletten kısmen de olsa kurtulmuştur. Çoğu insanlar ilk defa bu dönemde bazı teknolojik ve ekonomik yeniliklerle, imkânlarla, gelişmelerle, kısaca çağdaş medeniyetin bazı nimetleri ile tanışmış; bazı kamusal hizmetler ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaştırılmıştır. Bu, demokratik iyileşmelerin ekonomik refah ile tamamlanması anlamına gelmektedir. Rahatlama sağlayan bazı gelişmeler ise şunlardır: Askerlik süresi kısaltıldı; genel af çıkarıldı; Türklerin yurt dışına çıkabilmeleri ve eski Türk vatandaşlarının Türkiye içerisinde seyahat edebilmeleri kolaylaştırıldı²²⁹.

²²⁷ Cem EROĞUL, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der.: İrvin Cemil SCHİCK & E. Ahmet TONAK), Belge y., İstanbul, 1992, s. 121.

²²⁸ KARPAT, *age.*, s. 329.

²²⁹ *Ibid.*, s. 329-330.

Demokratikleşme Zemininde Yaşanan Sorunlar ve Tarihi Kökleri

Demokrasiyi bayraklaştırarak en etkili bir şekilde Türk siyasi hayatına dâhil ederek onunla özdeşleşen, parti tüzüğüne, üyelik şartlarından birisi olarak “demokratik ilkelere aykırı bulunan ideolojilere saplanmış olmamak” ifadesini koyan, geniş halk kesimlerinde demokrasinin tatbik edilmesi halinde Türkiye’nin bütün meselelerinin çözüme kavuşacağı inancının yerleşmesini sağlayan, muhalefet döneminde Anayasaya aykırı ve anti-demokratik kanunlardan sürekli şikâyet eden DP, iktidarının ilk yıllarında bazı alanlarda demokratikleşme yönünde iyileştirmeler yapmış olmakla beraber, anti-demokratik kanunların birçoğuna hiç dokunmadığı gibi, bir de iktidarının ilk günlerinde önemli ölçüde iyileştirmeler yapmış olduğu basın kanunu da dâhil olmak üzere çok sayıda yeni baskıcı kanunları çıkarma yoluna gitmiştir. Bütün bu kanuni düzenleme ve tatbikatlar sebebiyle, çoğu kişiler, 1950-1960 arası dönemi, demokrasiden geri dönüş²³⁰, demokrasinin yok edilmesi çabası²³¹, muhalefetin, iktidar partisi tarafından, gayrı meşru tutumlarla vurularak tasfiye edilmek istenmesi²³², Anayasaya aykırı kanunlar çıkarılarak muhalefetin seçimlerde etkili olamayacak şekilde sindirilmeye çalışılması²³³, iktidarı bırakmamak için her türlü tedbirin alınması çabası²³⁴, “muhalefet tanımaz hareket” sergilenmesi²³⁵, tek parti zihniyetini yeniden canlandırma çabası²³⁶, DP’nin diktatörlüğe yönelmesi²³⁷, çoğunluk istibdadı²³⁸, normal parlamenter rejimi resmen tasfiye²³⁹, despotik bir devlet yapısına ulaşma çabası²⁴⁰, demokrasie karşı iktidar darbesi²⁴¹, TBMM’nin, hükümetin ve DP’nin meşruiyetini kaybettiği²⁴², söz, yazı, toplanma, gösteri vs. gibi klasik hak ve hürriyetleri asgari bir hadde indirmek ve iktidara seçenек olabilecek muhalif siyasi örgütlenmeleri tasfiye etmek suretiyle muhalefet hakkı bertaraf edilerek ona hayat hakkının tanınmaması²⁴³, keyfi rejimi devam ettirebilmek için Atatürk dev-

²³⁰ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 131, 133.

²³¹ *İbid.*, s. 121-122.

²³² EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 62-63, 75, 155, 166.

²³³ ALDIKAÇTI, *age.*, s. 123.

²³⁴ *İbid.*, s. 114, 123; YARSUVAT, *age.*, s. 94; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 140.

²³⁵ ALBAYRAK, *age.*, s. 527.

²³⁶ *İbid.*, s. 535; ALDIKAÇTI, *age.*, s. 123.

²³⁷ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 156; BİBEROĞLU, *age.*, s. 77; LEWIS, *age.*, s. 39.

²³⁸ TANÖR, *age.*, s. 268; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 76, 120, 131, 144.

²³⁹ *İbid.*, s. 165, 166.

²⁴⁰ ÇAVDAR, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, C. II, s. 81.

²⁴¹ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 166.

²⁴² BİBEROĞLU, *age.*, s. 36; ALDIKAÇTI, *age.*, s. 123; ÇAVDAR, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, C. II, s. 90; ; BURÇAK, *Türkiye’de Milli İradenin Zaferi*, s. 52; Mümtaz SOYSAL, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 7. B., Gerçek y., İstanbul, 1987, s. 65.

²⁴³ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 166.

rimlerinin özüne dokunan ödünlerin verilmesi, doğrudan doğruya devrimler aleyhine tutumların izlenmesi²⁴⁴ olarak değerlendirilmiştir. Peki, bütün bu durumlar doğru mudur; bu ve benzeri yaşananlar sadece bu döneme mi özgüdür; bu yöndeki yönelimlerin anayasal ve tarihi temelleri nelerdir? Bütün bu soruların tatmin edici şekilde cevabının bulunması, 1950-1960 arası dönemin daha isabetli bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından önemlidir.

1924 Anayasası döneminde gerek tek partili hayata ilişkin fiili durumun ortaya çıkmasının, gerekse DP iktidarı döneminde muhalif kesimlerin siyasi etkinlik alanının daraltılmasının temel sebeplerinin başında, ülkemizde o tarihlerde henüz demokrasi kültürü ve geleneğinin mevcut olmaması; bütün bu anti-demokratik uygulamaların, tarihi kökleri de bulunan yıkıcı iktidar-muhalefet ilişkileri²⁴⁵ ile beslenmesi gelmektedir. İktidar-muhalefet arasındaki sert çatışma ve iktidarın muhalefetin alanını alabildiğine daraltması sadece 1950-1960 arası döneme özgü değildir. İktidar-muhalefet arası yıkıcı boyuttaki çekişmeler ve uzlaşmaz zıtlıklar, İkinci meşrutiyet döneminde yaşanan ittihat-tilaf çekişmesinden bu yana sürüp gelmiştir²⁴⁶. Hatta yıkıcı iktidar-muhalefet ilişkileri, bazı yönleri itibariyle günümüz Türkiye'sinde de devam etmektedir. İttihat Terakkinin İkinci Meşrutiyet döneminin genişçe bir tarih aralığında siyasi hayata tam egemen olduğu dönemde muhalefetin siyasi alanını tamamen yok etmesi; yine İkinci Meşrutiyet dönemi içerisinde gerçekleştirilen bir iktidar değişikliğinde benzer bir durumun İttihat ve Terakki'ye karşı gerçekleştirilmiş olması; bütün bunlar yapılırken askeri kesimin etken unsur olarak yer alması, bu yolla iktidar ya da muhalefetin tasfiye edilmesi çabalarının sergilenmesi²⁴⁷; Cumhuriyetin ilk yıllarında, önce Terakkiperver Cumhuriyet

²⁴⁴ ALDIKAÇTI, *age.*, s. 123.

²⁴⁵ ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, C. II, s. 48.

²⁴⁶ *Ibid.*, s. 48-49.

²⁴⁷ İkinci Meşrutiyet döneminde en önemli sorun ordu-siyaset bağlantısıdır. II. Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki (İT) askerlerle iç içe idi. İttihatçılara karşı oluşan muhalefet de kısa bir süre iktidara geçince, kendi paşalarını arama girişimlerinde bulunmuştur. İT'nin rakipsiz egemenliğini ilan ettiği 1913-1918 arası dönemde siyasi alanda asker siyaset ayrılığından söz edebilmek mümkün değildir. Trablusgarp Savaşı ve Rumeli'deki ayaklanmalar hem hükümeti hem de onun siyasi dayanağı olan İT'yi yıpratmıştı. Kısa zamanda huzursuzluk öyle dereceye geldi ki, İttihatçıların baş dayanağı olan Ordu içinde bile bir muhalefet hareketi baş gösterdi. "Halaskâr (Kurtarıcı) Zabitan" adındaki bir askeri grup, hükümetin çekilmesi, sorumsuz hiçbir kuvvetin hükümet işlerine karışmaması, ordunun siyasetten uzaklaştırılması, âdil ve dürüst yeni seçimlerin yapılması talepleri ile ortaya çıktı. Sait Paşa Hükümeti, İT'ye muhalif bir hareket olarak ortaya çıkan ve asker menşeli bir gruplaşma olan Halaskâr Grubunun baskıları karşısında Meclisten güvenoyu almasının üzerinden ancak 24 saat geçtikten sonra çekilmek zorunda kalmıştır (16.07.1912). Halaskâr Grubunun baskısı neticesinde Sait Paşa Hükümetinin çekilmesi üzerine kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi, hem İT karşıtı bir kabine, hem de çoğunluğu İttihatçıların teşkil ettiği Meb'usan Meclisi'ndeki çoğunluktan farklı idi. Bu şekilde İttihatçı Meclis çoğunluğu muhalefete düşmüştü. Halaskâr grubu, daha sonra Meb'usan Meclisi'nin

Fırkası'nın²⁴⁸, sonra da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın²⁴⁹ ortadan kaldırılması, 1945-1950 arasında iktidar partisinin muhalefete karşı aşırı baskıcı politika-

dağılması üzerinde de etkili olmuştur. Halaskâr Grubu, Meb'usan Meclisi'ne yönelik şu tehditte bulunmuştur: "Ya Meclis fesholunur, ya da 48 saat sonra vatan görevini yerine getiririz". Daha sonra Kanun-i Esasi'nin bir boşluğundan faydalanılarak Meb'usan Meclisi feshedildi. Bu şekilde İT'nin önce hükümet ayağı kesildi, daha sonra da üyelerinin çoğunluğu İttihatçı olan Meclis dağıtıldı (4 Temmuz 1912). Bir yandan Meclisin güvenini almış bir kabinenin çekilmek zorunda kalması, diğer yandan Halaskâr Grubunun baskıları neticesinde Meb'usan Meclisinin fesholunması İkinci Meşrutiyet döneminde kamuoyu ve asker baskısının eriştiği boyutları göstermektedir. Tank Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C I, 2. B., Hürriyet Vakfı y., İstanbul, 1988, s. 323-333; *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C III, 1. B., Hürriyet Vakfı y., İstanbul, 1989, s. 168, 240, 241, 251-254, 258; TANÖR, *age.*, s. 154, 157-158.

Balkan Savaşında alınan kötü sonuçlar üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi istifaya zorlandı, onun yerine kurulan Kamil Paşa hükümeti, İT'ye yönelik yok edici bir çaba içerisine girişti. Bu hükümet zamanında İT Merkezleri arandı ve kapatıldı; bunu öteki baskılar izledi; bazı fırka üyeleri takip edildi, bazıları hapse atıldı, bazıları da geçici olarak tutuklandı. Tutuklanmayan ittihatçılar kurtuluşu ülke dışına kaçmakta ya da saklanmakta buldu. İT'ye yönelik o kadar yoğun bir baskı tatbik edilmiştir ki, Kamil Paşa, İT'nin artık yok olduğu kanaatine varmıştır. Bu sert baskılar karşısında köşeye iyice sıkışmış olan İT mensupları, açık muhalefet imkânı bulamayınca, artık fiili yolla iktidarı elde etme yolunu tercih etmiştir. Nitekim beklenen an gelmiş, bozgun ortamının yarattığı havadan da yararlanılarak, Talat ve Enver Beylerin düzenledikleri "Bab-ı Âli Baskını" (23.01.1913) neticesinde Kamil Paşa hükümeti istifa ettirilerek devrilmiştir. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C III, s. 48, 422-424; TANÖR, *age.*, s. 155.

Mahmut Şevket Paşa'nın muhaliflerince düzenlenen bir suikast ile öldürülmesinden (11.06.1913) sonra, Sait Halim Paşa Hükümeti kuruldu. Bu kabinenin kurulması üzerine, İT muhalefeti tamamen tasfiye ederek Osmanlı siyasi hayatının tek belirleyici aktörü haline gelmiştir. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C III, s. 428-430; TANÖR, *age.*, s. 155.

İT'nin, Bab-ı Âli Baskını ve Mahmut Şevket Paşa'nın suikast neticesinde öldürülmesinden sonra tek parti rejimini tesis etmesi, bir Anayasa değişikliği ile değil, fiili bir olgu olarak gerçekleşmiştir. İT'nin bundan sonraki siyasetinin Anayasa hukuku açısından iki önemli sonucu olacaktır. (1) Parlamento çoğunluğunun her şeye yetkin (kâdir) olduğu tezini dayatmış ve uygulamıştır. Bu, anti-demokratik işlemlerin parlamento iradesi biçimine sokularak hukukileştirilmesi demektir. (2) İT iktidarı ele geçirdikten sonra, bu mevzii bir daha başkaları tarafından alınamayacak biçimde tahkim etmiş, adeta geçilemez bir "kale" haline getirmiştir. Bunun, siyasi hayatta serbestçe yarışma ve açık iktidar ilkelerine nasıl ters düştüğü ortadadır. TANÖR, *age.*, s. 159; Tank Zafer TUNAYA, *Hürriyetin İlanı*, 2. B., Arba y., İstanbul, 1996, s. 81.

II. Meşrutiyet döneminde Birinci Kamil Paşa Kabinesi dışında hiçbir hükümet Meclis tarafından düşürülmemiş; hükümet, genellikle Meclis dışı tertiplerle çekilmek zorunda bırakılmıştır. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C III, s. 46. 1908-1918 arası dönemde, kısa süreli dönem hariç (16.07.1912-23.01.1913) yaklaşık 9 sene İT'nin hâkimiyeti ve fiili baskısı altında geçmiştir. 1908-1913 arası, kısa süreli Hürriyet ve İtilaf Fırkası muhalefeti dönemi hariç, zayıf partilerin muhalefet ettiği dönemdir. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, s. 13; KÜÇÜK, *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar*, s. 91. 1913-1918 arası dönemde İT dışında hiç bir parti mevcut olmadığından, hukuken ve nazarı olarak çok partili rejime uygun bir hukukî ortam mevcut ise de, fiilî bir tek parti dönemi ortaya çıkmıştır. TUNAYA, *Hürriyetin İlanı*, s. 11; *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*, s. 752. Bu tek partililiği doğuran fiilî sebep, İT'nin kendinden başkasına hayat hakkı tanımayan baskıcı tutumudur. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, s. 252, 268;

²⁴⁸ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) İkinci TBMM döneminde, 17.11.1924 günü kuruldu. Hükümet, Takrir-i Sükûn Kanununun verdiği yetkiye dayanarak, Şark ve Ankara İstiklal Mahkemeleri'nin kararlarına da atuf yapmak suretiyle, 03.06.1925 tarihinde TCF'nin bütün merkez

lar tatbik etmesi²⁵⁰, DP döneminde yaşananlara benzer, hatta daha aşırı uygulamaların Türkiye'nin yakın geçmişinde yaygın bir şekilde mevcut olduğunu göstermektedir.

İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Yaşanan Temel Sorunlar

1950-1960 arası dönem, iktidar ve muhalefet partileri açısından ciddi manada sorunlu olmuştur. Bu dönemde bir yandan iktidar partisi giderek artan oranda baskıcı düzenleme ve uygulamalara giderken, bunları sebepsiz yere keyfi olarak yaptığını söyleyebilmek mümkün değildir. Diğer yandan baskıcı uygulamalara dayanak gösterilen gerekçelerin birçoğunun da günümüzde soğukkanlı bir şekilde değerlendirildiğinde, yeterince ikna edici haklı gerekçeler olmadıkları anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle çok rahatlıkla yarışmacı temelli siyasi ifade hürriyeti içerisinde değerlendirilebilecek birçok vakada kişilerin yaptırımı maruz kaldıkları görülmektedir. Bu dönemdeki baskıcı uygulamaların bir kısmının belki de hükümetle doğrudan ilişkilendirilmesi mümkün olmayacak şekilde bazı bürokratik uygulamalar şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun en açık misalini bazı yargısal uygulamalar teşkil etmektedir. Bu döneme ilişkin demokratik zeminde iktidarı ve muhalefeti birlikte içerecek şekilde yaşanan sorunlu alanlar şu şekilde sıralanabilir.

DP-Bürokrasi İlişkileri Zemininde Yaşanan Sorunlar

Devlet iktidarının bir siyasi bir de bürokrasi yönü mevcuttur. 1950 seçimlerinde ezici bir çoğunluk elde eden DP, siyasi yönden iktidar olmuş; yani seçimlerden büyük bir zaferle çıkmış, parlamentoda ezici bir çoğunluk elde etmiş, Başbakanlığa ve Çankaya Köşküne DP'liler getirilmişti. Kısaca siyasi iktidar resmen DP'ye intikal etmişti. Eroğul'a göre, nihayetinde bu iktidar devri bir şekilden ibaretti. 27 yıllık CHP iktidarının biçimlendirdiği bütün devlet güçleri, başta bürokrasi ve ordu olmak üzere, yeni iktidara tamamen yabancıydı. O zamana kadar bir bakıma halka karşı baskı aracı olarak kulla-

ve şubelerinin kapatılmasına karar vermiştir. KABASAKAL, *age.*, s. 115-116; KÜÇÜK, *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar*, s. 98.

²⁴⁹ Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Mustafa Kemal'in talebiyle Fethi Okyar tarafından 12.07.1930 günü kuruldu. SCF'nin, kendisine biçilen büyüklük, kimlik ve rolden çıkmaya başlaması üzerine, CHP'den SCF'na karşı, "bu partinin rejimi tehdit ettiği, partinin tabanın gerici-lerin eline geçtiği" yönünde eleştiriler yoğunlaşmaya başladı. Mustafa Kemal'in CHP lehine tavır ortaya koyması üzerine, onunla muhalif kalmayı arzu etmeyen Fethi Bey, SCF'nun feshine karar verdi. ALDIKAÇTI, *age.*, s. 103; Tefik ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1939-1950*, C. I, 1. B., İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 292-293; KARPAT, *age.*, s. 74; KABASAKAL, *age.*, s. 124; TEZİÇ, *age.*, s. 249; KÜÇÜK, *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar*, s. 99.

²⁵⁰ ALBAYRAK, *age.*, s. 76-148; KÜÇÜK, *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar*, s. 105-106; ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1939-1950*, C. I, s. 393-409 GOLOĞLU, *age.*, s. 41-308; KARPAT, *age.*, s. 132-147; EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 9-51.

nılmış bu muazzam güçlerin, halkın gönderdiği yeni adamlara karşı nasıl bir tavır takınacakları meçhuldü. Yapılmış olan bütün törenlere rağmen, iktidarın anahtarları halen CHP'nin elindeydi. Oysa bu partinin, demokrasi denemesine girişirken böyle bir yenilgi ihtimalini samimi olarak hiçbir zaman düşünmediği biliniyordu. Denemenin kendisi için fiyasko ile bitmesine tahammül edemeyip, elindeki devlet gücünü kullanarak yeniden iktidarı almaya kalkışması daima mümkündü. Biçimsel iktidar, ancak devlet mekanizmasına fiilen egemen olabildiği ölçüde gerçek iktidar haline gelecekti. DP'nin karşısına dikilen ilk korkulu geçit budur²⁵¹.

Burada meselenin iki vechesi bulunmaktadır. (1) DP'de bürokrasiye yönelik bir güvensizlik ve korku mevcut idi. DP'li yöneticiler, kendilerini rejim ile bütünleşik gören CHP ile onun döneminden kalan, onunla yakın geçmişte kader birliği etmiş olan, onun zihniyeti ile hayat bulan, bu parti ile hemfikir olarak fiili bir koalisyon oluşturan bürokrasi tarafından meşru sayılmadıkları yönündeki kuşkuyu sürekli içlerinde hissediyorlardı. DP'liler özellikle İsmet Paşaya sadakatlerinden kuşku duymadıkları silahlı bürokrasiden tedirginlik duymaktaydı²⁵². (2) Bir de CHP ve bürokrasi kesiminden DP'ye yönelik bir güven zaafiyeti söz konusu idi. CHP ve bürokrasi kesiminde, DP iktidarının geçici bir olgu olduğu, çok yakın bir gelecekte CHP'nin tekrardan iktidara geleceği, bu iktidarın büyük oranda bir şekilden ibaret olduğu yönünde bir inanç hâkimdi²⁵³. Bu korku sebebiyle, DP, bu kesime karşı reflektif olarak aşırı tepkisel bir politika izlemeye yönelmiştir.

CHP-bürokrasi ittifaklı korku hali, DP'de şu endişeyi beraberinde getirmişti: "Acaba çok partili hayat ve demokrasiye geçiş denemesi esnasında kaybetmeyeceğine kesin kes inanan, fiiliyatta da bu denemenin kendisi aleyhine fiyasko ile sonuçlanmasına karşı aşırı derecede tahammülsüz olan CHP, seçimle iktidara gelebilme ümidini yitirerek, kendisi ile bütünleşik gördüğü bürokrasinin gücünden faydalanarak, seçim dışı yollarla iktidarı ele geçirmek isteyebilir mi"? DP bu durumu ciddi manada mümkün ve muhtemel görmekte idi²⁵⁴. Bürokrasiye karşı duyulan güvensizlik ve korkunun bir benzeri, aydın kesimine karşı da söz konusu idi. Bu korkunun kaynağı, bu iki kesimin

²⁵¹ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 55.

²⁵² Feroz AHMAD, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev.: Yavuz ALOGAN), Kaynak y., İstanbul, 2002, s. 134.

²⁵³ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 55. Menderes, "DP'nin iktidarı ele aldığı, fakat idareyi ele alamadığı, CHP'nin elemanları ile iş gördüğü" şeklindeki yaygın kanaati bilerek, bunun böyle olmayacağı üzerinde vurgu yapmak ihtiyacını hissetmiştir. Fakat Menderes'in bu söylemine rağmen, DP'nin bürokrasinin bütün alt yapısını değiştirebilecek kadar yeterli bir bürokratik tabana sahip olmadığı sürekli belirtilmiştir. ALBAYRAK, *age.*, s. 192-194.

²⁵⁴ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 55.

muhalefetle işbirliği içinde olmalarıdır. Bayar'a göre Muhalefetin ordu ve aydın gibi iki ortağı vardı²⁵⁵. CHP'nin ordu, basın ve üniversiteler gibi güçleri arkasında bulundurması, geniş halk kitlesinin desteğine sahip olan DP'yi öfkelenmiştir²⁵⁶. DP'li yöneticiler, şekilden ibaret siyasi iktidarın, maddi içeriğe bürünerek gerçek iktidara dönüşebilmesi için, başta bürokrasi olmak üzere devlet mekanizmalarına fiilen hâkim olmaları gerektiğine inanmakta idiler. DP hükümeti ve TBMM çoğunluğu-bürokrasi arasındaki gerilimlerin arka planında bu fikri ön-kabuller yatmaktadır.

Bu tedirginliğin DP politikaları açısından iki tür neticesi ortaya çıkmıştır. (1) Başta üniversite öğretim üyeleri ve yargı bürokrasisi olmak üzere bu kesime yönelik güvence zayıflatıcı kanuni düzenlemeler getirilmiştir. (2) Geniş kırsal kesimlerde ciddi manada rahatlamalara vesile olan ekonomik politikarlardan memurlarla subaylar nemalandırılmamıştır. Bu durum, tabii olarak aydınları, orduyu ve bürokrasiyi ciddi manada rahatsız etmiştir²⁵⁷.

DP açısından bir diğer korku kaynağı da CHP'nin malvarlığı idi. Kendisinin halkın desteği ile iktidara geldiğini ve o destekle iktidarda kaldığını düşünen DP, CHP'nin mali gücüne istinat ederek, halkın desteği harici yollarla iktidara gelmesinden korktuğu; en azından bu yönde bir algının olduğu sezilmektedir. Bunu, Menderes'in, CHP'nin mallarının hazineye aktarılması hakkındaki kanun ile alakalı konuşmasında sezinlemek mümkündür. Menderes, CHP'nin Trakya gezisi üzerine şunları söylemiştir: "Ne pahasına olursa olsun, İsmet İnönü ve Halk Partisi memlekette bir kıyam hazırlamak için kati karar halindedir. Ve bunun ilk teşebbüsleri İzmir'de başlamak üzere, ilk adımlar atılmıştır. O gün o tarihte manzara böyle görünüyor. O zaman Halk Partisi'nin elindeki mallar böyle bir kıyamın silah ve cephanesi olarak kullanılacak kuvvetlerdi"²⁵⁸. Menderes'e göre bu para meselesi şu bakımdan önemlidir. "Mesela en basit mevzular için yüz bin, iki yüz bin, üç yüz bin lira para göndermektedirler. Ve para ile ihtilal yoluna gitmişlerdir"²⁵⁹. DP, CHP'nin bu mali noktadan güçlü hali ile ihtilalci bir tutum sergilediğine inanmaktadır²⁶⁰. DP'yi CHP'nin malvarlığına el koyma kanununu çıkarmaya iten bir diğer saik de, "mali noktadan CHP ile DP arasında derin bir uçurumun olması, bu uçuruma sebep olan malvarlığının kaynağının meşru olması, bunların halkın malı iken haksız iktisap yolu ile bu partiye ait kılınma-

²⁵⁵ BAYAR, *age.*, s. 169.

²⁵⁶ Serap YAZICI, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Yetkin y., Ankara, 1997, s. 62.

²⁵⁷ ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 102.

²⁵⁸ DP Meclis Grubu Müzakere Zabıtları, Devre IX, C. 101, 30.06.1953, s. 75-78.

²⁵⁹ DP Meclis Grubu Müzakere Zabıtları, Devre IX, C. 107, 17.11.1953, s. 31-39.

²⁶⁰ ALBAYRAK, *age.*, s. 214.

sı²⁶¹ konusunda var olan inanç ve DP tarafından daha önceleri yapılan bazı harcamaların CHP tarafından hesap sorma vesilesi yapılmış olması" oluşturmaktadır²⁶². Tek partili hayattan, önce çok partili, sonra da demokrasiye geçiş bir takım sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Demokratik hayatta salt üye desteği ile ayakta durmaya çalışan partilere karşı, tek parti döneminde kamu bütçesinden alabildiğine beslenmiş olması, devlet bürokrasisi ile tam bir bütünleşme içerisinde olarak devasa bir yapıya bürünen CHP lehine aşırıya varan derecede dengesizliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İşte bu dengesizliğin giderilmesi bir demokraside nasıl sağlanacaktır; bu dengesizlik ortamında eşit şartlarda bir siyasi mücadele mümkün olabilecek midir? Bütün bunlar cevaplanması gereken sorulardır. Nitekim DP'nin de, söz konusu kanunla CHP ile diğer partiler arasında denge kurayım derken kantarın topunu kaçırmak bazı istisnalar hariç, bütün malvarlığını hazineye aktarma yoluna gitmiştir. Bir tarafın ifratının, diğer tarafın tefrit politikası ile karşılandığı görülmektedir.

DP'nin Mili Egemenlik Vurgulu Demokrasi Anlayışı

DP'nin, CHP ile olan siyasi mücadelede üzerinde vurgu yaptığı en etkili kavramların başında "milli irade/milli egemenlik" gelmektedir. "Halkı aldatılmışlar" olarak niteleyen CHP merkezli siyasi elit karşısındaki kesimlerin bir bütün olarak algılanmasıyla paralel bir gelişme neticesinde, DP'nin tüm milleti temsil eder hale geldiği görülmektedir. Başbakan Menderes, 29.05.1950 günü TBMM'de şunları söylemiştir: "Tarihimizde ilk defadır ki, yüksek heyetimiz 'milli irade'nin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim bir mevkie gelmiş bulunuyor"²⁶³. Menderes, bir diğer konuşmasında, memleketimizde ilk kez halkoyu ile iktidara gelen bir hükümetin yapamayacağı hiçbir şeyin olmadığını²⁶⁴ söylemiştir. DP'li İhsan yurdoğlu da, "Bütün

²⁶¹ Samet Ağaoğlu'na göre, "Teklif ettiğimiz kanun tasarısı CHP'nin mevcut emlakine topyekün el koymak, haksız iktisap olduğu için tamamını elinden almaktır. ... haksız iktisabı üzerine almış, haksız tasarruflarla haksız mal elde etmiş olan bir siyasi teşekkülün felcine dâhi müncer olsa, hakkın yerine getirilmesi icap eder. *DP Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, Devre IX, C. 110, 08.12.1953, s. 5-6.

²⁶² Menderes bu konuda şunları söylemiştir: "Mücadelemiz müsavi şartlarda cereyan etmiyor. Beş on jip almaya karar verdik, bizden hesap sormağa kalkıştılar. Bizden hesap soranlardan biz de ellerinde ne varsa toptan onların hesabını sormak mevkiindeyiz. *DP Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, Devre IX, C. 107, 17.11.1953, s. 31-39.

²⁶³ *TBMM Tutanağı D.*, IX, C. 1; 29 Mayıs 1950, s. 26-30.

²⁶⁴ ALBAYRAK, *age.*, s. 192.

milleti etrafına toplayan DP'nin davasının bir parti davası değil; bütün Türk Milletinin müşterek hürriyet ve kurtuluş davası" olduğunu söylemiştir²⁶⁵.

DP'de milli iradeye yapılan vurgu o düzeyde idi ki, bu parti, muhalefetten basına, aydınlardan asker ve sivil bürokratlara kadar hemen her kesime karşı hep "halktan aldıkları onay üzerine" vurgusu yapmakta; izlemiş oldukları politikalar akabinde seçimlerden zaferler kazanarak çıkmalarını, halkın parti olarak izlemiş oldukları siyaseti onayladığı şeklinde yorumlamakta; bunların doğrudan bir neticesi olarak halkın onay verdiğini düşündükleri bu politikaları ısrarla sürdürmekte idi. Bütün bu söylenenlerden anlaşıldığı kadarıyla, DP'li yöneticilerin, kendi partilerinin milli iradeyi temsil ettiğine inandıkları; partinin, izlediği politikaları meşru bir zemine oturtmak için bu kavrama sürekli başvurduğu bir savunma mekanizması haline getirdiği; 1950 sonrası dönemde demokrasinin büyük oranda seçimlerle eşitlendiği, milli irade kavramının büyük oranda Meclisteki çoğunluğun iradesine indirildiği görülmektedir. Milli irade vurgusu sadece DP'ye özgü bir durum değildir. Nitekim CHP de, kendi iktidarı döneminde, DP muhalefetine karşı, CHP oyları ile sağlanan TBMM çoğunluğunun kararlarını, milli egemenlik ilkesine dayandırmış, bu ilkenin meşrulaştırıcı fonksiyonunun arkasına sığınmaya çalışmıştır²⁶⁶.

DP'nin milli iradeye bu ölçüde vurgu yapmasının iki veçhesinin olduğu söylenebilir: (1) DP, CHP'nin daha önce istimal ettiği bir silahı bu kez de kendisi CHP'ye karşı kullanmaktadır. (2) Anayasada milli egemenlik-milli irade-TBMM bütünleşmesi; egemenliğin mutlak manada genel seçimlerle teşekkül eden TBMM'de temerküz etmiş olması, bu söylemin kullanılabilirliğini bir ölçüde mümkün ve de Anayasal zeminde meşru hale getirmektedir. En azından bu partilerin, Anayasada yer alan "milli egemenliği kutsama" düzeyindeki vurgudan, bu yolla yararlanmak istedikleri söylenebilir.

Milli irade/milli egemenlik söyleminde popülizm kokusunun bulunduğu; bu söylemin meşrulaştırıcılığından hareketle siyasetin belli kesimler aleyhine daraltıldığı bir vakıdır. Bu söylemin "milli egemenlik fetişizmi"ne varan boyutunun bulunduğu da doğrudur. Kısaca bu söylemle özdeşleşen demokrasi, esasen "sınırlı bir demokrasi"dir. Dahası DP'nin ilk yıllarında demokrasinin sınırlarının biraz daha geniş olduğu; iktidar ile başta muhalefet partileri olmak üzere çeşitli kesimler arasında yaşanan gerilim politikalarının

²⁶⁵ Sinan YILDIRMAZ, *The Mass Mobilization in the Elections of the Democrat Party Period*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s. 167.

²⁶⁶ AĞAOĞLU, *age.*, s. 60.

bir neticesi olarak 1960 yılına yaklaşıldıkça demokrasinin sınırlarının gittikçe daraldığı da görülmektedir.

DP iktidarı zamanında yapılan baskıcı kanunlar ve uygulamalar dikkate alındığında, bütün bu yapılanlar neticesinde bazılarının iddia ettikleri²⁶⁷ gibi demokrasi tamamen ortadan kalkmış mıdır; DP hükümetine yöneltilen “totaliter rejim” suçlaması ne kadar doğrudur?

Ben bu değerlendirmelerin çok katı olduğuna kanaatindeyim. Bütün bunlar, bazılarının ısrarla iddia ettikleri gibi demokrasinin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmez. Bu dönemde, demokrasinin büyük oranda seçimsel demokrasi haline geldiği; çoğunlukçu kimliğinin bir adım öne çıktığı doğrudur. Fakat demokrasi hiçbir zaman sona ermiş değildir. Kaldı ki zaten 1946’da demokratikleşmeye yönelik benimsenen sistemde demokratikleşmenin sınırı çok dar tutulduğu gibi²⁶⁸, 1950’den sonra da, önceki dönemde benimsenen tercihlerle bağlantılı olarak, sınırlı bir demokrasi söz konusu olmuştur. Sözü edilen kanuni düzenleme ve uygulamalar, baskıcı niteliklerine ve demokratik ilkelerle çelişik olmalarına rağmen, bu dönemde demokrasinin ortadan kalktığı söylenemez. Bir ülkede bazı kanunların baskıcı ve demokratik ilkelerle çelişik olması demek, mutlaka o ülkede demokrasi yoktur anlamına gelmez. Bugün en gelişmiş demokrasilerde bile, demokratik ilkelerle çelişen bazı kanunlar ve uygulamalar bulunabilmektedir. Bu kanunların varlığı, o ülkelerde demokrasinin ortadan kalktığı şeklinde algılanmamaktadır. Şu söylenebilir: “Demokratik ilkelerle çelişen kanunların ve uygulamaların sayısı nicelik ve/veya nitelik itibarıyla arttıkça, o ülkede demokrasinin alanı daralır, sınırlı bir demokrasiye doğru kayılır. Bir ülkede şayet serbest ve hür seçimler mevcut ve bu seçimler neticesinde iktidar el değiştirebiliyorsa, o ülkede demokra-

²⁶⁷ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 133.

²⁶⁸ Türkiye’de Demokrasiye geçiş, reform şeklinde bile olsa, esasen reformcu kanat ile karşıtlarının ılımlıları arasında belli bir mutabakatı yansıtmaması, demokrasiye geçişin genellikle bu iki kesim arasında zımni bir uzlaşma ile olması, her iki cenah içerisindeki ılımlı ya da aşırıların azlığı, çokluğu, çeşitliliği vb. unsurlar sebebiyle, bir yandan ılımlı karşıtların muhtemel bir iktidar değişikliği halinde otoriter rejim yöneticilerine yönelik bazı teminatlar (DP’nin iktidara gelmesi halinde CHP’liler hakkında “devr-i sabık” yapmayacağı yönünde teminatla bulunmasında olduğu gibi) önermek, bazı köktenci unsurları ya da talepleri belli bir süre için siyasi alanın dışında tutmak gibi birtakım sınırlamalara razı olmaları sebebiyle, ilk elde geçiş sağlanan demokrasinin “sınırlı bir demokrasi” (democradura) olması gayet tabiidir. Demokrasiye geçiş üzerindeki zımni uzlaşmanın içeriği, başarısı, bunun neticesinde demokratikleşmede derinleşme, çatışmanın dört unsuru (1- otoriter rejim içerisindeki sertler, 2- reformcular, 3- otoriter rejim karşıtları içerisindeki ılımlılar, 4- köktenci kesimler) arasındaki kuvvet dengesine ve bunların izleyecekleri ittifak stratejilerine bağlıdır. Belki de bu yolla demokrasiye geçişin en dezavantajlı yönü, ılımlı karşıtların reformcu kesime vermek mecburiyetinde kaldıkları tavizler ve teminatlar sebebiyle, ortaya çıkan rejimin, bir hayli “sınırlı” bir demokrasi olabilmesidir. ÖZBUDUN, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, s. 28-29.

si var demektir". DP yönetimi siyasi iktidarın barışçı yoldan el değiştirilmesi imkânını ortadan kaldırmış değildir. DP, şayet olağan zamanında seçimleri yapmasa, yapmayacağını ilan etse, seçimlere yaygın bir şekilde hile karıştırılarak seçimler seçim olmaktan çıkarılsa, kısaca seçim yolsuzluk ve hile ile esaslı bir şekilde malul hale gelse ya da olağan bir seçimde iktidarı, çoğunluğu sağlayan partiye devretmese veya etmeyeceğini ilan etse, o ülkede demokrasinin asgari düzeyde de olsa mevcut olmadığı, siyasi iktidarın meşruiyetini kaybettiği söylenebilir²⁶⁹. Oysa Menderes, 15.10.1957 günü Giresun'da DP'nin seçimleri kaybetmesi halinde, medeni muhalefetin nasıl vazife görmesi lazım geldiğini göstereceğini belirtmiş²⁷⁰; DP yönetimi erken seçim kararını kamuoyuna deklare etmiş ve bu yönde bazı hazırlıklara da girişilmiştir²⁷¹. Bu durumu bilen İnönü de esasen seçimlere yönelik hazırlıkları yürütmeye başlamıştır. Bütün bunlara rağmen, 27 Mayıs askeri darbesini, DP'nin demokrasiye karşı gerçekleştirmiş olduğu darbeye karşı darbe olarak meşrulaştırmaya çalışanların, politikacısı, akademisyeni ve gazetecisiyle, otoriter/totaliter tek parti yönetiminin manevi ve fikri mirasçıları olan kesimler içinden çıkmış olmaları tesadüf olmasa gerek herhalde²⁷².

Milli irade merkezli vurguların negatif yönlerini göz ardı etmeksizin, demokrasi açısından bir hususun önemle dikkate alınmasında fayda olduğunu düşünüyorum. O da şudur: DP'nin, millete, milli iradeye, halkın iradesinin üstünlüğüne yönelik yaptığı vurguların, salt "milli irade fetişizmi" bağlamında değerlendirilmemesi gerekir. Çünkü CHP'nin bu dönemde çift kimlikli bir politika izlediği görülmektedir. Birincisi, DP'ye karşı siyasi alanda amansızca mücadele eden siyasi kimliği. Diğeri, kendisini halk ve milli irade ile bütünleşik gören, parlamento ve geniş halk kesimlerinin desteğini arkasına alan, DP'ye karşı, bürokrasi, resmi ideoloji, aydın, medya vd. elit kesimlerle ittifak halinde olan; esasen daha önceleri CHP'ye hükmederek onu iktidar aracı olarak kullanan bürokratik iradenin görünürdeki temsilcileri işlevi gö-

²⁶⁹ İnönü, 27 Mayıs'a yaklaşık bir buçuk ay kala Partisinin Amasya İl Kongresine göndermiş olduğu mesajında şunları söylemiştir: "Dört yıllık normal seçim süresi 27 Ekim 1961 tarihinde dolacaktır. Şimdi seçimleri tehür etseler bile, bilmeleri lazımdır ki; 27 Ekim 1961 akşamı güneş battığında seçimleri yenilememişlerse kendilerini gayrı meşru ilan edeceğim". BİBEROĞLU, *age.*, s. 36, 37; BURÇAK, *Türkiye'de Milli İradenin Zaferi*, s. 37.

²⁷⁰ Hidayet YAVUZ, *Konuşmalarıyla Menderes*, C. I, Aziz Tüzen Matbaası, İstanbul, 1958, s. 96.

²⁷¹ Bu kapsamda bir erken seçimin altyapı hazırlıkları mahiyetinde olmak üzere, Mecliste seçmen kütüklerinin tanzim ve murakabesini adli organlara tevdi etmek için hazırlanacak yeni bir kanunun tanzimi ile vazifeli bir özel komisyon kurulmuş, bu yöndeki teklif, komisyonda, muhalefete mensup üyelerle birlikte ittifakla karara bağlanıp neticelendirilmiş ve Meclis gündemine alınması yönündeki muhalefet teklifi ittifakla kabul edilmiştir. Komisyon üyesi CHP'li Turan Feyzioğlu, benimsenen tasarının çok faydalı ve demokratik hükümler içerdiğini ve komisyonun uyumlu ve iyi niyetli bir çalışma ortaya koyduğunu belirtmiştir. BİBEROĞLU, *age.*, s. 16-17.

²⁷² ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 106-107.

ren, bu yönü itibariyle seçilmişlerden ziyade seçilmemiş unsurlarla bütünlük halde olan kimliği. Önceki bölümlerde sözünü ettiğim CHP-bürokrasi kaynaşması şeklinde ortaya çıkan bütünlük ile Türk siyasi hayatında bürokrasinin çok belirgin ağırlığı dikkate alındığında, CHP'nin bu kimliği çok belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Burada siyasi olarak halk desteği oldukça zayıf olan CHP'nin, güçlü bürokratik desteğe sahip ideolojik vesayetçi kimliğinin daha baskın hale geldiği görülmektedir. DP'nin, bu söylemleri, CHP'nin, siyasi kimlikli muhalif söylemleri yanında, elitist, halkı aldatılabilir edilgen unsur olarak gören, dolayısıyla onu aşağılayan, kendi görüşleri ile ittifak halinde olan medya, aydın ve bürokrasi kesimlerinin iradesini halkın geniş kesimlerinin; çoğunluğun iradesinden üstün tutan söylemlerine karşı da geliştirdiği görülmektedir. Bu durum karşısında DP'nin söylemlerinde, kısmi popülizm yanında, anayasal demokrasinin esaslı bir gereği olan "seçilmişlerin üstünlüğünün savunulmasının" da söz konusu olduğu söylenebilir. Kısaca 1950-1960 arasında iktidar-muhalefet ilişkilerine hâkim olan şartlar ile karşılıklı olarak geliştirilen söylemler dikkate alındığında, halkın iradesi ile özdeşleştirilen çoğunluğun iradesinin üstünlüğünün savunulmasının tek yönlü olmadığı; bu söylemlerde, çoğunlukçu demokrasi eğilimi ve popülizm yanında, seçilmişlerin üstünlüğü boyutunun birlikte mevcut olduğu kanaatindeyim.

DP yönetimin totalitarizme kaydığını iddia etmek de mümkün değildir. Totalitarizm, sadece muhalefete baskı yapmak ya da basın sesini kısmaktan ibaret değildir; daha kapsayıcı bir kavramdır. Totalitarizm, katı ve toplumu her yönüyle kuşatıcı belli bir ideolojiye dayanan, tüm toplumsal kesimleri temsil ettiğini iddia eden bir kütleli tek partinin mevcut olduğu, çoğunlukçu demokrasilerde var olan iktidar-muhalefet ilişkilerinin mevcut olmadığı; bunun yerine toplumun dostlar ve mutlaka yok edilmesi gerekli düşmanlar şeklinde kategorize edildiği ve düşmanların yok edilmesi için de her türlü şiddetin meşru görüldüğü bir rejimin adıdır²⁷³. DP iktidarında bu özelliklerin var olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

Bu dönemde demokrasiye hâkim olan çoğunlukçu nitelemesine bir de militan nitelemesini eklemek mümkündür. Şöyle ki: her ne kadar Anayasada temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda genel sınırlama sebeplerine yer verilmemiş, anayasal hakların sınırlandırılması konusunda yasama organı yetkilendirilmiş, sınırlamaya esas olacak anayasal ölçüt ve ilkelere yer verilmemiş ise de, bu dönemde hâkim zihniyetin pratikleri neticesinde, hem

²⁷³ Kemal GÖZLER, *Anayasa Hukukuna Giriş*, 11. B., Ekin y., Bursa, 2007, s. 86; Juan LINZ, *Totalitar ve Otoriter Rejimler*, (Çev.: Ergun ÖZBUDUN), Siyasi İlimler Türk Derneği y, Ankara, 1984, s. 125 vd.; Adnan KÜÇÜK, *Anayasa Hukuku*, Orion y., Ankara, 2008, s. 47.

ifade ve din ve vicdan hürriyeti, hem de örgütlenme hakkı ve hürriyeti, bir takım resmi doğrularla sınırlandırılmış; bu sınırın tayininde de şiddeti önermekten başka, salt bazı resmi doğrularla çelişmek ölçüt olarak belirlenmiştir. Kısaca çoğulculuğun sınırı bu resmi doğrularla tayin edilmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca var olan ifade hürriyetine yönelik sınırlı hak ve hürriyet anlayışının kısmi iyileştirmelere rağmen bu dönemde de devam ettiği görülmektedir. Bu durum, 1950 öncesinde çok daha katı bir şekilde mevcut iken, 1950 sonrasında biraz ılımlılaştırılarak sürdürülmüştür. Burada demokrasinin militanlaştırılması, laiklik düşmanlığı ile özdeşleştirilen irtica ve komünizm merkezli korkular çerçevesinde, ifade, örgütlenme ve laiklik bağlamında din ve vicdan hürriyetinin alanının alabildiğine daraltılması neticesini doğurmuştur. CHP, militan laiklik bağlamında irticain kapsamını çok geniş tutarken; bundan çok geniş bir halk kesimi olumsuz yönde etkilenirken, DP'nin bu düşman kesimin alanını daralttığı; geniş halk kesimlerini irticain kapsam alanının dışına çıkardığı; mücadeleyi, sadece şiddeti önerenler ile aşırı dinci olarak yaftalanmakla birlikte esasen şiddeti yöntem olarak benimsemeyen bazı dini hassasiyetleri fazla çevreleri içeren kesimlere karşı sürdürdüğü görülmektedir. Bu durum karşısında CHP'nin laiklik anlayışının otoriter bir kimliğe bürünerek aşırı militan olduğu, DP'nin laiklik politikasının ise ılımlılaştırılmış bir militan laiklik olduğu söylenebilir. Bu farklılıkta her iki partinin demokrasi telakkisindeki farklı algılama da etkili olmuştur. DP'de geniş halk kesimlerine itibar eden, onları rahatlatan bir demokrasi algısı söz konusu olduğu için, laiklik politikası da bu ekseninde şekillenmiştir. CHP ise Bürokrasi, aydın ve medya gibi kesimlere yaslanarak elitist bir tutum sergileyen, otoriter cumhuriyetçi değerleri demokrasiye karşı önceleyen; din ve vicdan hürriyetinin alanını geniş kesimlerin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olacak şekilde daraltan katı bir laiklik anlayışını benimsemiştir. Komünizme karşı mücadelede ise DP ile CHP arasında pek bir fark yoktur. İfade hürriyetinin alanını dalatan, militan demokrasi uygulamasına yol açan bir diğer alanı da, Atatürk'e yönelik eleştirilerin "Atatürk'e alenen hakaret" kabul edilerek cezalandırılması uygulamaları teşkil etmektedir²⁷⁴.

Demokrasinin Yerleşmemesinde Etken Olan Diğer Bazı Unsurlar

CHP'nin muhalefet, DP'nin de iktidar rollerine alışmakta zorluk çekmeleri; bu rollerini demokratik zeminde sürdürme konusunda yaşanan zorluklar, siyasi demokrasinin bu dönemde tam manasıyla yerleşerek kökleşmesine imkân vermemiştir. Esasen, o döneme kadar muhalefette kalmayı hayalinden bile geçirmeyen ya da geçirmek istemeyen CHP, 1950'li yıllarda, çoğulcu ve

²⁷⁴ BAYAR, *age.*, s. 151-152; TBMM Tutanağı D., Devre IX, C. 7., 29.05.1951, s. 1, 40-44, 288-289.

rekabetçi bir sistem içerisinde siyasi bir işlev gören parti olmak ile devlet partisi olmak geleneği arasında bir bocalama dönemi yaşamıştır²⁷⁵. Bu dönemde devletçi ve bürokratik iradeyi temsil ettiğini düşündüğü CHP karşısında, DP, kendini, sadece kendilerinin sorumlu oldukları "milli irade"nin yegâne temsilcisi olarak görmekte idi²⁷⁶.

Bu iki partinin yeni rollerine bir türlü alışamamaları, beraberinde bir dizi sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Belki de bu dönemi en sorunlu kılan ve iktidar kadar muhalefeti de demokrasinin dışına çıkılması konusunda sorumlu hale getiren bir husus, iktidar-muhalefet ilişkilerinde muhalefetin takınmış olduğu saldırgan ve tahrik edici muhalefet anlayışıdır. 14 Mayıs sonrasının belki de en şanssız yönü, CHP'nin, neticesi nereye varırsa varsın, propagandanın etkililiğinden faydalanarak yürütmüş olduğu aşırı yıkıcı ve inkârcı muhalefet anlayışıdır. Propagandanın etkili gücüne²⁷⁷ inanan İnönü'nün bir taktiği de, DP'li yöneticileri propaganda yoluyla sürekli tahrik etmesidir. İnönü'nün, 10 yıl boyunca Menderes'i yıkmak için kullandığı taktik şu idi: "Tahrik edip çileden çıkarmak, çileden çıkarıp hata işletmek, daha sonra hatalarını amansızca yüzüne vurarak daha çok çileden çıkarıp, daha çok hata işletmek. Ta ki hatalarının içinde boğulana kadar"²⁷⁸. İnönü tarafından geliştirilen polemikler DP'yi tahrik ederek sert tepki vermeye ve kısıtlayıcı önlemler almaya sevk etmiş; bütün bunlar bazı zorlama yasakları beraberinde getirmiş; bu baskıcı uygulamalar, muhalefet tarafından en ağır bir üslupla iktidarın yüzüne vurulmuş, iktidar da, TBMM'de sahip olduğu muazzam iktidar gücünü kullanarak buna çok daha yüksek perdeden tepki verince, hatalar ve kısıtlamalar zincirleme devam etmiştir²⁷⁹.

Muhalefetin tahriki neticesinde de olsa, iktidarın, günün şartlarına uygun tedbirleri alamayışını DP'nin içinde beğenmeyip eleştirenler çoktu. Zira bu, CHP'nin tuzağına düşmek, iktidarı diktaya giden bir görüntüde göstermeye gayret eden CHP'nin ekmeğine yağ sürmek demektir²⁸⁰. İnönü'nün Ege

²⁷⁵ ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 100-101.

²⁷⁶ AHMAD, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 133-134.

²⁷⁷ İnönü, 1931 yılında TBMM'de yapmış olduğu bir konuşmada propagandanın gücü konusunda şunları söylemiştir: "Propaganda, eğer müsait saha bulursa, bir memlekette, bir millette yıkılamayacak zannolunan bir binayı dâhi yıkabilir. Muntazam, şuurlu ve muayyen bir hedef aleyhine tevcih edilen propagandanın zamanla sarsmayacağı hiçbir kuvvet yoktur. Eğer bir cemiyetin hayatını mutlaka fena görmek ve gösterilmek isteniyorsa, onun her muvaffakiyetli işini ters tarafından veya eksik tarafından göstertmek mümkündür. Ne kadar şuurlu ve anlayışlı olursa olsun hiçbir millet muntazam, müstemir ve daimi bir propagandanın tesirlerine tahammül edemez". BURÇAK, *Türkiye'de Milli İradenin Zaferi*, s. 24-25.

²⁷⁸ EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 105.

²⁷⁹ *İbid.*, s. 105.

²⁸⁰ BURÇAK, *Türkiye'de Milli İradenin Zaferi*, s. 32.

taarruzu ve Topkapı olayları ile DP'yi tahrik ettiğini anlatan Nevşehir milletvekili Necmettin Önder, anılarında şunları söylemiştir: "İnönü bu tertipleriyile, avını yavaş yavaş müsait bir yere kovalayan usta bir avcı gibi DP'yi ve yöneticilerini atış menziline getirmiş ve maalesef DP drijanları bu tuzakların farkına varamamışlardır"²⁸¹. DP'li yöneticiler de bu sert önlemlerin alınmasında CHP'nin tahrikçi muhalefet politikalarının payının olduğunu belirtmişlerdir. Menderes, 09.02.1958 günü Bursa'da şunları söylemiştir: "Bugün hürriyet havarisi gibi karşımıza çıkanların zorlaya zorlaya bir takım tedbirler almaya bizi mecbur etmeleri, bu vatanın ve demokrasinin hayrına sayılacak işlerden değildir. Eğer onlar zorlamasalar, bugün beğenmedikleri birçok kanunun çıkmasına imkân yoktu"²⁸². Bayar'a göre de, "En iyi niyetlerle demokrasiyi tesis etmeye gelmiş bir parti basından vatandaş haklarına kadar bütün Anayasa alanında en geniş hürriyet kapılarını açmış, fakat bu hürriyetlerin suiistimali karşısında tedbir ala ala dar hürriyetli bir idare haline gelmiştir"²⁸³.

İktidar-muhalefet ilişkileri o kadar kırılğan bir hal almıştır ki, bazen iktidar-muhalefet ilişkileri bahar havasında seyrederken, muhalefete mensup bir kişiden gelen bir ağır eleştiri, bu havanın anında en ağır çatışmaya dönüşmesi için yeterli olabilmıştır²⁸⁴. Önce bahar havası yaşanıp, daha sonra bunun yerini çatışmacı ve baskıcı uygulamalara terk etmesi hadisesine basın-iktidar ilişkilerinde de rastlanmıştır. 1950'li yılların ilk birkaç yılında DP ile basın arasında ciddi manada bir gerilim yaşanmamış; bir nevi bahar havası esmiştir. Daha sonraki yıllarda basından iktidara yönelik eleştiriler yükseldikçe DP'nin basına karşı tutumu tersine dönmüş ve basın kanunda yapılan değişiklikler ve uygulamalarla basına yönelik şiddetli baskılar uygulanmaya başlanmıştır. Bu ortamda basın da, çoğu kereler eleştiri sınırlarını aşan haber, yazı, fotoğraf ve karikatürler yayımlamaktan geri kalmayarak, bir nevi yangına körükle gitmekten geri durmamıştır²⁸⁵.

İktidar ve muhalefet ilişkilerinin sağlıklı zeminde işleminin nasıl olması gerektiği konusunda muhalefetin üzerine düşenlere ilişkin İnönü şunları söylemiştir: İktidar karşısında vazifemiz memlekette muhalefet ve murakabe ihtiyacını şerefli bir surette temin etmektir. Demokratik rejimin bu memlekette yerleşmesi ve feyiz vermesi iki şarta bağlıdır. Bunlardan birincisi iktidarın

²⁸¹ *İbid.*, s. 32-33.

²⁸² BAYAR, *age.*, s. 168.

²⁸³ *İbid.*, s. 168.

²⁸⁴ İktidar-muhalefet ilişkilerinde önce bahar havası yaşanıp, daha sonra aşırı eleştirel olarak nitelenen bir beyanatta bu havanın bir anda aşırı gerilim havasına bürünmesi konusuna ilişkin yaşanan örnek olaylar için bkz.: *İbid.*, s. 150; ALBAYRAK, *age.*, s. 243.

²⁸⁵ ALBAYRAK, *age.*, s. 403.

muhalefete tahammül etmesi ve muhalefeti emniyet içinde yaşatmasıdır. İkincisi, demokratik rejimin feyizli bir halk idaresi suretinde tecelli etmesi muhalefet partisine bağlıdır. Eğer iktidar karşısına geçen muhalefet partileri, devleti ve milleti kötölemek pahasına da olsa, her şeyi fena göstermek yolunu tutarlarsa, hükümetin tabii olan her güçlüğü büyütmeğe kalkarsa, hülasa iktidar ile muhalefet arasındaki münasebet şuursuz bir çekişme ve dalaşma halinde soysuzlaşırsa, demokrat rejimin âfisi yoktur²⁸⁶. İnönü olması gerekeni bu şekilde ifade etmiş olmakla birlikte, DP iktidarı zamanında, olmaması gerektiğini söylediği hemen her şeyi yapmaktan geri durmamıştır.

DP yönetiminin bir diğer sorunlu hali de, sert eleştirilere karşı tahammülsüzlüğüdür. Biraz daha kökleşmiş demokrasilerde belki olgunlukla karşılanabilecek ya da en azından karşı eleştiri ve icraatlarla karşılanabilecek birçok eleştiriye iktidar partisinin sert ve baskıcı önlemlerle karşılık verdiği görülmektedir²⁸⁷. Peki, DP, sertlik politikasından daha başka bir politika benimseyemez miydi? Bu sorunun cevabını, yine bir DP'li olan Rıfık Salim Burçak şu şekilde vermektedir: "İktidarın buhranı gidermek maksadıyla başvurduğu tedbirleri isabetli bulmaya ve bu tedbirlerin günün şartlarına uygun olduğunu söylemeye imkân yoktu. TBMM'nde kurulan ve 15 üyesini de DP'li milletvekillerinin oluşturduğu Tahkikat Komisyonunun partiler arası ilişkilerin böylesine gerginleştiği bir ortamda yatıştırıcı bir rol oynayacağı şüpheliydi. DP iktidarı, gittikçe artan tansiyonu, günün şartlarına uygun tedbirleri alarak düşürememiş, bu çeşit bunalım zamanlarında izlenmesi zaruri olan açık, kararlı ve cesur bir tutumla siyaseti değiştirememiş, hangi sebeplerle olursa olsun, kaynamaya başlayan kazanın sübaplarını açarak bir ferahlık yaratma yoluna girememiştir²⁸⁸.

İnönü'nün, 1946-1950 arası dönemde DP'nin sert eleştirileri içeren muhalefetine karşı söylenen sözler için tahammül çizgisini şu şekilde belirlediği görülmektedir: "Söz ve yazı hürriyeti, şüphe yok ki, her halk idaresinin söz götürmez ortak temelidir. Her milletin kendi karakterine göre de bir konuşma ve söze dayanma ölçüsü vardır... bu memleketin aşırı ve ölçüsüz sözlere

²⁸⁶ *Ulus Gzt.*, 28.05.1950.

²⁸⁷ Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, *Ulus Gazetesinde yapmış olduğu açıklamada, TBMM İçtüzüğüne ilişkin değişikliğin basın hürriyetini zedelediğini ve Anayasanın 20., 68. ve 77. maddelerine aykırı olduğunu belirtmesi üzerine, bu açıklaması sebebiyle Hükümet tarafından MEB'nin emrine alınmıştır. Ulus Gzt.*, 02.01.1958; 03.02.1958. DP iktidarı, muhalefetin, DP hükümeti zamanında basın hürriyetinin alanını daraltan kanunların çıkarılmasını "hürriyetlerin gömülmesi" olarak nitelemesini, bunu "iktidarın diktaya doğru gittiği"ne delil göstermesini, "millet DP tarafından aldatılmıştır", "iktidar vatani satıyor" denilmesini, dış borçlarla yeni bir "Duyunu Umumiyyeye" gidildiğinin ileri sürülmesini, tenkit sınırlarının dışına çıkma olarak nitelemiştir. BOZDAĞ, *Darağacında Bir Başbakan*, s. 184; BAYAR, *age.*, s. 156, 165.

²⁸⁸ BURÇAK, *Türkiye'de Milli İradenin Zaferi*, s. 30, 31, 39.

dayanamayarak şurasından burasından ateş çıkarması, tarihte geçirdiğimiz hakikatlerdendir"²⁸⁹. Bu düşünceleri, 1945 sonrası dönemde DP muhalefeti- nin aşırılığını ve bunun mahzurlarını ifade etmek üzere bu partiye karşı kul- lanılan İnönü, 1954 seçimlerinden sonra, aşırı, tahrik içeren, DP yöneticilerinin tahammül sınırlarını zorlayan sözlerle yıkıcı muhalefeti DP'ye karşı kendisi tatbik etmeye başlamıştır. CHP, şiddet politikasını artırdıkça, DP de öfkeli ve sert karşılık verdi, bundan dolayı da Türk siyasi hayatı sürekli gerilim içeri- sinde kaldı²⁹⁰. Burada 1950 öncesi dönemde CHP tarafından DP'ye yönelik olarak sergilenen "sert muhalefete karşı tahammülsüzlüğün" bir benzerinin 1950 sonrasında DP tarafından CHP'ne yönelik olarak ortaya konulduğu görülmektedir.

DP'nin baskıcı uygulamalarının bir kaynağı da, bu parti içinden gelen baskılardır. Uzun yıllar tek partili siyasi ortam içerisinde siyaset yapmış olan DP'li yöneticilerin ülke genelinde aldıkları destek çoğunlukla ilk kez siyasete katılmış kişilerden gelmekte idi. Tek parti döneminde sıkıntı çekmiş olan ve CHP'ye büyük bir öfke duyan bu kitle, DP'nin yerel örgütlerini oluştururken, DP iktidarını da, intikam almak için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bu intikam saiki ile parti içi muhalefetin baskılarına maruz kalan Menderes, bu baskıların bazılarını karşı direnmiş ise de, diğer bazı baskılar sebebiyle CHP'ye karşı sert önlemler almaktan geri durmamıştır²⁹¹.

SONUÇ

Bu dönemde yaşananlar şunu açık bir şekilde göstermektedir: "Anayasal düzeyde demokratik kurumların teşkil olunması ve serbest seçimlerin düzen- li aralıklarla yapılması, hatta seçimlerin bazı aksayan yönlerine rağmen genel geçer demokratik ilkeleri içeriyor olması, bu ülkede geri dönülmez ileri bir demokrasinin yerleşiklik kazandığı anlamına gelmez. Liberal geleneklerin anayasal düzeyde iyi düzenlenmediği ve liberal demokrasiyi mümkün kılan demokratik siyasi kültürün ve geleneklerin henüz yerleşmediği ülkelerde, demokrasinin yozlaşarak çoğunlukçu demokrasi ya da otoriter yönetimlere kayabilme riski sürekli mevcuttur"²⁹². 1950-1960 arası dönemde siyasi zem- inde yaşananların gün yüzüne çıkarmış olduğu bir diğer gerçeklik de şudur: "Demokrasiyi yaşatmak, onu kurmak kadar zor bir iştir ve demokrasiyi ya-

²⁸⁹ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 01.11.1945 günü TBMM'de yapmış olduğu açış konuşması. *İbid.*, s. 26.

²⁹⁰ BURÇAK, *Türkiye'de Milli İradenin Zaferi*, s. 27.

²⁹¹ AHMAD, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 135-136.

²⁹² Birol AKGÜN, "Türkiye'de Devletçi Siyasal Kültür ve Demokratik Konsolidasyon Sorunu", *Demokrasi Platformu D.*, S. 14, Yıl 4, Bahar 2008, s. 2.

şatmak özel bir çaba ister"²⁹³. Heleki devrim yolu ile kurulmak istenen yeni bir sistemi otoriter bir yöntemle resmi ideoloji zemininde yerleştirmek isteyen, esasen bürokratik iradenin sistemin merkezinde yer aldığı, içeriği bir takım resmi doğrularla doldurulan demokrasi eksikli Cumhuriyetin deyim yerinde ise tabulaştırıldığı bir tek parti yönetiminden sonra Demokrasiyi derinleştirmek ise çok daha zor bir iştir.

Bazılarının etkilerinin ileriki yıllarda da devam ettiği, bu dönemde yaşanan sorunlu alanlardan bazıları şunlardır: Demokrasinin yerleşmesini ve ilerlemesini engelleyen birçok sorun bu dönemde de mevcut idi. Bunlar arasında, meşruluk sorunları; iktidar-muhalefet ilişkilerinin cari rejim ölçütünde meşruiyet tartışmaları ekseninde cereyan etmesi; hatta toplumda, bürokraside ve aydın kesiminde, siyasetin belli kesimine yönelik meşruiyet temelli şüphelerin var olması; siyasi iktidar mücadelesinde, belli siyasi ve bürokratik aktörlerin devleti sahiplenerek, diğer bazı siyasi ya da toplumsal unsurlara karşı koruma saiki ile hareket etmeleri; demokratik ilke ve değerlerin, hem geniş halk kesimlerince, hem de siyasi partilerce kabul edilip özümsememiş olunması; bu yönde demokrasi bilinci, kültürü ve refleksinin gelişmemiş olması; askeri ve sivil bürokrasinin demokratik sivil irade tarafından denetim altına alınamaması; siyasi partilerin kurumsallaşamaması; seçimlere ilişkin demokratik ilke ve kuralların istikrar kazanamaması; iktidar-muhalefet ilişkilerinde tahammülsüzlük; bazı siyasi unsurların, kendilerini, aşkın devletin, laikliğin, Cumhuriyetin ve Kemalist devrimlerin devam ve bekası açısından olmazsa olmaz nitelikte vazgeçilmez unsurlar olarak görmeleri; kendileri dışındakilere; diğer ifadeyle "ötekilere" karşı bu değerler bağlamında güvensizlik duygusunun kuşatması altında olmaları. Burada sözü edilen sorunlar, esasen sadece bu döneme özgü de değildir; bir kısmı hala varlığını sürdürmekte; birçoğunun kökleri tarihi geleneklerde mevcut bulunmaktadır.

Her ne kadar 14 Mayıs 1950'de ilk eşik aşılarak demokrasiye geçilmiş ise de, hukuki ve fiili gelişmelerle bütünlük içerisinde iktidar-muhalefet ilişkileri, toplumsal kültür, davranış kalıpları ve bireysel tutumlar bağlamında yaşanan sorunlar ve tıkanıklıklar sebebiyle, demokratik rejimin, siyasi istikrarını sağlayarak kısa dönemde krizlere karşı mukavemetini artırıp uzun vadede demokrasinin nitelik ve kalitesini yükseltmek suretiyle kökleşmesini sağlayarak, çoğunlukçu demokrasiden liberal/anayasal demokrasiye, bir diğer ifadeyle ileri demokrasiler ligine yükselme başarısı gösterilememiştir. Bu başarılabilse, 27 Mayıs ile tekrardan hayat bulan askeri vesayet düzeni hiç kurulmamış olacak, belki de Türk demokrasisi, çok daha ileri bir aşamaya erişmiş olacaktır.

²⁹³ Andreas SCHEDLER, "What is Democratic Consolidation", *Journal of Democracy* 9.2 (1998) 91-107 <http://psweb.sbs.ohio-state.edu/faculty/mcooper/ps744readings/schedler.pdf>, (07.04.2010).

Bu dönemde, önceki uygulamalarla kıyaslandığında, en azından demokrasinin asgari meşruiyet şartlarının muhafaza edilmiş olması, seçilmişlerin üstünlüğüne vurgu yapılması, halkın genişçe bir kesiminde bazı hak ve hürriyetler alanında hukuki ve fiili iyileşmelerin gerçekleşmiş olması, özellikle de jandarma merkezli baskıların büyük oranda kalkmış olması, yönetilenlerin demokratik iradesinin etken bir unsur olarak öne çıkarılması vb. sebeplerle, demokratikleşme açısından kısmen ileri bir evreye geçilmiş olduğu söylenebilir.

Bu dönemi belki de en sorunlu kılan husus, bu gün de az çok izlerinin sürmekte olduğu iktidar muhalefet ilişkileridir. Bu dönemde aşırı dozda yapılan bilinçli, yoğun, yaygın, tahrikçi ve inkârcı propaganda, iktidar-muhalefet ilişkilerini normal seyrinden çıkarmıştır. Bu katı ve karşılıklı diyaloga kapalı iktidar-muhalefet ilişkilerinin sert önlemlerle tamamlanması, sert önlemlere sert tepki, sistemin tıkanmasına; demokrasi dışı unsurların devreye girmesine zemin hazırlamıştır. Şu tespitin yabana atılmaması gerektiği kanaatindeyim: "1950-1960 arası dönemde hukuki zeminde demokratikleşmememizin tek sorumlusu yoktur; iktidar kadar muhalefet de bunda pay sahibidir; çünkü demokrasi, ikisi ile birlikte yaşar".

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, Samet, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir soru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil y., İstanbul, 1992.
- *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev.: ALOGAN, Yavuz), 3. B., Kaynak y., İstanbul, 2002.
- AHMAD Feroz & AHMAD, Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Demokrasinin Açıklamalı Kronolojisi*, Bilgi y., 1976.
- AKGÜN, Birol, "Türkiye'de Devletçi Siyasal Kültür ve Demokratik Konsolidasyon Sorunu", *Demokrasi Platformu D.*, S. 14, Yıl 4, Bahar 2008.
- AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 7. B., İmaj y., Ankara, 2009.
- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoneix y., Ankara, 2004.
- ALDIKAÇTI, Orhan, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 4. B., İstanbul Üniversitesi y., İstanbul, 1982.
- ARSLAN, Zühtü, "Rousseau'nun Hayaletleri: Yeni Devlet Eski Söylem", *Anayasa Teorisi*, Seçkin y., Ankara, 2005.
- ARZİK, Nimet, *Menderes'i İpe Götürenler*, Kurtuluş Matbaası, Ankara.
- BAŞGİL, Ali Fuat, *Din ve Lâiklik*, 1. B., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998.

- BAYAR, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Der. BOZDAĞ, İsmet), Tercüman Gazetesi y., İstanbul, 1986.
- BERK, Bekir, *Nurculuk Davası*, Tan Matbaası, İstanbul, 1971.
- BİBEROĞLU, M. Kemal, *Yassıada Kararları ve Tahkikat Komisyonunun Bilinmeyen Gerçekleri*, Demokratlar Kulübü y., Ankara, 1996.
- BİLGİN, Beyza, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel y., Ankara, 1980.
- BOZDAĞ, İsmet, *Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı*, Emre y., İstanbul, 1992.
- *Darağacında Bir Başbakan*, Truva y., İstanbul, 2007.
- BURÇAK, Rıfki Salim, *On Yılım Anıları (1950-1960)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998.
- *Türkiye’de Millî İradenin Zaferi*, Demokratlar Kulübü y., Ankara, 1994.
- CANLI, Cemalettin, “Halkevleri Tarihin Dönüm Noktası”, *Mülkiye D.*, C. XXV, S. 227.
- CEMAL, Mehmet, *Yüz Altmış Üç*, Fatih y., İstanbul, 1974.
- ÇAHA, Ömer, *Açık Toplum Yazıları*, Liberte y., Ankara, 2004.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Tevfik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950–1995*, C. 2, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1939–1950*, C. I, 1. B., İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- DEMİRCİ, Fatih, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Bürokrasin Gelişim Seyri ve Demokrasi”, *Demokrasi Platformu D.*, S. 14, Yıl 4, Bahar 2008.
- DEMİRCİ, H. Aliyar, “Tek Parti Rejimler ve İttihat ve Terakki Tecrübesi Işığında Atatürk’ün Düşünce ve Aksiyonunda Parti-Bürokrasi İlişkisi”, *Demokrasi Platformu D.*, S. 14, Yıl 4, Bahar 2008.
- DİKİCİ, Ali, “Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı”, *Gazi Akademik Bakış D.*, C. III, S. 5, Kış 2009.
- DÖNMEZER, Sulhi, *Basın ve Hukuku*, İstanbul Üniversitesi y., İstanbul, 1976.
- ERDEM, Tarhan, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet y., İstanbul, 1982.
- EDİP, Eşref, *Kara Kitap*, Abdullah Işıklar Kitabevi, İstanbul, ty.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, 6. B., Liberte y., Ankara, 2009.
- *Anayasa ve Özgürlük*, Yetkin y., Ankara, 2002.
- ERMAN, Sahir, “Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması Hakkındaki Kanuna Dair Bazı Mütalaalar”, *İstanbul Barosu D.*, C. XXVII, 1953.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. B., İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

- "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der.: SCHİCK, İrvin Cemil & TONAK, E. Ahmet), Belge y., İstanbul, 1992.
- FRIEDRICH, Carl & BREZINSKI, Zbigniew, *Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi*, (Çev.: ONARAN, Oğuz), Türk Siyasi İlimler Derneği y., Ankara, 1964.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak y., İstanbul, 1982.
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukuna Giriş*, 11. B., Ekin y., Bursa, 2007.
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi D.*, C. 52, S. 4, Yıl 2003.
- İSMAİL, Hekimoğlu, vd. *Dinî, İlmî, Felsefî Yeni Ansiklopedi*, C. IV, Timaş y., İstanbul, 1991.
- KABASAKAL, Mehmet, *Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi*, Tekin y., İstanbul, 1991.
- KAPANİ, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, 6. B., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi y., Ankara, 1981.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, 2. B., Afa y., İstanbul, 1996.
- KOÇAK, Cemil, "Siyasal Tarih 1923-1950", *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, 5. B., Cem y., İstanbul, 1997.
- "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", *Toplumsal Tarih D.*, S. 118, Ekim 2003.
- KÜÇÜK, Adnan, *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar*, Asil y., Ankara, 2005.
- "AB Üyesi Bazı Ülkeler İle ABD ve Türkiye'de Din Eğitimi", *Liberal Düşünce D.*, Y. 14, S. 55, Yaz 2009.
- *Anayasa Hukuku*, Orion y., Ankara, 2008.
- LEE, Stephen, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, (Çev.: Savaş AKTUR), Dost y., İstanbul, 2002.
- LEWIS, Bernard, "Türkiye'de Son Gelişmeler", (Çev.: LÜTEM, İlhan), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi D.*, C. 9, Yıl 1952, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/316/3080.pdf>, (ET.: 05.04.2010).
- LINZ, Juan, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, (Çev.: ÖZBUDUN, Ergun), Siyasi İlimler Türk Derneği y., Ankara, 1984.
- MARDİN, Şerif, "Modern Türkiye'de Din ve Siyaset", *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, (Der.: TÜRKÖNE, Mümtaz'er & ÖNDER, Tuncay), İletişim y., İstanbul, 2004.
- MİRKELAMĞLU, Necip, *Din ve Lâiklik*, 1. B., Çev y., İstanbul, 2000.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi y., Ankara, 1993.
- *Türk Anayasa Hukuku*, 10. B., Yetkin y., Ankara, 2009.

- SANAL, Türker, *Menderes Hükümetleri (22 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)*, Sim Matbaacılık, Ankara, 2003.
- SAROL, Mükerrerem, *Bilinmeyen Menderes, C. I-II*, Kervan y., İstanbul, 1983.
- SCHEDLER, Andreas, "What is Democratic Consolidation", *Journal of Democracy* 9.2 (1998) 91-107 <http://psweb.sbs.ohio-state.edu/faculty/mcooper/ps744readings/schedler.pdf>, (07.04.2010).
- SEVGİN, Nazmi, *Celal Bayar Diyor ki (1920-1950)*, Tan Matbaası, İstanbul, 1951.
- SOYSAL, İlhami, "Mezhepler Tarikatlar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. V*, İletişim y., İstanbul, 1983.
- SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı, 7. B.*, Gerçek y., İstanbul, 1987.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 4. B., Afa y., İstanbul, 1996.
- TARHANLI, İhtar B., *Müslüman Toplum "Laik" Devlet*, Afa y., İstanbul, 1993.
- TEZİÇ, Erdoğan, *100 Soruda Siyasî Partiler*, Gerçek y., İstanbul, 1976.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952*, 2. B., Arba y., İstanbul, 1995.
- *Türkiye'de Siyasal Partiler, C I*, 2. B., Hürriyet Vakfı y., İstanbul, 1988.
  - *Türkiye'de Siyasal Partiler, C III*, 1. B., Hürriyet Vakfı y., İstanbul, 1989.
  - *Hürriyetin İlanı*, 2. B., Arba y., İstanbul, 1996.
- TURHAN, Talat, "Adalet Partisi Demokrat Partinin Devamı mı?", *7 Gün D.*, 13 Nisan 1977, <http://www.talatturhan.com/gazete-18.htm>, (ET: 10.02.2010).
- *Türk Hâkiminin Millet Adına Verdiği Kararları*, (yy), Bengi Matbaası, Ankara, 1962.
- YARSUVAT, Duygun, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti*, İstanbul Üniversitesi y., İstanbul, 1968.
- YAVUZ, Hidayet, *Konuşmalarıyla Menderes, C. I*, Aziz Tüzen Matbaası, İstanbul, 1958.
- YAZICI, Selahattin, "Türkiye'de Din Dersleri", *Türkiye ve Avrupa'da İslam, Devlet ve Modern Toplum*, Konrad Adenauer-Stiftung y., Ankara, 2005.
- YAZICI, Serap, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Yetkin y., Ankara, 1997.
- YENER, Abdülhalim, "Ezanın Aslına Çevrilmesi ve Basındaki Yankıları (5-18 Haziran 1950)", *Köprü D.*, S.66, Bahar 1999, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=436>, (ET: 14.01.2010).
- YILDIRMAZ, Sinan, *The Mass Mobilization in The Elections of The Democrat Party Periot*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.

YILDIZ, Nuray, "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5543.pdf>, (ET: 15.02.2010).

YILMAZ, Mustafa, & DOĞANER, Yasemin, "Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar", *Kebikeç*, S. 22, Ankara, 2006, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/demokrat.pdf>, (ET: 06.04.2010).